

91
15

अथ

87
92

ग्रन्थनामः- "वाल्मीकिरामायणम्" (बालकाण्डः)

कर्तृनामः- वाल्मीकिमुनिः ।

विषयः- काव्यम् ।

464

Valmiki Ramayana (Baal Kand).

११/१५ ✓

॥ वाल्मिकिरामायण बाल कांड प्रारंभः पत्र संख्या ८२ ॥ श्रीः ॥

✓

श्रीमहागणपतये नमः॥ ॥ श्रीमद्वैकटेशाय नमः॥ ॥ जयतिरघुवंशतिलकः कौसल्यादयनंदनोरामः॥ दशवदननिध
नकारी दशरथिः पुंडरीकाक्षः॥ ॥ नमस्तस्मै मुनीराय श्रीयुताय तपस्विने॥ सर्वज्ञानाधिवासाय वात्सीकिं मुनये नमः॥ २॥
तपस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विद्विहं॥ नारदं परिपृच्छ वात्सी किं मुनिसत्तमः॥ ३॥ को ह्यस्मिन्प्रथितो कौके स दुर्गे गुणव
तः॥ धर्मज्ञं कृतज्ञं च सत्यवाक्यो दृढव्रतः॥ उदारो चारसंपन्नः सर्वभूतहितश्चकः॥ वीर्यवान् श्रवणान्धश्च कश्चापि प्रिय
दर्शनः॥ जितक्रोधो महाकेशश्च रुनिमान्को न सूर्यकः॥ संजातरोषा कस्माद्देवता अपि विभयति॥ कउदारः समथश्च त्रैल
ोक्यस्यापिरक्षणे॥ कः प्रजानुग्रहकरः को निधिगुणसंपदां॥ समग्रारूपिणी लक्ष्मीः कमेकैर्संश्रिता मरु॥ अनिलानलसूर्यो
दुःशक्रोर्जदुःसमश्चकः॥ ४॥ एतदिच्छाम्य हैश्रोतुं त्वत्तो नारद तत्त्वतः॥ देवर्षे त्वं समर्थो सिंज्ञातु मे वं विधे नरं॥ कालत्रय
ज्ञस्तु त्वं वात्सी किं नोदितं वचः॥ श्रूयतामिह पा मं च तमृषिं प्रत्यभाषत॥ बहवो दुर्लभाश्चैव त्वयि ते कीर्तिता गुणाः॥ ए
कस्मिन्निष्ठलोके स्मिन्गुण एते सुदुर्लभाः॥ देवेष्वपि न पश्यामि किंचिदेभिर्गुणैर्युतं॥ श्रूयतां तु गुणैरेभिर्युक्तो नरव
त्तमाः॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम गुणाकरः॥ एतैरभ्यधिकैश्चैव गुणैर्युक्तो महाद्युतिः॥ सेयतामा महात्मा च धृतिमान् ध
र्ममानवरी॥ बुधिमानी निमान्वाग्मी श्रीमान् रानुनिबहणः॥ विष्णुलिंगो महाबाहुः कैबर्गो महो हनुः॥ मृदुधा सोमो
तेजा गूढजंतुरिंदमः॥ आजानुबाहुः सुभिरावलोकनसत्यविक्रमः॥ समः समविभक्तांगः स्निग्धवर्णः प्रतापवान्॥
विशालाक्षः पीनवक्षः लक्ष्मीवान् शुभलक्षणः॥ धर्मज्ञः सत्यसंघश्च जितक्रोधो जितैरिन्द्रियः॥ मनस्वी ज्ञानसंपन्नः शुचिर्वीर्य

शव
१९११

समन्वितः॥ ईक्षितासर्वलोकस्य घर्मस्वपरिरक्षिता॥ सर्ववेदांगविज्ञैव सर्वशास्त्रविशारदः॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञोनीतिमाश्रिति
मानभवत्॥ सर्वलोकप्रियः साधुरहीनात्मा बहुश्रुतः॥ सर्वदानुगतः स हि समुद्रवर्षणि ॥ २० ॥ ससत्यः ससमः सौम्यः सचै
कः प्रियदर्शकः॥ रामः सर्वगुणोपेतः कौसेल्यानंदवर्धनः॥ समुद्रवर्षाभिर्यस्तेष्वेव च हिमवानिव॥ विष्णुना सदृशो वीर्य
सोमवत्प्रियदर्शनः॥ कालाग्रिसदृशः क्रोधेक्षमयोऽथिवीसमः॥ धनदस्य समस्त्यागे सत्येऽनूपमः सदा॥ राममार्गगुणे
र्मुक्तं प्रियदर्शरथः सुतं॥ यौवराज्येन संपन्नं प्रियेषसमहाद्युतिः॥ तस्याभिषेकसंभारं दृष्ट्वा कैकेयवंशजाः पूर्वदत्तवरा
राज्ञा वरमेनमयाचत॥ विवासनं च रामस्य भरतस्याभिषेचनं॥ ससत्यवचनाद्वा जायमानो न संयुतः॥ विवोसेयाम
ससुतं रामं दशरथः प्रियं॥ सजगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन्॥ पितुर्वचननिर्देश्यात्कैक्याः प्रियकारुणात्॥ तं
यां तमनुजो धीमान्नातरं राममग्रजे॥ लक्ष्मणो नाम विनयादनुवव्राजवीरवान्॥ सर्वलक्षणसंपन्नाभायाचैनमनुव्रा
जानुवव्राजवैदेहीसीतानामशुभव्रता॥ रूपयोवनमाधुर्यशीलाचारसमन्विता॥ २१ ॥ वसौ सानुगतारामं निशाकरमि
वप्रभा॥ पौरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च॥ शृंगवेरपुरे पुत्रं गङ्गाकूलैर्यसर्जयत्॥ सोनीत्यवनदुर्गाणिसहितश्च सरोसि
च॥ गुह्यासाद्यधर्मात्मो मिषादधिपतिप्रियः॥ गुहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन हसीतया॥ चित्रकूटययौ शैलं सरदाज
स्य शासनात्॥ रथमावसथं कृत्वा तत्र रामः स लक्ष्मणः॥ उवास सीतया साध्वं बल्ललाजिनसदृशः॥ श्रीमद्विस्तैस्त्रिभि
साधं चित्रकूटोरराजसः॥ अधिष्ठितो यथामेहः श्रविश्रवणशैकरैः॥ चित्रकूटे गते रामे पुत्रशोकादितः सदा॥ राजो दशरथः

व वाल्मी. रामा. वा.
॥२॥

स्वर्गमगमद्विषयसुते ॥ गते तस्मिन्सुतरतो वसिष्ठप्रसूरेषु जैः ॥ प्रचोदितोपिराज्याय नै छ द्राज्यमहायराः ॥ मृतेपितरिधर्मात्मा रा
ज्यत्वे सपुरे स्मृतः ॥ राज्यलोभेपरित्यज्य रामे द्रष्टुमुपागतः ॥ पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्वा पुनः ॥ निवर्तयामास तदा भरतं मर
ताग्रजेः ॥ सकाममनवायेव गृहीतारामपादुके ॥ ४० ॥ नेदिया मेकरो द्राज्यं रामागमनको दया ॥ आनीकमानश्च पुनः पौरजानप
दागमे ॥ रामोपि हि तातैरेवं प्रयेयो दंडकं वने ॥ विराधं राक्षसं हत्वा शरभैर्गददरीह ॥ सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च मेहं दृष्ट्वा तरेतया ॥
अगस्त्यवचनां चैव जयाहे द्रधनुस्तथा ॥ आलक्ष्य परमप्रीतस्त्वेणो चाक्षयसायको ॥ वसतस्तत्र रामस्य वने वनचरे ॥ सहारक्षो
भ्यः कामरूपिभ्योऽरुषयोऽप्योगमभयात् ॥ रामं कमलपत्राक्षं शरण्यं शरद्वोषिणी ॥ महेन्द्रमिव दुर्धर्षं बाणखड्गधनुधरं ॥ तेन तत्र सह
भ्रात्रा जनस्ताननिवासिनी ॥ विदुपिताश्रपनखाराक्षसी कामरूपिणी ॥ ततः श्रपनखो वाक्यादागतात्सर्वराक्षसान् ॥ खरचद
षणचैव रक्षस्त्रिदशैव च ॥ निजघनरणेराम एकस्तान् सर्वराक्षसान् ॥ तेषामनुबलं चैव सहस्राणि चतुर्दश ॥ तेनो ज्ञाति
वधं श्रुत्वा रक्षस्त्रै लो क्य विक्रतैः ॥ नाम तोरावणो नाम कामरूपी महाबलः ॥ राक्षसाधिपतिः शूरो रावणः क्रोधमूर्च्छितः ॥ ५० ॥
सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसं ॥ कार्यमाणो विबुधो मारीचो न स रावणः ॥ न विरोधो बलवता क्षमो रावणतेन च ॥
अनादृत्य तु तदा कथं रावणः कालदेवतः ॥ जगम सह मारीचो रामाश्रमपदैततः ॥ तेन माया विना दूरे अपवाह्य नृपात्मज ॥
रावणो तरमासाद्य सीतां सुरसुतो यमां ॥ जहार भायं रामस्य हत्वा गृध्रं जटायुषं ॥ गृध्रं तु निहतं दृष्ट्वा तोभायो वैवदुर्लभी ॥

शर्व
॥२॥

राघवः शोक संतप्तो विललापकुलेन्द्रियः ॥ ततः स तत्र काकुत्स्थो दग्धा तत्र जटायुषं ॥ कबेधं दृष्टो भूयो दनोऽपुत्रं महा
बलं ॥ तं स तेनैव कोपेन कबेधं घोरदर्शनं ॥ निहत्य काष्ठैरदहसो भूद्विद्यवपुस्तदा ॥ कथयामास रामस्य श्रवणं
रावरीततः ॥ रावरी धर्म निपुणा मक्तिगच्छदूहः ॥ तस्यैव च नो द्रो मोलक्ष्मणेन सहानघ ॥ अथ गच्छ महानो
जा रावरी शत्रुसदनः ॥ रावरी पूजितः सम्यग्रामो देशरथात्मजः ॥ पंपातीरे हनुमता वानरेण संसगतः ॥ ६० ॥ हनु
मद्वचनां चैव सुग्रीवेण समागतः ॥ सुग्रीवस्य च तत्सर्वं रामोऽसंमहाबलः ॥ सुग्रीवस्य च रामस्य श्रुत्वा वाक्यं महा
त्सुनः ॥ चक्रे वानरराजेन वैरानुकथनं महत् ॥ रामे निवेदितं सर्वं प्रणयादुत्थितेन च ॥ वालिनश्च बलं तत्र कथं
मासवानरः ॥ प्रतिज्ञातं तु रामेण तदा वालिवधं प्रति ॥ रामेण बलविरिण सुग्रीवः शक्तिो भवत् ॥ रामो संप्रत्य ये दृष्ट
सुग्रीववानराधिपे ॥ पादेन दुदुभेः कार्यं च क्षेपशतयोजनं ॥ विषे दससंता लांश्च शरणेन तपे वणा ॥ गिरिरे सान्
ले चैव जनयंस्तस्य विस्मयं ॥ ततः प्रीतमनास्तस्य कर्मणा तेन सो भवत् ॥ सुग्रीवो वानरश्रेष्ठः परं हर्षमवाप च ॥
ततो वानरराजेन कृत्वा सख्यं महाबलः ॥ प्रत्यहं जनयामास तदा न्योन्यस्य वै मिथः ॥ समयं नो ततः कृतानर
मानरपुंगवो ॥ किं किं धीराम सुग्रीवो जग्मतु स्तो गुहं तथा ॥ ततो गजधरिवरः सुग्रीवो मेघनिस्वनो तेन

वाल्मी. राम. वा.
॥३॥

नादेन महता निज गामहरीश्वरः ॥३॥ ततः सुग्रीववचना धत्वा बालिनमाहवे ॥ सुग्रीवायैव तद्वा ज्यैराघवः प्रत्यपादयत् ॥ स
चस बालिना नयान नरो न्यान रर्षभः ॥ शतयोजनविस्तीर्णेषु प्लवमकरालये ॥ ततो लंकां समासाद्य पुरीं रावणपादितो ॥
ददर्श सीतां धारयतीं मशोकवनि कागतो ॥ निवेद्य चाप्यभिज्ञानं प्रवृत्तिं विनिवेद्य च ॥ गृहीत्वा प्रत्यभिज्ञानं मर्दयामास नै
र्ज्ञानम् ॥ पंचमं विस्मृतान् हत्वा पंचसेनायुगानपि ॥ कुमारमक्षं निषिध्य ग्रहणं समुपागमत् ॥ अस्त्रादिमुच्यमानं
श्रुत्वा पैतामहान् वरान् ॥ ममैव रक्षसां वीरो यत्र गांताय दृष्टमा ॥ ततो रग्धा पुरीं पुनर्दृष्ट्वा च मेधिं ॥ समाश्रित्य च
वैदेही पुनरायो न्महा कपिः ॥ सोभिगम्य महात्मानं कृतारामं प्रदक्षिणं ॥ निवेदयामास तदा दृष्ट्वा सीतामयेति वै ॥
ततः सुग्रीवसहितो गत्वा तीरमहोदधेः ॥ समुद्रक्षोभयामास शरैरादित्यसंनिभैः ॥ दर्शयामास चात्मानं समुद्रो
घवस्य च ॥ समुद्रवचनां चैव नेत्रैः सेतुमकारयत् ॥ तेन गत्वा पुरीं लंकां राक्षसेन्द्रं विस्तीर्णं ॥ कर्मणा तेन महता देवा
इन्द्रपुरोगमाः ॥ स देवर्षिगणास्तु माराधयन्ते भयं पूजयन् ॥ यथा परमसंतुष्टेः रजितः सर्वदेवतैः ॥ कृतकृत्यस्तदारा
मो विज्वरः समग्रतः ॥ देवैर्भ्यः स वरान् प्राप्य रामः सीतामवाप्य च ॥ पुष्पके च समारुह्य नैदिश्याममुपागतः ॥ न
दिश्यामेजरां हित्वा भ्रातृभिः सह राघवः ॥ रामः सीतामनु प्राप्य राज्यं पुनरवाप्तवान् ॥ ईजे च विविधैर्यज्ञैर्हत्वा
तलोककंदकैः ॥ सीतया सहितः श्रीमान् रेमे च मुदितः सुरवी ॥ पालयामास चैवैमाः पितृवन्मुदितः प्रजाः ॥

लंका

शर्व

॥३॥

अयोध्याधिपतिः श्रीमान् राजा दशरथात्मजः ॥ दृष्टः प्रमुदितो लोकः दृष्टुं पुष्टः स्वधार्मिकः ॥ निरामयो निरोगश्च दुर्भिक्षा
यासवर्जितः ॥ न पुत्रमरणे केचित्संशयं तिष्ठन् नराः क्वचित् ॥ नार्यश्च विधवा नित्यं पतिश्रुश्रूषणे राताः ॥ न वातजं भयं क्वचि
न्नास्मज्जति जंतवः ॥ न चाग्निजं भयं किंचिद्यथाकृतं युगे तथा ॥ न तु स्यराष्ट्रे विधवानां नोथास्तत्र नाबुधाः ॥ न दुर्गतो न
रूपणो न व्याध्यतो भवेत्तरुः ॥ अश्वमेधराते रिच्छा तथा बहु सुवर्णकैः ॥ गवो शतं सहस्राणि बहूनि सहस्रास्यमि ॥ व
ह्नुचर्याश्च राज्ञः सराघवो वै कश्चिदिति ॥ जातुर्वर्ण्यं च लोके स्मिन्नुधर्मे स्थापयिष्यति ॥ दशवर्षं सहस्राणि दशवर्षं रा
त्रिच ॥ रामो राज्यमुपास्या सो विष्णुलोकं गमिष्यति ॥ स सर्वगुणसंपन्नः श्रीमान् जितरासनः ॥ यन्मां दृष्ट्वा सिवात्मीके राम एभिर्गुणैर्युक्तः
नारदस्य वचः श्रुत्वा वात्मीकिरिदमब्रवीत् ॥ देवर्षेयत्वाप्रोक्ता गुणाः पुरुषदुर्लभाः ॥ तेषां तु समवायस्तं सीप्रते राममाश्रितम् ॥
इदमाख्यानमायुष्यं यत्रास्यं बलवर्धनम् ॥ यः पठेद्रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इदं पठन्सदा ध्यायन् पुण्यं श्रवणकृतिना
स पुत्रपौत्रप्रवरो नरः कृच्छ्रादिमुच्यते ॥ रामायणमशेषं च तेन च श्रावितं भवेत् ॥ यद्देवि दुर्गमं पठेत् कृद्वासमन्वितम्
पठेद्दिवा रात्रिं प्रभुत्वमीयते ॥ वणिजस्तनः पुण्यफलं तु मीयाच्छुभं न हि शूद्रोऽपि महत्त्वमीयात् ॥
॥ १०० ॥ ॥ इत्यादि रामायणे बालकांडे नारदवाक्यं नाम सैक्षेपराभाषणे नाम प्रथमः सर्गः ॥ ॥ ॥
नारदस्याथ तद्वाक्यं श्रुत्वा वात्मीकिरिदं वदः ॥ वात्मीकिः शिष्यसहितो विस्मये परमं ययौ ॥ मनसैव च रामायणं पूजयेत्
महामुनिः ॥ तं चापि शिष्यसहितो नारदं प्रत्यपूजयत् ॥ यथावत् पूजितस्तेन देवर्षिर्नारदस्ततः ॥ तमादृष्ट्वा

वाल्मीकि-बाल

१४१

उत्तापो जगमन्निदिवा नय ॥ सुमुहूर्ते गते तस्मिन्नेव लोकाय नारदे ॥ जगमन्मसातीरं वाल्मीकिर्मनिसन्तमः ॥ सवर्तीर-
मासाद्य तमसा यमहामुनिः ॥ शिष्यमाह स्त्रितं पाञ्चदृष्टा तीर्थमकरं ॥ निःशर्करमिदं तीर्थं नारदाजनिशामय ॥ पुण्यं चैव
प्रसन्नं च सज्जनानां यथामनः ॥ इदं तीर्थं समं सौम्यं सुजलं सूक्ष्मवायुर्क ॥ अस्मिन्नेवावगाहिष्ये तीर्थं ह तमसा जले ॥
वल्कलं च मिहादाय शीघ्रमेवाश्रमाप्युनः ॥ यथाकात्वात्ययो न स्यात्तथा साधुविधीयते ॥ सगुरोर्वचनां स्त्रीर्ध्रु-
नरागम्य चाश्रमात् ॥ आनीय वल्कलं तस्मै गुरवे प्रत्यवेदयत् ॥ सशिष्यहस्तादाय परिधाय च वल्कलं ॥ अवगाह्य
जले स्नात्वा जलजयं च वाग्यतः ॥ १० ॥ तर्पयित्वा च विधिवतो येन पितृदेवताः ॥ निरीक्ष्यमाणो विचरन् सर्वतस्तमा-
सा बली ॥ तेन स तमसा तीरं विचरन् तमभीतवत् ॥ ददर्श कौंचयोस्तत्र मिथुनं चारुदर्शनं ॥ तस्माच्च मिथुनादेकमाग-
त्यानुपलक्षितः ॥ जघान बभ्रानुशयो निषादो मुनिसन्निधौ ॥ तं शोणितपरीतां गच्छमानं महीतले ॥ दृष्ट्वा कौ-
ंचीतुरावात्तं करुणं खेपरिभ्रमम् ॥ तत्र यानिहर्तुं दृष्ट्वा निषादेनोडर्जवने ॥ मुनेः शिष्यसहायस्य कोरुण्यं समजायत
ततः करुणवेदिता धर्मास्मासद्भिर्जो नमः ॥ निशम्य करुणं कौंचीकैर्दतीतां जगादिदं ॥ नानिषादप्रतिष्ठात्वमागमः श-
श्वतीः समाः ॥ यकौंचमिथुनादेकमवधीः काममोहितं ॥ तस्येदमुक्त्वा वचनं चिन्ताभूतदनेतरं ॥ शकुनैरोच्यतां
द्येवैकिमेतद्वा हर्तमया ॥ सुहृन्मिव च ध्यात्वा वाक्यं तस्य विमृश्य च ॥ शिष्यमाह स्त्रितं पाञ्चदृष्टा नारदाजनिदं

१४१

वचः ॥ पादैः श्वतुर्भिः संयुक्तमिदं वाक्यं समाक्षरे ॥ शोचतोक्तं मया यस्मात्तस्माद्वोको भवति ॥ ११ ॥ शिष्योऽथ तस्य तच्छ्रुत्वा
मुनेर्वाक्यं मनुते ॥ तथेति प्रतिजग्राह गुरोः प्रीतिव्यदर्शयन् ॥ सभाषमाण एवाथ शिष्येण सहितस्तदा ॥ तमेव चित्त-
यन्तर्थाश्रमाय च वर्तते ॥ तमच याद्वितीयां भाषां नारदाजो महामुनिः ॥ कलशं पूर्णमादाय पृष्ठेनो नु जगाम ह ॥ सप्र-
विश्याश्रमपदं शिष्येण सह धर्मवित् ॥ उपविष्टः कथाश्रान्त्याश्चकार ध्यानमास्थितः ॥ आजगाम ततो ब्रह्मलो-
ककर्ता स्वयंप्रभुः ॥ चतुर्मुखो महोते जो दृष्टुं तमधिपुंगवं ॥ वाल्मीकिरपितुं दृष्ट्वा सह सोऽथायवाग्यतः ॥ प्राजे कि-
प्रणतो भूत्वा तस्त्रोपरमविस्मितः ॥ पूजयामास चैवैनं पादाभ्यां सर्वदने ॥ प्रणतो विधिवच्चैर्न दृष्ट्वा नामयम-
वयं ॥ अथोपविश्य भगवानासने परमाचिते ॥ वाल्मीक्येथासनं संहिदेशानं तरन्ततः ॥ उपविष्टे ततस्तस्मिन्सा-
क्षाच्छोकपितामहे ॥ तद्रुते नैव मनसा वाल्मीकिर्ध्यानमास्थितः ॥ शोचन्निवमुहुः कौंचीततः श्लोकमिदं पुनः ॥
जगदातर्गतमना भूत्वा शोकपरायणः ॥ कृतं पापात्मना कष्टं व्याधेनात्मबुद्धिना ॥ यस्य चारुमवै कौंचमवधीतव-
कारणात् ॥ तमुवाच ततो ब्रह्मा प्रहसन् मुनिसन्तमं ॥ महर्षेयदयं प्रोक्तं स्वमाकौंचे ध्याश्रये ॥ श्लोक एवास्वयं वध-
स्तव वाक्यस्य शोचनः ॥ खल्विदं देवते ब्रह्मन् प्रवर्तेयं सरस्वती ॥ रामस्य चरितं कुरुत्स्व कुरुत्स्व विस्मयत ॥
धर्मात्मनो गुणवतो लोके रामस्य धीमतः ॥ रामस्य वृत्ते प्रथयथा ते नारदाच्छ्रुतं ॥ रहस्यं च प्रकाशं च युद्धं नैतस्य
धीमतः ॥ रामस्य सहायस्य राक्षसानां च सर्वशः ॥ चेदेह्याश्चैव यदृते प्रकाशं यदि वारहः ॥ तत्राप्यविदितं सर्वविदं

वाल्मी. रामा. वा. न.
॥५॥

तं ते भविष्यति ॥ सदारेण सरा ऐषाराज्ञा दशरथेन यत् ॥ आसितं भाषितं चैव प्रतयच्चाप्यनुष्ठितं ॥ न ते वाग न तं काचिदत्र
कायेन विध्यति ॥ कुरु राम कथां पुण्यां श्लोकव धामनो रमो ॥ यावत्सुखं स्याति गिरवः सरितश्च महीतले ॥ तावद्दामायणक
या लोकेषु प्रचरिष्यति ॥ तावद्दुर्ध्वगतिश्चैव भुङ्क्ते केषु निवसेयुः ॥ ४० ॥ इत्थं त्वा भगवन् ब्रह्मा तत्रैवोत्तरधीयत
ततः सशिवो वाल्मीकिर्विस्मयं परमं ययौ ॥ तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमेतदा ॥ मुकुमुकुः प्रीयमाणाः प्रादु
श्च भद्रा किस्मिताः ॥ समाक्षरे चतुर्भिर्यः पादैर्गतिं मोहात्मना ॥ सोऽनुयाहरणादुयः शोकः श्लोकं त्वमागतं ॥ त
स्य बुधिरभूतत्रवाल्मीके रथधीमतः ॥ कृत्स्नो रामायणं श्लोकैर्हीदृशैः करवाय्यं है ॥ धर्मज्ञानार्थं सेवध्वं बहुचि
त्रार्थविस्तरं ॥ समुद्रद्वरत्नादुल्लोकश्च नैरसायनी ॥ उदारवृत्तार्थपदैर्मनोहरैस्ततः सरामस्य चकार कीर्ति
मान् ॥ समाक्षरे श्लोकं त्रैयं शोखिनो यशस्करं काव्यमुदारधीर्मुनिः ॥ ४१ ॥ ॥ रघुर्षे रामायणे बालका
उब्रह्मा गमनं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ ॥ प्राप्तं राजस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानुषि ॥ चकार चरितं चित्रं विचि
त्रपदमर्थवत् ॥ पवित्रं वेष्टावदियं मिदमाख्यानमुत्तमं ॥ वेदैश्चतुर्भिः समितमिति हासं प्रसूतनं ॥ आवयामासेव वि
प्रान्सुव्रतान्नियतेन्द्रियान् ॥ धोम्यमौड्यकुरिका न्साष्टिषेणान्सको हलान् ॥ इक्ष्वाकुर्वैरादायादौ मुनिवेषौ कुरी
लवौ ॥ धन्यं यशस्यमोयुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्थं यनं महत् ॥ कृत्वा च तत्ततः कीर्तिं राघवस्य महात्मनः ॥ इहैवार्थश्च धर्मश्च
निखिलेनोपलभ्यते ॥ इदानीं निश्चयिष्ये लाजयीवाजी च कृत्स्नरा ॥ यद्देष्टुं युगान्त्रियं यश्चेदपरि कीर्तयेत् ॥ इह भोग

सूर्य
॥५॥

चराप्राप्य देवैर्गठितुं श्रुतां ॥ इक्ष्वाकूणामिदं चैव जनकस्य च धीमतः ॥ पुत्रस्य स्य च देवर्षेः कीर्तनं समुदाहृतं ॥ अ
श्वमेधावसाने च राघवस्य महात्मनः ॥ कथितं तुष्टिजननमिदमाख्यानमादितः ॥ यच्च धर्मार्थसंयुक्तं पापोनोपावनं
शुभं ॥ आदिकां उमिहप्रोक्तं विस्तरश्चास्य कथ्यते ॥ प्रथमं नारदप्रश्नो नदीगमनमेव च ॥ ब्रह्मणो दर्शनं चैव
वरप्राप्तिश्च पुष्कला ॥ श्लोकानां परिमाणं च यत्रैतत्सरि कीर्त्यते ॥ अयोध्यावर्णनं चैव राज्ञो दशरथस्य च ॥ अमात्र
वर्णनं चैव कोसल्याश्च वर्णनं ॥ पुत्रार्थश्च नरैर्दृश्यमंत्रेण समुदाहृतं ॥ अश्वमेधक्रिया चैव वरप्राप्तिश्च पुष्कला ॥ भाग
धिनो च देवानां मागमः समुदाहृतः ॥ रावणस्य वधोऽप्ययं मंत्रेण समुदाहृतः ॥ अश्वमेधकरणं च त्रिसुराणां समुदाहृतं ॥ दिव्य
वपामसोत्पत्तिः पुत्रजन्मनः पश्य च ॥ कोसल्यायां च रामस्य कैकयाभिरतस्य च ॥ यमयोश्च सुमित्रायां संप्रभवः समु
दाहृतः ॥ वीनराणां च सर्वेषां मुत्पत्तिः परि कीर्तिता ॥ राज्ञो दशरथस्य हविश्वामित्रेण संगमः ॥ प्रदानं चैव रामस्य रक्ष
णार्थं महाकृतो ॥ लक्ष्मणानुगमश्चैव विद्याप्राप्तिश्च पुष्कला ॥ अनेगाश्च मवासश्च नाटकावनदर्शनं ॥ नाटका
याश्च निधनमस्त्रलाभश्च कीर्त्यते ॥ सिंधुश्च मनिवासश्च सत्ररक्षणमेव च ॥ सुबाहोर्निधनं च त्रिमारी च स्य च द
र्शनं ॥ विश्वामित्रस्य चैवर्षेः स्ववेशापरि कीर्तनं ॥ गंगायाः प्रभवश्चैव पवित्रः परि कीर्तितः ॥ दिव्यगर्भवपतनं कांति के
यस्य संप्रभवः ॥ विशालस्य च राजर्षेर्वेशस्य परि कीर्तनं ॥ अहल्यायां पमोसश्च मिथिलायाश्च दर्शनं ॥ दर्शनं य
त्तवाटस्य मेधिलस्य च दर्शनं ॥ ४२ ॥ चरितं चैव काव्यं न कोऽपि कस्य महात्मनः ॥ कथितं चात्र रामस्य चतानंदे

वाल्मीकी रामा. बा.
॥६॥

नधीमता॥ धनुषोत्तेजनं चैव कन्यायाश्च निवेदनं॥ राशो दह्यारथस्येह जनकस्य च संगमः॥ सीतादीनां च कन्यानां विवाहः परिकीर्तितः॥ वधूर्तुं हीलान् पतेर्याने दशरथस्य च॥ समागमश्च रामस्य जामदग्न्येन धीमता॥ जामदग्न्यस्य लोकानां वधश्चात्रा नुकीर्तितः॥ अयोध्यासे प्रवेशश्च प्रवासो भरतस्य च॥ अयोध्यावासिनां चैव प्रमोदः परिकीर्तितः॥ २५॥ इत्येतस्मिन्महाकांडे मादिकौंडमिहोच्यते॥ सर्गाश्चैव चतुर्ष्विंशोऽश्लोकानां चैव कीर्तिते॥ देसहस्रेशतान्यष्टौ श्लोकाः पंचदशैव तु॥ बालचर्यादियत्रोत्ताराधवस्य महात्मनः॥ अतः परं द्वितीयं तदयोध्याकांडं संहितं॥ यत्राभिषेकसंकन्यो व्याधातश्चैव कीर्तितः॥ कैकेयोनूनयश्चैव शोको दशरथस्य च॥ वनप्रयाणं रामस्य लक्ष्मणानुगतिस्तथा॥ विवादः प्रकृती नोच्यते वचोविसर्जनं॥ निषादाधिपसंवा दः सुतस्य च विसर्जनं॥ ३०॥ गंगायाश्चैव संतारो भरद्वाजस्य दर्शनं॥ भरद्वाजस्य चानुज्ञा चित्रकूटस्य दर्शनं॥ बाल कर्मनिवेशश्च चित्रकूटे महागिरौ॥ उपारुते सुमंत्रे च राशो मोहागमपरः॥ स्वशापकथनं चैव स्वर्गप्राप्तिर्न पस्य च॥ भरतागमनं तूष्णं तथा राजगृहादपि॥ रामप्रसादनार्थं च भरतस्य महात्मनः॥ गमनं कीर्तयते वासो सरद्वाजस्य चाश्रमे॥ दर्शनं चैव रामस्य पितुश्च सलिलक्रिया॥ प्रसादनं च रामस्य बहुरोः परिकीर्तितं॥ जाबालेयत्रवाक्यो निवामदेवस्य चोभयोः॥ इक्ष्वाकूणां चैव रास्य कीर्तनं समुदाहृतं॥ अप्रतिज्ञा च रामस्य गमने कोराव्या न्यति॥ पादुकाहरणं चैव भरतस्य विसर्जनं॥ नदिग्रामे प्रवेशश्च मातृणी च विसर्जनं॥ अयोध्यासे प्रवेशश्च रात्रुघ्नस्य तथैव च॥ कौंड द्वितीयमित्युक्तं अयोध्याकांडं संहितं॥ अशीति संख्यया सर्गाः श्लोकानां चात्र कीर्तिते॥ त्रीणि श्लोकसहस्राणि नैव श्लोकराजानि च॥ श्लोकानां द्वे शतं चैव अयः श्लोकाश्च सप्ततिः॥ अतः कौंडं तृतीयं तु आरण्यकमिति स्मृतं॥ ४०॥

शर्व
॥६॥

यत्र रामो महाबाहुः दंडकं प्राविश दर्शनं॥ अनसूयासमस्या चाष्टीगरागस्य चार्पणं॥ विराधदर्शनं चैव वधश्च समुदाहृतः॥ षीणां दर्शनं चैव मैथिल्यायाश्च सांख्यनं॥ शरभंगाश्रमप्राप्तिर्न हेंद्रस्य च दर्शनं॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमप्राप्तिः संवादः सहसी तया॥ मंदकपैश्च कथितं यत्र रात्रुघ्नसर्जनं॥ इक्ष्वाकस्य संवादः कीर्तनं च दुरात्मनः॥ अगस्त्याश्रमवासश्च तथा संपरि कीर्तितः॥ दर्शनं पंचवद्राश्च जटायोश्चैव दर्शनं॥ जनस्थाननिवासश्च विशिरेस्य च वर्णनं॥ स्मरणं भरतस्य तथा कैकेयाश्चाथ गह्वरं॥ संवादश्चैव नख्याश्च विरूपकरणं तथा॥ खरस्य च वधो घोरो दुषणत्रिंशो वधः॥ लंका प्रवेशो राक्षस्याः शूर्पनख्याः प्रकीर्तितः॥ सीताया लोभनं चैव रावणस्यानुज्ञा विती॥ मारीचोऽश्रमसं प्राप्तिरावणस्य दुरात्मनः॥ मारीचश्चैव मृगो भूत्वा वैदेहीं समलोभयत्॥ लोभयित्वा चैव देहीराघवस्यापकर्षणं॥ मारीचस्य वधश्चैव लक्ष्मणस्य विगहणं॥ ५०॥ सीताया हरणं चैव सौमित्रेश्चात्र संगमः॥ जटायुको वधश्चात्र सीतायाश्च प्रवेशनं॥ लक्ष्मणस्य च संवादो राघवेण महात्मना॥ हतां च जानकीमत्या विलापो राघवस्य च॥ जटायो दर्शनं चैव सत्कारश्च महात्मनः॥ गृध्राजस्य रामेण कृतो चैव जलक्रिया॥ कबेंधस्य वधः प्रोक्तः स्वर्गप्राप्तिश्च पुष्कला॥ कबेंधस्य च नाभ्येन सुग्रीवान्वेषणं परं॥ शबरीदर्शनं चैव पंपायां परिदेवनं॥ इति कौंडं तृतीयं तु आरण्यकमिति स्मृतं॥ सर्गाणां तुरातं चैव सर्गाश्चैव चतुर्दश॥ चत्वारिहसहस्राणि श्लोकानां कीर्तितानि च॥ शतं चैवात्र विज्ञेयं

वाल्मी. रामा. बा.
॥७॥

श्लोकाः ये च शोदेव तु ॥ अतः कांडे चतुर्थे तु कैष्ण्यकमिति स्मृतं ॥ अथ मूकगिरि प्राप्तीराघवस्य महात्मनः ॥ हनुमद्वर्शनं चैव सं
वादे श्वैव कीर्तयते ॥ आरोहणं च शौलस्य ऋष्यमूकस्य कीर्तितं ॥ सामसुग्रीवसंख्यं च वाल्मीक्यैरुषे कीर्तितं ॥ सप्ततान्त्रविभेद
श्च सत्योत्पादेन तथा ॥ वालि सुग्रीव युधुधं च वालिनो वध एव च ॥ ६० ॥ अतः पुर विजापश्च ताराकारुण्यमेव च ॥ सुग्रीव
स्यापि चैकश्च करणं चाश्रमस्य च ॥ विजापोराघवस्यात्र लक्ष्मणेन च सात्वितं ॥ प्रावृडि जापश्चैवात्र शरदूर्णने मेव च ॥
विजापश्चैव शरदि समयस्य च लेघनं ॥ सुग्रीवं प्रतिरामस्य कोषो यत्र प्रकीर्तितः ॥ रामस्य कोषं विजाय लक्ष्मणस्य च सं
श्रमः ॥ प्ररामो लक्ष्मणस्याथ दैत्येन गमनं तथा ॥ सुग्रीवस्य यथा चात्र गमने राघवाश्रमं ॥ प्रसादने च रामस्य वानराणां च
संग्रहः ॥ पृथिव्या वर्णनं चैव सुग्रीविणमहात्मना ॥ प्रस्थापनं वानराणामे गुलीयस्य चार्पणं ॥ हनुमत्प्रभृतीनां च
विंध्यपर्वत लेघनं ॥ स्वयं प्रभागु हायाश्च प्रवेशादह कीर्तितः ॥ अप्रवृत्तौ च वेदे ह्याविषादगमनं महत् ॥ प्रायोपवेश
ने चात्र वानराणामहात्मनां ॥ दर्शनं चात्र संपाते गृध्रराजस्य धीमतः ॥ निवेदनं च लंकायाः गृध्रराजेन धीमता ॥
चतुर्थमेतत्संज्ञं तु कैष्ण्यमिति चोच्यते ॥ सर्गाश्चैवात्र विज्ञेया चतुःषष्टिस्तु सतया ॥ ७० ॥ श्लोकानां द्वे सहस्रे च
अष्टौ श्लोकश्चात्र निच ॥ श्लोकानां च शतं ते यं पंचविंशतिरेव च ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कांडे सुंदरसंज्ञितं ॥ हनुमत्प्रवृत्तौ
यत्र सुरसायाश्च दर्शनं ॥ मैनाकस्य गिरौ श्वैव दर्शनं परिकीर्तितं ॥ निधनं सिंहाकायाश्च लंकादर्शनमेव च ॥ प्रवेश
श्चैव लंकाया वर्णनं विचयस्तथा ॥ मार्गणं चैव वेदे ह्यारावणात् ॥ पुरे शुभे ॥ दर्शनं पुष्पकस्य ह अपानस्य च वर्णनं ॥

॥७॥

दर्शनं राक्षसे इत्यरावणस्य दु रात्मनः ॥ विचयः पुष्पकस्येह जानक्याश्चैव मार्गणं ॥ अदर्शनं चैव वेदे ह्याः शोको यगमनं तथा ॥
विश्याशोकवनि कां चैव वेदे ह्याश्चैव दर्शनं ॥ प्रवेशो रावणस्येह राक्षसः प्रमदावनं ॥ प्रलोभनं च सीताया रावणस्य च भर्त्सनं ॥
तर्जनं राक्षसीनां च हनुमद्वर्शनं तथा ॥ अभिज्ञानपदानं च सीतासंभाषणं तथा ॥ चूडामणिप्रदानं च प्रतिसंदेश एव च ॥
वनसेगश्च कूराणां राक्षसीनां च तर्जनं ॥ ८० ॥ किंकराणां वधश्चैव मंत्रिपुत्रवधे स्तथा ॥ सेनापतिवधश्चात्र अक्ष
स्य च वधस्तथा ॥ कीर्तितं दुर्गयुधं च हनुमत्प्रघनादयोः ॥ ब्रह्मास्त्रेण च बंधो वै मारुतेः परमाद्भुतः ॥ निवेदनं च दूत
स्य भर्त्सनं च हनुमतः ॥ लंगूतदीपनं चैव लंकादाहस्त्येव च ॥ सीताया दर्शनं चैव भूयः प्रत्यागमनमेव च ॥
जांबवस्य मुखैश्चैव हरिभिः सह संगमः ॥ तथामधुवेन प्राप्तिर्मधूनां च विलोपनं ॥ दर्शनं देवमार्गस्य संगो मधु
वनस्य च ॥ अंगदप्रमुखानां च हरीणां रामदर्शनं ॥ हनुमतः परिष्करो राघवेण महात्मना ॥ प्रवृत्तिश्चैव सीतायाः मणि
दर्शनं चैव च ॥ लंकाया दर्शनं चैव दर्शनं रावणस्य च ॥ सीताया दर्शनं चैव प्रतिसंदेश एव च ॥ दुर्गकर्मविधानं च
राक्षसानां विचेष्टितं ॥ अशोकवनि कां चैव दुर्गस्य च विनाशनी ॥ यत्रैतत्कथयामास हनुमान् राघवाय वै ॥ यत्र सु
ग्रीवसहितो राघवः सह लक्ष्मणः ॥ महता हरि सैन्येन प्रययो दक्षिणामुखे ॥ ९० ॥ सर्वे च सहिता यत्र निविष्टाः सा
गरं प्रति ॥ इत्येतत्संज्ञं कांडे सुंदरं परिकीर्तितं ॥ सर्गाणामत्र संख्या च कांडे सुंदरसंज्ञितं ॥ ब्रह्मो रिंशत्रयश्चैव सा
र्गश्च समुदाहृतः ॥ श्लोकानां त्रिसहस्रं च चत्वारिंशच्चैव च ॥ अतः परं तु षष्ठं च युधुकांडमिति स्मृतं ॥ यत्र रामे

महाबाहुः सागरैः समुपस्थितः ॥ यत्र लंकां जिगमिषुर्मंत्रयामास राघवः ॥ प्राप्ते च राघवं श्रुत्वा मंत्रयामास रावणः ॥ सम
र्थो यत्र रामेण ज्येष्ठमाह विभीषणः ॥ मुच्यतां मैथिलीराजस्वस्यस्तु नगरस्य नः ॥ एतद्विपरमं श्रेयो विपरीतो न यो भ
वेत् ॥ एवमुक्तो दशग्रीवः क्रोधं संरक्तलोचनः ॥ जघान यत्र पादेन भ्रातरं वै विभीषणं ॥ रावणं च परिष्वज्य चतुर्भि
सचिवैः सह ॥ अगच्छद्वाघवाभ्यां रागदापाणिर्विभीषणः ॥ अभिषिक्तश्च रामेण र्धं काराज्ये विभीषणः ॥
सागरान् तोयमादेन प्रयतेन महात्मना ॥ यत्र रा मस्य सारंभः समुद्रस्य च दर्शनं ॥ नक्षत्रे तु क्रिया चैव सागरानु
मते तथा ॥ १०० ॥ नरणं चैव घोरस्य सागरस्य महात्मनः ॥ सुवेला सादनं चैव चारप्रणिधिरेव च ॥ शु कसारणवा
क्यं च वानरीकस्य दर्शनं ॥ मंत्रणं यक्षसं द्रस्य माया रामधिरः क्रिया ॥ वाक्यानि सरमायाश्च सीताश्वासनमे
व च ॥ यत्र मायवतो वाक्यं लंकाया गुप्तिमेव च ॥ मंत्रणं राघव बले वराणां च प्रवेदानं ॥ सुवेला रोहणं चैव तथा
लंका वरोधनं ॥ समारंभश्च युधस्य द्वयुधप्रवर्तनं ॥ सुतघ्न यज्ञकोपादिव धो यत्र नृशक्तिः ॥ रात्रियुध
विधानं च शरबोधस्तथैव च ॥ सुपर्ण दर्शनं चैव अस्त्रबंधस्य मोक्षणं ॥ धूम्राक्षस्य बंधश्चैव तथैव वाकेप
नस्य च ॥ गृहस्तस्य वधश्चैव प्रभंगो रावणस्य च ॥ दुर्गकर्म विधानं च कुंभकर्ण प्रबोधनं ॥ दर्शनं कुंभ
कर्णस्य संप्र श्नो राघवस्य च ॥ निर्याणं कुंभकर्णस्य वानराणां च संभ्रमः ॥ सुग्रीवग्रहणं चैव प्रमोक्ष्य श्चात्र
कीर्तनं ॥ वधश्च कुंभकर्णस्य राघवात्समुदाहृतः ॥ नरांतक वधश्चात्र देवो नैक वधस्तथा ॥ महोदर वधश्चैव

राव
॥८॥

वधश्च शिरसस्तथा ॥ महापार्श्व वधश्चात्र अतिकाय वधस्तथा ॥ मेघनादास्त्रमोहश्च ससेन्ये राघवे तथा ॥ ओषध्या न
यनाश्चापि प्रबोधश्च हनूमता ॥ उल्काभिरारयुधं च वधः कुंभानि कुंभयोः ॥ मकराक्ष वधश्चात्र निर्गमो रावणे पुनः ॥ माया
सीता वधश्चात्र मेघनाद वधस्तथा ॥ क्रोधश्च राक्षसैर्द्रस्य तथा निष्ठा नकं महत् ॥ रावणस्य च निर्याणं विरूपाक्ष वधस्तथा ॥
मन्त्रश्चापि वधश्चात्र उन्मत्त वध एव च ॥ राघवस्य च वाक्यानि भस्मिन् रावणस्य च ॥ रामरावणयोश्चैव अस्त्रयुध महास
नोः ॥ लक्ष्मणस्य वधश्चैव विलापो राघवस्य च ॥ ओषध्या नयनं चैव वक्ष्मणोत्थानमेव च ॥ प्रदानं देवराजे नरस्य चै
महात्मना ॥ मातुले दर्शनं चैव शक्रवाक्य निवेदनं ॥ सौग्रीमे राक्षसैर्द्रस्य प्रभंगो रावणस्य च ॥ सारथे र्भस्मिन् चैव रावणे
न दुरासेना ॥ देवानो विग्रहश्चैव गगने दानवैः सह ॥ द्वैरथं च महाघोरं सत्ताह क्षिति कं पनं ॥ १२० ॥ वधश्च राक्षसैर्द्र
स्य त्रिभुक्तो के सुविश्रुतः ॥ इति षष्ठमिदं कांडं युधकांडमिति श्रुतं ॥ सर्गानां तु रातं सेयं पंचसर्गस्तथैव च ॥ कांडेष्
स्थिं सता सीत्या ओ कानां चापि वा द्यते ॥ चत्वार्येव सहस्त्राणि पंचश्लोकानि च ॥ अतस्तु भूदयं नाम सो
त्तरं प्रतिबक्षते ॥ यत्र रावणदाराणां विलापः समुदाहृतः ॥ विभीषणाभिषेकश्च सत्कारो रावणस्य च ॥ हनू
मत्स प्रवेशश्च मैथिल्याश्चैव दर्शनं ॥ सीताया निर्गमश्चैव राघवेण समागमः ॥ १२१ ॥ भस्मिन् चैव सीताया
राघवेण महात्मना ॥ परित्यागं चैव देयास्तथा चाग्निप्रवेशनं ॥ अग्निप्रवेशो च तदा अदाहं परमाहुतं ॥ ब्रह्मादीनां च
सर्वेषां देवानां मिह दर्शनं ॥ वृषध्वजस्य देवस्य दर्शनं चात्र कीर्त्यते ॥ पितामहादूरश्चात्रपि नु दर्शनमेव च ॥

कोपराघवसिंहस्य बलानामुपसंग्रहः॥ दिशः प्रस्थापनं चैव यथिथ्याश्च निवेदनं॥ अंगुलीयप्रदानं च तथैव बिलदर-
नं॥ प्रायोपवेशनं चैव संपाते चैव दर्शनं॥ पर्वतारोहणं चैव सागरस्य च लंघनं॥ सिंहिकादर्शनं चैव लंकाव्यनिदर्श-
नं॥ रात्रिप्रवेशो लंकायां चिंताहनुमतस्तथा॥ अपानभूमिगमनं मवरोधस्य दर्शनं॥ अशोकवनिकायां सीता-
याश्चापि दर्शनं॥ राक्षसीदर्शनं चैव रावणस्य च दर्शनं॥ संभाषणं चैव थिथ्याः अभिस्तानस्य चापेर्णं॥ मणि-
प्रदानं सीताया वृक्षमग्नये च॥ राक्षसीविद्रुवं चैव किंकरीणां निवर्हणं॥ २०॥ अमात्यपुत्रनिधनं सेनापति-
वधं तथा॥ अक्षस्य निधनं चापि निर्याणं इजिनस्तथा॥ ग्रहणं वानरे इत्येका दाहाभिमेरुर्न॥ प्रतिप्रयाणमे-
वपि मधुना भक्षणं तथा॥ संगमं च समुद्रस्य नलसेतोश्च बंधनं॥ नरणं च समुद्रस्य रोदुलं कोयरो धनं॥ वि-
भीषणे नेसं सर्गविधोपाय निवेदनं॥ कृष्णकर्णस्य च बंधं मेघनादवधं तथा॥ रावणस्य विनोरी च सीतावाप्तिस्त-
थैव च॥ विभीषणाभिषेकं च पुष्पकोरोहणं तथा॥ अयोध्यायाश्च गमनं भरतेन समागमं॥ रामाभिषेकाभ्युदय-
हरिरक्षो विसर्जनं॥ सीतायाश्च परित्यागप्रकृतीनां विरतनं॥ अनागतये च किंचिद्रामस्य वसुधातले॥
प्रोत्तराज्यस्य रामस्य चरितं यच्च धीमते॥ अभ्यागममजीवी च शत्रुघ्नश्च विसर्जनं॥ वने प्रसूतिं सीताया उव-
णस्यरणे वधं॥ काळदूर्वासयोः प्राप्तिं लक्ष्मणस्य विसर्जनं॥ स्वापयित्वा सुतान् राज्ये अथ रामो दिवंगतः॥ त्रैलोक्य-
प्यद्वैतस्त्वं तपोयोगबलेन च॥ ३०॥ दर्शदे चैव प्रत्यक्षं पाणायामलं कृतं॥ दृष्ट्वा चानेतरं च केरामस्य

राव-
११०॥

चरितं महत्॥ धर्मकामार्थसंयुक्तं पुण्यश्रवणकीर्तनं॥ श्रुतिं चैव यथाकीर्त्यं काव्यसागरमुद्धृतं॥ कृत्वा वे-
दमशेषेण काव्यं रामायणादयं॥ चिंतयामास कइदं लोके स्मिन्प्रथमिष्यति॥ अथाचिंतयतस्तस्य महर्षे-
र्भावितात्मनः॥ तदा जगद्गुरुपादौ मुनिवेषधरा बुभौ॥ वाल्मीकिश्चिष्यो तरुणो रूपायै दार्यगुणान्वितो॥ कुशीले वा-
वितिच्छातो सीतारामांगसंभवो॥ सतो मूर्धन्युपाधाय वाल्मीकिर्भागवान्पि॥ उवाचे दंतदावाक्यं प्रणतावग्रतश्चि-
तो॥ आर्षे रामायणं काव्यमिदं तावन्मया कृतं॥ गच्छतां मन्योगेन पुण्यश्रवणकीर्तनं॥ पौत्रस्य वधसंयुक्तं धर्मका-
मार्थसंयुतं॥ पाठे गेयं च मधुरं प्रमाणं स्त्रिंशिरचितं॥ तं जीगीतेश्च मधुरं रत्नं सत्तमिस्त्वरे॥ जातिभिः स-
प्रसिद्धं तैश्चोत्रश्रुतिमनोहरं॥ शृंगारवीरवीरत्सरौ इहास्य भयानकेषां कुरुणाश्रुतं शीतेश्च युक्तं काव्य-
रसैरपि॥ ४०॥ एवमुक्त्वा तौ बालौ सगवान् विसृजेम॥ सम्यगध्यापयामास काव्यं रोमकथाश्रयं॥ वायिधेयं
ततस्ताभ्यां कृतं तच्च विशेषतः॥ पुण्यं रामायणं काव्यं तद्यतो मुनिर्ब्रवीत्॥ गायतामिदं मारयानं भवद्भ्यां
मविसंसदि॥ राजर्षीणां पुण्यकृतां साधूनां च समागमे॥ गुरुणैव मनुस्तौ नेतस्तौ देव रूपिणौ॥ कुशीले वा-
राजपुत्रौ प्रकृत्या मधुरस्वरौ॥ यथोपदिष्टं मणिना सत्रिणौ ब्रह्मवादिनौ॥ तयोर्ब्रह्मा भवत्प्रीतः सेंद्राश्च सुरस-
त्तमाः॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव पद्मगाश्च महर्षिर्निष्ठा नौ कदाचिन्मनानाम् पीणां देव रूपिणौ॥ काव्यं रामाय-

णमधेसहितावभ्यगायतो॥ शृण्वतां तु तदा काव्यमवीर्णाहर्ष संभवः॥ सह सो भू-महां छद्-साधुसा धिनिशीसतां॥
सुप्रीत मनसश्चैव मुनयो धर्मवत्सलाः॥ सत्तु भुभ्रातरो तत्र गायंती तौ कुशीलवौ॥ ५०॥ अहोभावानुगं काव्यमहो
गीतमविश्वरं॥ अहो सगवता सम्यगामस्य चरितं महत्॥ चिरवृत्तमपि ह्येतत्प्रत्येक्षमिव दृष्टितं॥ संस्कृतं म
धुरं चैव समाक्षरपदं कर्म॥ प्रयोक्ता राविमौ वापि सद्यगस्य कुशीलवौ॥ कुमारी देवगर्भासौ नरुणौ मधुरस्वरौ॥
अहो श्राव्यमहो स्वाद्यमहो गीतमविश्वरं॥ युक्तं च मधुरं चैव परयास्वरसंपदं॥ पदवृत्त समा युक्तं तालं तानसम
न्वितं॥ संस्कृतं च पिरक्तं च परयास्वरसंपदं॥ एवं प्रशस्यमानौ तौ श्लाघ्यमानौ महर्षिभिः॥ भूयोरक्ततरं
साधुमधुरं चाप्यगायती॥ ताभ्यां प्रीतो मुनिः कश्चिन्मानीय कलशं ददौ॥ कश्चिद् न फलं स्वादु वेत्तुं कश्चि
दीप्सितं॥ एवं पूर्वमिदं काव्यं मुनिभिः प्रतिपूजितं॥ वीजभूतं मनुष्याणां कवीनामुपजीवनं॥ प्रशस्यमानौ
तावेवं कदाचिदेव रूपिणौ॥ राजधानी पुरा हांच समीपे अभ्यगायती॥ अथाश्वमेधे रामोपि नावुपश्रुत्य गाय
नौ॥ सत्कृत्यैवानया मासपुरुषैराप्तकारिभिः॥ नाविदं जगत्तु स्तत्र काव्यं रामप्रचोदितौ॥ कर्मोतरेषु विप्राणां रा
मलक्ष्मणसैनिकौ॥ ६०॥ रात्रुघ्नभरतादीनामयेषां च महीक्षितां॥ वसिष्ठात्रिपुराणां सन्निधौ ब्रह्मवादि
नी॥ रामस्तत्रासने शुभे मृदुस्तरणसंविते॥ उपविश्य तु सुश्रावतदस्मचरितं महत्॥ आर्षरामायणं साध्विभ्रात

सर्व
॥११॥

भिर्भरतादिभिः॥ पौरजानपदे चैव वृत्तः शत सहस्रशः॥ दृष्ट्वाथ रूपसंपन्नौ नाबुभौ वीणिनौ ततः॥ उवाच लक्ष्मण राम
सर्वोच्चैव सभासदः॥ श्रूयतामिदमारख्यानमनयो देववर्चसो॥ विधिं त्रार्थपदसम्यगायितो मधुरस्वरं॥ रमो हिवालो नृप
लक्षणा न्विमौ कुशीलवौ चैव तपोवनाश्रयौ॥ ततः पुनः राघवसं प्रचोदितवगायता काव्यमिदं पथाकर्म॥ स चापि
रामः सहितैः समाहितैर्बभूव तत्रार्पितचेतनस्तदा॥ ६६॥ ॥ इत्यार्षरामायणे बालकांडे काव्योपसंहारः ॥ ६॥
सागरी तौ महीयेषामासीद्वीर्योर्जिताकिल॥ आमनोः पुण्यकीर्तीनां राममितनेजसा॥ १॥ सगरः पूर्वजो येषां सागरो
येन खानितः॥ षष्ठिं पुत्रं सहस्राणि यैर्मातृं दृष्ट्वा नोन्वयुः॥ दृष्ट्वा कृष्णमिदं तेषां वैशेकीर्तिविवर्धनं॥ निवर्धं पुण्यकी
र्तीनां रामायणमिति श्रुतं॥ तदिदं श्रूयतामर्षपुण्यं पापभयापहं॥ धर्मकामार्थसंयुक्तं श्रुतिस्मृत्युपदेहितं॥ कौबालानाम
मुदितः स्फूर्तो जनपदो महान्॥ निविष्टः सरयूतीरे पशुधान्यसमृद्धिमान्॥ अयोध्यानाम तत्रासीत्तु गरी लोकविश्रुता
मनुनामानं वैदेयत्वेन परिनिर्मिता॥ आयता दशचद्वे च योजनानिमहापुरी॥ श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णानि नासंस्तानशो
भिता॥ सुविभक्त्यं तद्वारा सुविभक्तमहापथा॥ शोभिताराजमार्गेण जलसंसक्तिरेणुना॥ नानावणिज्जनोपेतानाना
रत्नविभूषिता॥ महाशालोच्चिता दुर्गा उद्यानप्रवरैर्युता॥ दुर्गो गभीरपरिखाना युधसमन्विता॥ कपाटनोरणप्रभा
उपेता धनिभिः सदा॥ राजा दशरथो नाम महात्मा राष्ट्रवर्धनः॥ तापुरीपालयामासं स्वपुरीमयवानिव॥ दृढद्वारप्रतोलीका
सुविभक्तांतरायणी॥ नानायेत्रा युधवती नानाशोभिरेणा युता॥ रात्रिपरिधौ पेटा मुद्रितध्वजतोरणी॥ नानारत्नचया

कीर्णधनधान्यसमन्विता॥ देवतायतने श्वेदविमानैरिवशोभिता॥ सभोद्यानप्रपाभिश्चरुचिराभिरलंकृता॥ प्रविभक्तमहाह
र्षोन्नरनारीगणान्विता॥ विष्टकूराद्वापुरुषैराकीर्णमिमरोपमैः॥ प्ररोहमिवरत्नानां प्रतिष्ठानमिवश्रियः॥ महाप्रासादशीखरै
रौज्यैरिवशोभिता॥ विमानचयैर्सेवाधांमिंद्रस्यैवामरावती॥ अष्टापदपदास्त्रैरभ्यामाक्षिप्तामिव॥ नानाचित्रचयै
श्चित्राहृष्टपुष्टजनेयुता॥ अविच्छिन्नोत्तरगृहासमभूमिनिवेशनी॥ मर्दंगवेणुवीणानोरम्यैः राह्यैर्विनादिता॥ नित्यो
त्सवसमाजकुर्वन्निहृष्टजनायुता॥ २०॥ ब्रह्मघोषस्वनवतीधनुस्वननिनादिता॥ वराजपानसलिलोशालितकुल्लो
जनी॥ धूपमाभ्यहविर्गंधेहृद्यैश्चाप्यधिवासिता॥ लोकपालोपमैश्चरैः सर्वशास्त्रार्थपारंगैः॥ गुप्तायोधनैश्चापिना
गैर्भोगवतीमिव॥ स्वयंचैर्वैदक्येनपुत्रीदेवपुरोपमा॥ गुप्तामिक्षाकुनाथेनराज्ञादशरथेनच॥ वराग्रिमद्विगुणव
ह्निरचितांदिजोत्तमैर्वैदग्ध्यपारंगैः॥ सहस्रदैसत्यतपोदयान्वितैर्महर्षिकल्यैर्यतिभिर्यतात्मभिः॥ २४॥ ॥ इत्यार्षे
रामायणे बालकांडे अयोध्यावर्णनं नाम प्रथमः सर्गः॥ ५॥ ॥ पुनरित्योमयोध्यायीवेदवेदंगपारंगः॥ दीर्घदत्तै
र्महातेजापौरजानपदप्रियः॥ इक्ष्वाकूणामतिरथयज्वाधर्मभृतावरः॥ महर्षिकल्योराजर्षिस्त्रिषुलोकेषु विश्रुतः॥
बलवान्विजितामित्रोनीतिमान्विजितोद्विजः॥ धनधान्यैश्चर्विषवैः शक्रवैश्रवणोपमः॥ आदिराजोमनुरिवप्रजा
नापरिरक्षिता॥ राजादशरथोनामबभूवैदशोपमः॥ तेनसत्याभिधानेनत्रिगुणमनुयज्यता॥ पाणिनाभूत्पुत्रीज्ये
ष्ठाशक्रेणैवामरावती॥ हृष्टपुष्टजनेतस्मिन्पुरेनैवावदुःश्रुतः॥ कश्चिदासीन्नरोनापिकश्चिदन्यायवृत्तिमान्॥

नचात्रनिनयः कश्चिदासीन्नजन्पुरे॥ नचाप्यासीदसंतुष्टकुटुंबीतत्रकश्चन॥ नकदर्यः कश्चिदासीन्नान्तराशेषिवा
नमानीनचसंरंभीनन्तरोसोनकुक्षितः॥ नामहात्मानमिश्रुनोनपरस्वोपजीवकः॥ नचावर्षसहस्रायुः नामयीनव
दुःश्रुतः॥ नरासदारनिरतानांयश्चासन्नपतिव्रतः॥ सुव्रतावृत्तिर्मतश्चनराआसेस्तथाश्रियः॥ १०॥ नाकुडचीनाम
कुटीनासृणीनाविलेपिनी॥ तत्रकुप्रकृतिर्नासीदरिद्रोवापुरोत्तमः॥ नामष्टभूषणधरोनचाप्यासीदनिष्टधुकना
हस्ताभरणोपेतानान्तीनचनास्तिकः॥ नानाहिताग्निर्नायज्वाविप्रोनाप्यसहस्रदः॥ कश्चिदासीन्नयोध्यायांसदृ
त्तिरहितोजनः॥ स्वकर्मनिरताश्चासस्वर्गत्रदिजातयः॥ यज्ञाध्ययननित्याश्चविरताश्चप्रतियहात्॥ नाना
स्तिको नान्ततवाकून्कश्चिन्नो धनो नरः॥ नासूयको नचाशको नाशुचिस्तत्रयोपभूत्॥ नामष्टभुङ्गुचारणा
नासुगंधोनचान्तजुः॥ नदुःखीपुरुषः कश्चिन्नचासीदलंकृतः॥ नचचानुर्यमाधुर्यशीलाचारगुणान्वितः॥
नार्थश्चासन्नयोध्यायामष्टाभरणवाससः॥ नानात्मवान्नचक्रोनविकूपोनचालसः॥ कश्चिदासीदयोध्याया
नाश्रीमानामहासवान्॥ नदीनोनापिचोद्विग्नो नातुरो नभयातुरः॥ इष्टुंराक्यो ह्ययोध्यायां नापिराजन्नभक्तिमान्
वर्णश्रेष्ठाभूजयंतः पितृदेवातिथीस्तथा॥ आसेदीर्घायुमस्तनराः सत्यपरायणाः॥ २०॥ ब्रह्मचर्यचरन्क्षत्रवैश्याः क्षत्र
मनुजनाः॥ शूद्राश्चैवापि वर्णस्त्रीशुश्रूषंतोनस्यच॥ नयेनिसंकरश्चापितत्रनाचारसीकरः॥ एवमिक्षाकुनाथेनपा
णिनासाभवसुरी॥ यथापुरस्तान्मनुनोमानवैद्रेणभूरिय॥ योधानामग्निकल्यानीसंयुगेष्वनितानां॥ गुप्तापुरी

कीर्णधनधान्यसमन्विता ॥ देवतायतनैश्चैव विमानैरिव शोभिता ॥ समोद्यानप्रपाभिश्चरुचिराभिरलंकृता ॥ प्रविशन्महाह
र्म्योनरनारीगणान्विता ॥ विधुधुराहुपुरुषैराकीर्णममरोपमैः ॥ प्ररोहमिव रत्नानां प्रतिष्ठानमिव श्रियः ॥ महाप्रासादधीश्वर
शेखरेरिव शोभिता ॥ विमानचयैर्वाधांमिदुस्यैवामरावती ॥ अष्टपरपदोलेख्यैरभ्यामात्रिखितामिवोन्नताचित्रचयै
श्चित्राहृष्टपुष्टजनैर्युता ॥ अविच्छिन्नोत्तरगुहासमभूमिनिवेशना ॥ मृदंगवेणुवीणानारम्यैः राद्यैर्विनादिता ॥ नित्यो
त्सवसमाजकुर्वन्निष्ठहृष्टजनायुता ॥ २० ॥ ब्रह्मघोषस्वनवतीधनुस्वननिनादिता ॥ वरान्नपानसखितोशालितंडुलसो
जना ॥ धूपमाल्यहविर्गंधैर्हृद्यैश्चाप्यधिवासिता ॥ लोकपालोपमैश्चरैः सर्वशास्त्रार्थपारगैः ॥ गुप्तायोधरातैश्चापिना
जैर्भोगवतीमिव ॥ स्वयंचैवैदकल्येनपुरीदेवपुरोपमा ॥ गुप्तामिक्ष्वाकुनाथेन राजाद्वारथेन च ॥ वराग्रिमद्विगुणव
द्विरक्षितां द्विजोत्तमैर्वैदषडंगपारगैः ॥ सहस्रदैः सत्यतपोदयान्वितैर्महर्षिकल्यैर्यतिभिर्यतात्मभिः ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षे
रामायणे बालकांडे अयोध्यावर्णनं नाम प्रथमः सर्गः ॥ ५ ॥ ॥ पुण्यांतस्यामयोध्यायीवेदवेदो गपारगः ॥ दीर्घदेव
महातेजापौरजानपदप्रियः ॥ इक्ष्वाकूणामतिरथयज्वाधर्मवर्तावरः ॥ महर्षिकल्योराजर्षिस्त्रिषुलोकेषु विश्रुतः ॥
बलवान्विजितामित्रो नीतिमान्विजितैर्द्विजैः ॥ धनधान्यैश्चैव विभवेः शक्रैश्चैव वज्रोपमः ॥ आदिराजो मनुरिव प्रजा
नापरिरक्षिता ॥ राजाद्वारथो नाम बभूव त्रिदशोपमः ॥ तेन सत्याभिधानेन त्रिवर्गमनुपश्यता ॥ पाणिनाभूत्पुरीज्यो
ष्ठाशक्रैरेवामरावती ॥ हृष्टपुष्टजनेन स्मिन्पुरे नैवावदुःश्रुतः ॥ कश्चिदासीन्नरोनायिकश्चिदन्यायवृत्तिमान् ॥

नचात्यनित्यः कश्चिदासीन्नजन्पुरे ॥ नचाप्यासीदसंतुष्टकुटुंबीतत्रकश्चन ॥ नकदर्यः कश्चिदासीन्नानृतीनराठेपिवा
नमानीनचसंरंभीनन्तरोसोनकुक्षितः ॥ नामहात्मानपिशुनो नपरस्वोपजीवकः ॥ नवावर्षसहस्रायुः नामयीनव
दुःश्रुतः ॥ नरास्वदारनिरतानां यश्चासन्नपतिव्रतः ॥ सुव्रतावृत्तिर्मतश्चनराआसीत्तथाश्रियः ॥ १० ॥ नाकुडुचीनाम
कुटीनासृग्नीनाविलेपिनी ॥ नत्रकुप्रकृतिर्नासीदरिद्रोवापुरोत्तमः ॥ नामष्टभूषणधरो नचाप्यासीदनिष्ठधुक ॥ ना
हस्ताभरणोपेतानानृतीनचनास्तिकः ॥ नानाहिताग्निर्नायज्वाविप्रोनायसहस्रदः ॥ कश्चिदासीन्नयोध्यायोसदृ
त्तिरहितोजनः ॥ स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वत्रादिजातयः ॥ यज्ञाध्ययननित्याश्चविरताश्चप्रतियहात् ॥ नाना
स्तिको नानृतवाकूनकश्चिन्नो धनो नरः ॥ नासूयको नचाशको नाशुचिस्तत्रयोपभूत् ॥ नामष्टभुजुः चारुता
नासुगंधोनचान्तजुः ॥ नदुःखीपुरुषः कश्चिन्नेवासीदनलंकृतः ॥ नचचानुर्यमाधुर्यशीलाचारयुगान्वितः ॥
नार्थश्चासन्नयोध्यायामृष्टाभरणवाससः ॥ नानास्वान्नचक्रोनविकूपोनवालसः ॥ कश्चिदासीदयोध्याया
नाश्रीमानामहासवान् ॥ नदीनोनापिचोद्विगोनातुरो नभयातुरः ॥ द्रष्टुं शक्यो ह्ययोध्यायां नापिराजन्नभक्तिमान्
वर्णश्रेष्ठाभूजयंतः पितृदेवातिथीस्तथा ॥ आसेदीर्घायुमस्तत्रनराः सत्यपरायणाः ॥ २० ॥ ब्रह्मचर्यचरन्सत्रैवैश्याः सत्र
मनुव्रताः ॥ शूद्राश्चैवापि वर्णस्त्रीशुश्रूषंतो नसूयच ॥ नयोनि संकरश्चापि तत्र नाचारसीकरः ॥ एवमिक्ष्वाकुनाथेन पा
णिनासाभवत्पुरी ॥ मथापुरस्तान्मनुनोमानवैरेणभूरिय ॥ योधानामग्निकल्यानी संयुगेव निवर्तिता ॥ गुप्तापुरी

सहस्रैः सासि हैरि वजिरे गुहा ॥ कं वोज दे राजै श्वै व हये ह रि हरो पमै ॥ विंध्य पर्वत जे श्वै व जगै ह मवने स्तथा ॥ सखी यगुणे
पितैः श्वै रचल संनिभैः ॥ पद्मा जन कुलोद्धतै व इम इमगान्वये ॥ सापुरी वडु भिः कीणा तरासी द्विधह सिभिः ॥ सायोज
ने दे भूमेः सा सत्यनामा प्रकाशते ॥ सापुरी यत्र राजा सीसुरा दशरथो नघथा सा सत्यनाम्नी दृढ तोरणार्ग लीम ह
धिभिर्वै श्वरातै रलै क्तौ ॥ पुरी सको द्यानवती मनुज मांसको शलै डो नृपति व्यपालयत् ॥ २८ ॥ ॥ इत्यावै रामाय
णे वाल्मीकीये राजपुरी वर्णन नाम सर्गः ॥ ६॥ ॥ ॥ मंत्रिणाम् लिजो वैवतस्यास्तामृषिसत्तमो ॥
वासिष्ठो वामदेवश्च वेदवेदांगपारगो ॥ अष्टावन्धे वभूवश्च तस्यामाथ्यामहीपते ॥ शुचयस्त्वनुरकाश्च निर्य
प्रियदितेरताः ॥ वृष्टिर्जयेतो विजयः सिधार्थो धार्थ साधकः ॥ अशोको धर्मपालश्च सुमेत्रश्चाष्टमो भवत् ॥
ह्रीमंतो विनयोपेताः नीतिता विजितेन्द्रियाः ॥ मतिमंतस्त्वहिता राजनिदेशकारिणश्च ते जः क्षमा वयः प्रा
प्तोस्मिन् पूर्वाभिभाषिणः ॥ अलुब्धा धृतिमंतश्च सत्यधर्मपरायणाः ॥ नैषामविदितं किंचित्त्वेषु चैव परेषु
च ॥ चिकीर्षितं क्वचिद्वाप्तो मित्रो दासीनविद्धिषो ॥ ६॥ धर्माचारविवेकज्ञाः सर्वत्र समदर्शिनः ॥ कोरासंग्रह
णे युक्तास्तथा बलपरिग्रहे ॥ पुत्रेषु च प्राप्तौ दोषे धर्मतो दंडपातिताः ॥ अद्रो गधारश्च धर्मेण शत्रोरपि
हतांगसः ॥ आगतज्ञानविज्ञानाः पितृपेतामहोचिताः ॥ रक्षितारश्च वणानां निर्यविषयवासिनां

कोरासंग्रहणे युक्ता अहं स्वस्थविहिं सकाः ॥ अतीक्ष्णदंष्ट्राने तारः परास्मबलपौरुषे ॥ परस्य रेणा विरुधाः प्रीति
मंतः प्रियवदाः ॥ परापवादविरता गुणा कृपान च गविताः ॥ १० ॥ आर्यवेषासु मनसो न च संदिग्धनिश्चयाः ॥ नरे देवचना
सक्तचेतसस्तस्य रायणाः ॥ स्वर्गणे सुपरिख्यातानामरूपगुणान्वये ॥ परराज्ये पिविरिख्यातानयदुहिगुणां शुभिः ॥
आसंसदा तु सरेकाः सर्ववर्णः स्वकर्मभिः ॥ नासीसुरे वारा श्वे वा तस्को नाशुचिर्नरः ॥ न दुष्टः कश्चिदप्यासीत्परा
राक्षिमर्शकः ॥ कृत्स्नमासीदनु द्विभ्रातृ तैः परिपालितः ॥ प्रशस्तमेव मासीत्तदा ह्युपवृत्तानि च ॥ अमात्यै रीदृ
शैस्ते स्म राजा दशरथो जिता ॥ धर्मतः पालयामास पृथिवीमनुरजयत् ॥ अवेक्ष्यमाणश्चारणमही सूर्य इवा
शुभिः ॥ नाध्यगच्छन्कचिर्लिकित् इक्ष्वाकुश्चानुमात्मनः ॥ तैर्मंत्रिभिर्बलहिते निविष्टैर्विद्वद्भिरासैः कु
त्रालैः समर्थैः सपार्थिवो दीप्तिमत्पयुक्तैस्ते जो मये गोभिरिवीवरैः ॥ ११ ॥ ॥ इत्यावै रामायणे वाल्मीकीये
अमात्यवर्णन नाम सर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ तस्य धर्मप्रधानस्य धर्मतस्य महात्मनः ॥ सुतार्थतत्पमानस्य नासी
दुशकरैः स्तनः ॥ तस्य धितयतो बुद्धिरस्य नैयमहामते ॥ सुतार्थवाजिमेधेन किमर्थेन यजाम्यहं ॥ सु
निश्चिन्तामभिकृत्वा यष्टयेव सुधाधिपः ॥ मंत्रिभिः सह संन्यतैः स्वामिहितकारिभिः ॥ तत्राब्रवीद्विद्व
वाक्यं सुमंत्रैर्मंत्रिसत्तमैः ॥ शीघ्रमानय सर्वान्व वसिष्ठप्रमुखान्गुरुन् ॥ एवमुक्त्वा नृपतिना सुमंत्रो वाक्य

मब्रवीत् ॥ नरेन्द्रश्रुयतां तावदसुराणेयमया श्रुतं ॥ सनकुमारो भगवान् पुरा कथितवान् कथाः ॥ भविष्यं विदुषाम ध्यो
 तव पुत्रसमुद्भवः ॥ अस्मीह कथ्यपुत्रो विभोऽक इति श्रुतः ॥ कथञ्च गदति रव्या तस्तस्य पुत्रो भविष्यति ॥ सवने नि
 त्वसं वृधो मुनिपुत्रो बने चरः ॥ नान्यत्प्रज्ञास्यते केचिन्मानवैरुवजिती ॥ तस्य नूनं ब्रह्मचर्यं भविष्यति महात्मनः
 लोके पुत्रिते चोत्तमस्तस्य भविष्यति ॥ तपो रतस्य तस्यैवं का लः समभिवर्तते ॥ अग्निं शुश्रूषमाणस्य पितरं च
 यशस्विनः ॥ एतस्मिन्नेव काले तु लोमपादः प्रतापवान् ॥ अंगेषु प्रथितो राजा भविष्यति महाबलः ॥ तस्य च्युतिः क
 ममवाप्तविषयति दारुणा ॥ अनादृष्टिर्जनपदे क्षयाय बद्धवार्धिका ॥ अनादृष्ट्या नयाराजा तदा सपरिकर्षितः
 बध्यति तानि नो विप्रान् अनादृष्टिप्रतिक्रिया ॥ भवतश्च तदृशार्थं लोकवर्तानवोदिनः ॥ ममास्ती दातुमहे
 नित्यथा वत्स रामेदियं ॥ तेतमांता प्रयिष्यति श्रुतिवेदां तवोदिनः ॥ विभोऽकस्मत् राजन् सर्वपापैस्त्वमानय ॥ आ
 नाय्यचमदारा जाः कथञ्च गमवेः सतः ॥ प्रयच्छास्मे सुतां शांतीं विधिना सुसमाहितः ॥ ते कामे तद्वचः श्रुत्वा स रा
 जा धितयिष्यति ॥ केतोपायेन वैरास्यमिहाने तुमिति प्रभुः ॥ सनिश्चर्यय दारा जा स्वयं नाधिगमिष्यति ॥ तदा मा
 त्यान्समाहूय प्रतिबध्यति निश्चर्य ॥ पुरोहितं जनांश्चान्यान्मन्त्रनिश्चयको विद्वान् ॥ ते चापि पृष्ट्वा ने वास्यप्रतिप
 त्यति निश्चर्य ॥ पुरोहितममांसांश्च प्रेषयामास यत्नतः ॥ आनयध्वं महाभागा मृष्यश्चैवं सुसहृत् ॥ २० ॥ ते
 तुराज्ञो वचः श्रुत्वा द्यौर्धना विष्णुं वाननः ॥ नगच्छेमन्त्रवेर्भिता अनुने धीतिने नृप ॥ वक्ष्यंति चित्तयित्वा ते तस्या

॥१४॥

पायान्वर्धस्तः ॥ वर्यतमानयिष्यामो न च दोषो भविष्यति ॥ २२ ॥ वेद्याभिर्मुनिवेषाभिरानेष्यामो ऋषेः सुतः ॥ लोभयित्वा भ्युप
 येन स्वोपुरी पितुराश्रमात् ॥ भविष्यति ततो दृष्टिस्तस्य राज्ञो महात्मनः ॥ तस्याभ्यागमनो देवमुनिपुत्रस्य धीमतः ॥
 ततः स राजा विधिवत्कन्यां तस्मै प्रदास्यति ॥ स्वकीं दुहितरं भोयोरूपोदाय गुणान्विता ॥ एवै स तस्य जामाता भविष्यति
 महायशः ॥ लोमपादस्य राजर्षेः कथञ्च गमवेः प्रतापवान् ॥ राज्ञो दशरथस्यापि स पुत्रानभिकोक्षितान् ॥ विधास्यति महा
 यज्ञे हविर्दत्त्वा दुताशने ॥ सनकुमाराद्वचनमिति वै स श्रुतं मया ॥ ऋषिमध्ये कथयितस्तथा तदिति मे मतः ॥ अथ दृ
 ष्टो दशरथः सुमंत्रं प्रत्यभाषत ॥ तस्य पुण्यात्मनः साधो ब्रह्मचर्यव्रतस्य च ॥ आनीतिर्ऋष्यश्रृंगस्य विसरेण ममोच्यते ॥
 मृगैः सार्धं प्रवृत्तस्य कौमार ब्रह्मचारिणः ॥ २३ ॥ सुमंत्रो नोदिता राज्ञा प्रोवाचे देववत्सदा ॥ आनीतिर्ऋष्यश्रृंगस्य येनो
 पायेन मंत्रिभिः ॥ लोमपादं तस्मै च स्ते सहामात्य पुरोहिताः ॥ उपायो न निरापायो योऽस्माभिः परिधिं ततः ॥ ऋष्यश्रृंगो
 वनचरस्तपस्य स्वायने रतः ॥ अनभिज्ञः स नारीणां विषयाणां सुखस्य च ॥ इन्द्रियायै रभिरते न रचितप्रमाथिभिः ॥ पुर
 मावाहयिष्यामः क्षिप्रं च प्रविधीयतां ॥ गणिकास्तत्र गच्छन्तु रूपवत्यः स्वले कृताः ॥ उपायज्ञाः कक्षाज्ञाश्च वैषिको दारनि
 धिताः ॥ रहस्यप्रेक्षा एवमानयं तु शुभव्रतं ॥ लोभयित्वा यथा योगे नोपाये न शक्यते ॥ श्रुत्वा तथेदं तं राजा प्रहृष्टः
 च पुरोहितः ॥ मैत्रिणश्च सधर्मा स्मा तथा च कुश्चते तदा ॥ वारमुख्याः समानीतारूपवत्यः स्वले कृताः ॥ प्रत्युचमुन
 कः सर्वतमानयनु सुंदरी ॥ ताश्च सर्वामां तभी तादृग्मूचुः पुरोहितान् ॥ गच्छामः सहितः सर्वानां याश्रमनिवेशिताः

वाल्मीकी-रामा-वा.
॥१५॥

तस्मान्नाद्याश्रमः कार्ये येन गच्छामवेसुखं ॥ तस्मांश्चत्वारः सर्वे शिल्पिनश्च कुरुतमः ॥ १४ ॥ नाद्याश्रमं महर्षिणा
नापुष्यसमन्वितं ॥ शर्कराक्षीरसंयुक्तं फलं चैव सुवर्तितं ॥ घृतक्षीरविमिश्रं च नानाफलसमन्वितं ॥ मोदके च फ
लाकारेणैव दृष्टेषु निर्मितं ॥ तीर्थे मधुदकं कृत्यो नासीत्वाक्यप्रचोदिताः ॥ दृष्टे दृष्टे सुविन्यस्तं ब्रह्मलक्ष्मणयो
जितं ॥ एवं नाद्याश्रमं कृत्वा शिल्पिनस्तैर्न्यवेदेयन् ॥ ततस्ताभ्यो मंत्रिवरा ददुर्नो व्याश्रमं पुनः ॥ वारमुखाश्च ता
गत्वा वने प्रतिभयं महत् ॥ ऋषिपुत्रस्य धीरस्य नित्यमाश्रमवासिनः ॥ पित्रास नित्यं संदिष्टो नातिचक्राम आश्र
मात् ॥ आश्रमस्याविदुरस्था यत्नं कुर्वन्ति दर्शने ॥ विभोऽकमयो हि सा लता गुह्यं समावृताः ॥ चारयित्वा तु तम्
षिमाश्रमादभिनिर्गतं ॥ तस्य संदर्शने न ह्यार्षिपुत्रातिर्कृतम् ॥ न तेन जन्मप्रभृतिदृष्टव्ये वने चरेत् ॥ स्व
वासुमान्वाय च न्यत्सर्वं नगराष्टकं ॥ कृते पितुर्ऋषिश्चेष्टासंजगाम यदृच्छया ॥ वैभोऽदिकिस्तत्र ताश्च प्रा
पश्यद्वैवरीगताः ॥ ततः कदाचित् देशमाजगाम यदृच्छया ॥ १५ ॥ स तु दृष्ट्वा चारवग्यस्तास्तदा तनुमध्यमा ॥
ताश्चित्रवेषाभरणागायं यो मधुरस्वरा ॥ तं देशमुपसंगम्य जातकौतूहलो मुनिः ॥ विभोऽकस्ततो जिह्मु
स्तस्यो विस्मितमानसः ॥ ऋषिपुत्रमुपागम्य मनोऽनादिमुदुर्मुदुः ॥ कस्त्वैकिवर्तसे चेदृशोऽनुमिच्छा
महेवयं ॥ एकश्च विजने घोरे वने चरसि रीसवत् ॥ अदृष्टपूर्वास्तास्तैर्न कामरूपधरास्त्रियः ॥ हादन्त्यमति
जाता व्याख्यातुं पितरं ततः ॥ विभोऽको नाम पिता पुत्रस्तस्यो ह मोरसः ॥ ऋष्यशृंग इति ख्यातो नाम कर्मच

॥१५॥

मेभुवि ॥ गुहाश्रमपदोऽस्माकं समीपे भुवदृशनाः ॥ कश्चिद्वेति धिपूर्वावः सर्वेषां विधिपूर्वकः ॥ ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा सवा
सापसबन्मतिः ॥ तस्याश्रमपदं दृष्ट्वा जग्मुः सर्वाश्च तत्र ह ॥ गतानां तत्रैव पूजां चैव वैभोऽदिकिस्तदा ॥ इदमर्घ्यं
मिदं पाद्यमिदं मूलफलं च नः ॥ प्रतिगृह्यतु तां पूजां सर्वा एव समुत्सुकाः ॥ गीतमाधुर्यभाषिण्यो जहसुश्चायते क्ष
णाः ॥ ऋषिशापभयो हि सा गमनाय मतिर्दुः ॥ १६ ॥ अथे नमः चरितं तास्ताः श्रीसमाना इदं वचः ॥ फलान्याश्रम
जातानि यदि रोचन्ति वै दिज ॥ अस्माकमपि मुख्यानि फलानि मोनि संनिवे ॥ प्रतिगृह्यतु तैस्तैः शय्ये तानि मां च
री ॥ अथास्मै प्रददुस्वा दुमोदका न्फलसन्निभान् ॥ अन्योश्च विविधान् भक्षान् मधुनि मधुराणि च ॥ तान्या स्वाद्य
सते जरुवी फलानि तिसमन्यत ॥ अनास्वादितपूर्वाणि वने वननिवासिना ॥ ततस्तैर्न समाभिग्य सर्वा हर्षसमु
त्सुकाः ॥ परिसस्वजिरे चैर्न पीने रुरसि जैः सुरैः ॥ आपृच्छुचतदा विप्रं व्रतचर्या निवेद्य च ॥ स्वमाश्रमपदं
तस्य व्यपदिष्ट्वा विदूरतः ॥ गच्छति स्मापदेशे न भीतास्तस्य पितुस्त्रियः ॥ तासु प्रतिगतास्व वक्रश्च शृंग समु
त्सुकः ॥ अस्वस्थ दृढयेस्तत्र दुःखं स्मपरिवर्तते ॥ स स्मरन्नेतद्देशं स जगाम स्त्रियस्तदा ॥ तद्गते नेव मनसा
न निद्रामभिगच्छति ॥ अशस्यैतकालेन न्यवर्तत विभोऽकः ॥ तदाश्रमविजो व्येव पुत्रं चास्य स्ममानसी ॥ पुत्रं च
कोपताम्राक्षः कोप्यागदृहाश्रमं ॥ १७ ॥ एवं दृष्ट्वा स्तदा तेन ऋष्यशृंगः सगदद ॥ ब्रूते स्म पितरं पूज्यं भोऽपितः
श्रयतां वचः ॥ तदाश्रमपदं दृष्ट्वा शुचयो ब्रह्मचरिणः ॥ शिखाविशिष्टा मुनयः प्रदीप्तान् लते जसः ॥ तेभ्यो दर्द

श्री-रामा-बा.
११९६॥

वितः पाद्यमर्घ्यं चैव महामुने ॥ तेमौ सखजिरे स्नेहासीत्या वे ब्रह्मचारिणः ॥ गायं तः सकुमारानि प्रनो ज्ञानिमुकुमुदुः ॥
श्रीउज्जिवाङ्गाकारे स्वीतर्नयनचेष्टितैः ॥ अत्रवीङ्गवान् श्रुत्वा क्रुध्यन्ते गेव वस्तदा ॥ रक्षोसितेन रूपेण तपसा नारयणन
विश्रंभस्तेनैकतयसोपुत्रकदाचन ॥ एवमुक्त्वा क्रुध्यन्ते गेव माश्वस्य च काश्वयः ॥ उचिचार जनेमिका अरेण्यसज
गामह ॥ अथापरे ह नितरा आजगमुर्वे पुनस्ततः ॥ मनो ज्ञा रूपवत्पुत्रवदृष्टास्ताश्चामध्यामाः ॥ ताश्च दृष्ट्वा समायाता
कश्चपस्यास जातमर्ज ॥ प्रत्यङ्गम्या ब्रुवन् सर्वाः ग्रहसंख्यरदं वचः ॥ एताश्चामपदं रन्त्यै पश्यन्त मपिनः प्रभो ॥ नचाप्ये
षकिं श्रीमा विरोधेण भविष्यति ॥ श्रुत्वा तु वचनं तासां सर्वासां हृदयं गर्भम् ॥ ८० ॥ गमनाय ममि चक्रे तं च निन्य
स्तदास्त्रिय ॥ तत आनीयमाने वै तस्मिन् विप्रमहात्मनि ॥ प्रविष्टः स हे सादेवो भगवान्पाकरोसन ॥ विष्णो उ के
श्वब्रह्मविंशजगाम स्वमावय ॥ वन्यमूलफलं प्राप्य भारतः सो विराड्गृहे ॥ शून्यमावसथं दृष्ट्वा पुत्रदरीनलाल
सः ॥ परिश्रान्तस्तथैवासीद रुक्षापादधावनं ॥ चुक्रो रा क्रुध्यन्ते गेव तिसर्वतः सविलोकयन् ॥ नचाप्यत्सु तं तत्र
काश्वपो भगवान् विः ॥ स स्वाश्रमानि श्रुत्वा मत्तमन्वेष्टु तं ततः ॥ निष्कृष्य वचनात्तस्मान्नेदद रं च काश्वयः ॥
ग्रामाश्च परिपृच्छ गो कुत्रानि च सर्वराः ॥ कश्चेप विषयः सौम्यः ग्रामाश्च बहु गो कुत्राः ॥ कषेर्वचनमाकर्ण्य
सर्वते गोषु जीविनः ॥ कृतो जलिपुटो भूत्वा विनयेना वचक्षिरे ॥ अंगेषु प्रथितो राजालोमपादरतिश्रुतः ॥ तेनाभिमुखा
ब्रह्मसर्वे ग्रामास्ते सगो कुत्राः ॥ पूजार्थं पृथग् गच्छ विष्णो उ कसु तस्य वै ॥ एवमुक्तस्तु समुनिर्दृष्ट्वा ध्यानेन चक्षुषा ॥ ८१

शिव
११९६॥

विष्यमेतदात्मा च श्रीतासा सत्यवर्तत ॥ ८२ ॥ क्रुषिषु ज्ञेयि धर्मात्मानो यानवरमास्थितः ॥ मेघनादेन महता रुक्षा सतिमिह नमः ॥
महाजलौघवर्षेण राजधानीमुपाययौ ॥ वर्षेणो पगतं विप्रविषयं स्वेन राधिपः ॥ मेने प्रत्यङ्गु तश्चैव विरसाभिप्रणम्य
तं ॥ अर्घ्यं च प्रददौ तस्मै पूजां कृत्वा तु रास्त्रतः ॥ वज्रे प्रसादं विप्रैर्द्रात्रा विप्रमन्युरा विशात् ॥ अंतःपुरं प्रवेष्ट्वै नैकं न्यास्ता
यथाविधिः ॥ शीतं रीते नमनसारा जो हर्षमवापसः ॥ एवं सैन्यवसनेन सर्वकोपेस्तु पूजितः ॥ क्रुध्यन्ते गोमहातेजाः शीत
यासहवीर्यवान् ॥ संपूज्यमानो परया मुदान्वितो महर्षिपुत्रो नरदेव स द्युनि ॥ उवा सतस्मिन्सहश्रां तया सुरवीपु
रेमहेन्द्रस्य यथा बृहस्पतिः ॥ ८३ ॥ इत्यादि रामायणे बालकांडे क्रुध्यन्ते गाभिगमनं नामाष्टमः सर्गः ॥ ८४ ॥
सूर्यएव च राजेन्द्र शृणु मे वचनं हितं ॥ यथा स देव प्रवरः कथयामास धर्मवित् ॥ इक्ष्वाकुणां कुले जातो भविष्यति
सुधार्मिकः ॥ नाम्ना दशरथो वीरः श्रीमान् सत्यप्रतिश्रवः ॥ सूर्या तस्यां गरा जेन भविष्यति महात्मनः ॥
कैत्या तस्य महाभाग शीतानाम भविष्यति ॥ अपुत्रं स्तूय गरा जो वै लोमपाद इति श्रुतः ॥ सरा जानंद शौर्यं
प्राथयिष्यति भूमिपः ॥ अनपथो स्मिधर्मत के ये ये मम दीयतां ॥ शीतां शीतेन मनसा पूजार्थं वरवर्णिनी ॥ त
तो राजा दशरथो मनसा भिद्य चिंत्यत ॥ दास्यते तो तदा के न्यां शीतां मे गाधिपायसः ॥ प्रतिगृह्य तु तां के न्यां
सरा जा विगतज्वरः ॥ नगरं गच्छति क्षिप्रं प्रदृष्ट्वा नंतरात्मना ॥ के न्यां ताम पृथग् गाय प्रदास्यति सवीर्यवान् ॥ ८५

वांमी-राम-वा.
११९११

सद्यप्रतिश्रवोराजासचशुभोभविष्यति॥ तं च राजा दशरथो यष्टुकामः कृतं जतिः॥ अथ श्रीगोविन्दजन्मवर्षिष्य
ति धर्मवित्॥ यज्ञार्थं प्रसवार्थं च स्वर्गार्थं च नरेश्वरः॥ लप्स्यते वसन्तं कामं द्विजमुख्याद्विराट्पतिः॥ सुताश्चास्यभवि
ष्यति चत्वारो मितने जसः॥ १०॥ वंशप्रतिष्ठानकराः सर्वलोकेषु विश्रुताः॥ एवं स देवप्रवरः पूर्वकथितवान् कथां॥
सनत्कुमारो भगवान् पूर्वदेवयुगे प्रभुः॥ सर्वं प्रवृत्तं नूनं तमानय सुसक्तं॥ स्वयमेव महाभाग सप्तत्यवन्तवा
हनः॥ सूनस्य वचनं श्रुत्वा राजा संपूर्णमानसः॥ अनुमं च वसिष्ठं च सूतं बोध्य निवेद्य च॥ वेसिष्ठे नाथ नृजातो
राजा दशरथस्तदा॥ सोतः पुरः सहामात्यः प्रययौ यत्र स द्विजः॥ वनो निसरितश्चैव यतिके म्यं शनैः शनैः॥ अ
तिचक्राम तं देशं यत्रासौ मुनिपुंगवः॥ लोमपादपुरं प्राप्य प्रविवेश सुपूजितः॥ तत्रास सा दराजा तु लोमपा
दनिवेशनं॥ ऋषिपुत्रं ददर्श सो दीप्यमानमिवानलं॥ ततो राजा लोमपादः पूजां तस्य चकार ह॥ स खिलोऽपि
त्रराज्ञश्च प्रहृष्टो नोतरात्मना॥ स एव सक्तस्तेनावसीत् तत्र नरर्षभः॥ सप्ताष्टौ दिवसान् राजा ततो वचनं मन्त्र
वीत॥ शीतातव सुता वीरसहस्रं विरोपते॥ मदीयं नगरं यातुं कार्यं हि महदुद्यतं॥ २०॥ तथेति राजा संपू
ज्य गमनं तस्य धीमते॥ लोमपादो गमदुक्तं ऋषिपुत्राय धीमते॥ सख्यं सा बोधिकं चैव तत्सर्वं प्रयवेदयत्॥
अयं राजा दशरथो सखामेदयितुं सुहृत्॥ अपत्यार्थं ममानेन दत्तेयं वरवर्णिनी॥ याचमानस्य मे ब्रह्मन् रत्नात्
प्रियतरामम॥ सोयं ते श्वशुरो विप्रयथैवाहं तथानृपः॥ शरणं त्वामनुप्राप्तः पुत्रार्थं द्विजसन्तम॥ पुत्रकाम

११९११

मिमं तात सफलं कर्तुं महसि॥ तारये नमि तो गत्वा शीतया सहभायया॥ ऋषिपुत्रो यत वृत्त्या तथेत्याह नृपतरा
ग छेति विप्रवचनां शीतो वाच ततो नृपः॥ नृपेन चाप्यनुज्ञातः प्रययौ सहभायया॥ तावन्ती न्यचक्रौ लंष्ट्रं
चाश्लिष्यरो विषा॥ गमने मतिमाधतराजा दशरथस्तदा॥ सो नृजातो दशरथस्तेन राजा महपिपितिः॥ प्रय
योत्सी पुरी वीरः शीतामादाय सत्वरं॥ ननो राजा प्रहृष्टात्साप्रेषयामास वैतदा॥ क्रियतां नगरं सर्वशीघ्रमेव स्वर्णं कृतं॥ ततः प्रहृष्टो
रास्ते श्रुत्वा राजानमागतं॥ ३०॥ तथा चक्रुः श्वेतस्वर्णं राजाय अर्पितं तदा॥ ततः स्वर्णं कृतं राजानगरं प्रविवेश ह॥ शंखदुर्दुभि
निघोषैः पुरस्कृत्य द्विजर्षभं॥ ततः प्रमुदिताः सर्वे दृष्ट्वा वैनागरा द्विजं॥ प्रवेश्यमानं सक्त्य नरे देवीं कर्मणा॥ अंतःपु
रं प्रवेष्टुं न पूजां कृत्वा तु शस्त्रतः॥ कृतकृत्यं तदस्मान्मेनेत स्यागमात्प्रभुः॥ अंतःपुराणि सर्वाणि दृष्ट्वा शीतो तथगतो
सहस्रं विरोपते॥ संपूज्यमानं स्तुतिभिर्यथाराजा विरोषतः॥ उवाच तत्र स सुर्वकिं चित्कालं
द्विजर्षभ॥ उपास्यमानः शुश्रूषे शीतया दिव्यरूपया॥ अरुं धत्वा यथा युक्तो वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः॥ १२६॥ गद
व्यापारमायणे वा न कांटे क्रयश्च गागमनेनामसर्गः॥ २॥ अथ काले बहुतिथे कस्मिंश्चित् सुमनोहरे॥ व
संते समनुप्राप्ते राज्ञो यष्टुं मनोगमत्॥ १॥ ततः प्रसाद्य शिरसा तं विप्रं देववर्णिनं॥ यज्ञार्थं वरयामास सैतानां यं च बु
धिमान्॥ तथेति स च राजानमुवाच प्राप्तसंक्रियः॥ संभाराः संप्रियं तां ते साहाय्याश्च द्विजातयः॥ ततो राजा ब्र

श्रीरामबा

११९

वीरुतं ब्राह्मणान् सपुरोहितान् ॥ क्षिप्रमानय धर्मज्ञानार्थं मम सुव्रत ॥ वेदविद्या ब्रतस्तान् यत्कर्म सुनिश्चितान् ॥ सु-
व्रताश्च वेदश्चैवेदवेदो गपारगान् ॥ गृहमेधिनोद रिद्रींश्च धानपिक कृत्रिणः ॥ श्रोत्रियोश्च वेदेरा स्त्वा सुहृद-
वमुपा नय ॥ श्रुताराज्ञो धवचनं सुमैव स्वरितस्तदा ॥ आनयामास तान् सर्वान् ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥ सुयज्ञो वा-
मदेवैव जा बाक्षिके श्यपंतथा ॥ पुरोहितं वसिष्ठं च तथैवान्ये हि जातयुः ॥ तान् पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दत्तारयस्तदा ॥
इदं धर्मार्थं सहितं श्रुत्वा वचनमब्रवीत् ॥ मम का लस्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति मे सुतः ॥ तदर्थं हय मे धेनय क्ष्यामीति मति-
र्मम ॥ तदर्थं यष्टु कामो घृहय पूर्वेण कर्मणा ॥ ऋषिपुत्रप्रभावेन कामे प्राप्स्याम्यहं हि जाः ॥ ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्रा-
ह्मणाः प्रत्यपूजयन् ॥ वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे पाथिवस्य मुखाच्युतं ॥ ऋष्यशृंगपुरो गस्तप्यचुर्न पतिततः ॥ संभारा-
संभ्रियं तां तुरगश्च विमुच्यतां ॥ सर्वथा प्राप्य सेपुत्रान् चतुरो मितविक्रमान् ॥ यस्य ते धोर्मिकी बुधिरियं पुत्रार्थमा-
गता ॥ नतः प्रीतो भवदा जा श्रुत्वा तद्दिजभाषितं ॥ अमात्यांश्चाब्रवीत् तत्र हर्षवेगकु लाक्षरं ॥ गुरुणा वचनां छीघ्रं स-
भारः संभ्रियं तु मे ॥ अमात्याधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यतां ॥ शान्तयश्चापिक ल्यं तां तत्र क ल्यैर्यथाविधि ॥
शक्यमाप्नुयथायज्ञं तत्सर्वं सर्वे धीयतां ॥ सख्याः सरितः पारे यज्ञभूमि विधीयतां ॥ नापचरो भवेद्राष्ट्रे यथास्मि-
नुरुपुंगवे ॥ छिद्रं हि मगयंते नुविद्वो सो ब्रह्मराक्षसाः ॥ विघ्ने तु तस्य यज्ञस्य कर्ता सद्यो विनश्यति ॥ तद्यथाविधि पू-

राव

११९

वं मे क्रतुरेष समाप्यते ॥ तथा विधानं क्रियतां समर्थं सर्वकर्मणि ॥ २० ॥ तथेति तद्वचः श्रुत्वा मंत्रिणः प्रत्यपूजयन् ॥ पा-
थिवे इत्यतः सर्वं तथा तां प्रत्यपालयन् ॥ ततो हि जास्ते धर्मज्ञा वधयित्वा च तैर्नृपैः ॥ अनुज्ञातस्तदाराज्ञा प्रतिजग्मु-
र्यथा तं ॥ गते पुद्दिनमुख्ये पुर्मंत्रिणोऽपिन राधिपः ॥ विसर्जं सर्वान् स्ववेश्म प्रतिवेशमहाद्युतिः ॥ प्रजार्थं सममिप्रेतं निवृ-
त्तं चाभ्यमन्यत ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीयं नाम दशमः सर्गः ॥ ११४ ॥ ॥
॥ पुनः प्राप्ते वसंते तु पूर्णः सैवत्सरो भवत् ॥ अभिवाद्य वसिष्ठं तु न्यायतः प्रत्यपूजयन् ॥ अब्रवीन्मधुरं वाक्यं प्रसा-
दार्थं हि जातमै ॥ यज्ञः संस्कृत्य तीर्थां प्रयथारा स्त्रं सुनिश्चितं ॥ यथानविघ्नं क्रियते यज्ञे नेह किंचन ॥ भवान्-
स्ति धसु हन्मद्यं गुरुश्च परमो भवान् ॥ वोढ्यो भरेता चैव भारो यज्ञस्य चानघ ॥ तथेति च सराजो नम ब्रवीद्दिज-
सतमः ॥ करिष्ये सर्वं मे वै तद्वक्तो यदभीक्षितं ॥ ततो ब्रवीद्दिजान् रूधान्यत्कर्म सुनिश्चितान् ॥ स्थाप्याश्चैवेह स्था-
प्यंतां रुधाः परम धार्मिकाः ॥ कर्माक्षिप्ते ते पकारान् रत्नकांचनैर्धानैः ॥ गणकाः क्षिप्तिनश्चैव तथैव नटनर्तका-
न् ॥ ततो ब्रवीद्वास्त्रविदः पुरुषान् सुबहु श्रुतान् ॥ यत्कर्म समीहं तां भवतो राजरा सनात् ॥ इष्टिं च बहू सा-
हस्रीं श्रीं चोद्धृत्य तद्दिजान् ॥ उपकार्यं क्रियंतीं चराज्ञो बहू गुणान्विताः ॥ ब्राह्मणा वसथाश्चैव क्रियंतीं रातरा-
शुभाः ॥ मध्यान्तपात्रैर्बहुभिः समुपेताः सुनिश्चिताः ॥ तथा पौरजनस्याधिकर्तव्या बहू विस्तराः ॥ ११५ ॥ आवासा बहूभि-

वा. श्री. रामा. वा.
॥९९॥

भावाः सर्वकामैः सुप्रजिताः ॥ तथा जानपदस्ये हकते बद्धो जनैः ॥ दातव्यमत्रैर्विधवस्तुल्यननुपीडया ॥ सर्ववर्णाय
थापूजीप्रामुख्ये सुसहृताः ॥ नावमानः प्रयोक्तव्यः कामक्रोधवशाः क्वचित् ॥ यज्ञकर्मसु ये ये प्रापुरुषाः शिष्यिनस्तथा ॥
पूजाकार्यविशेषेण तेषामपि यथाकर्म ॥ यथा सर्वसुविहितं न किंचित्परिहीयते ॥ तथा भवतः कुर्वन्तु प्रीतिस्त्रिगुणैश्च तसा ॥
ततः सर्वसमागम्य वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ यथा कुर्यात्करिष्यामः न किंचित्परिहास्यते ॥ ततः सुमेत्रमाद्रुय वसिष्ठो वाक्य
मब्रवीत् ॥ निर्मत्रयस्तु नृपतीन् पृथिव्यां ये च धार्मिकाः ॥ ब्राह्मणान् क्षत्रियान् वैश्यान् शूद्रान् श्रवणं सहस्रराः ॥ समा
नयस्व संहृत्य सर्वदेवेषु मानवान् ॥ मिथिः अधिपतिं शूरं जनकं दृढविक्रमं ॥ निष्ठितं सर्वशास्त्रेषु तथा वेदेषु निष्ठि
तं ॥ तमानय मेहाभागं स्वयमेव सुसहृते ॥ पूर्वसंबन्धिकांश्च तां नो वाक्यं ब्रवीमि ते ॥ तथा काशियतिं शूरं सनतं प्रियवा
दिनं ॥ वयस्य राजसिंहस्य तमानय यशस्विनं ॥ तथा कैकयराजानं दृष्टं परमधार्मिकं ॥ अश्वत्थुराजसिंहस्य सुपुत्रं च
मिहानय ॥ अंगेश्वरं तथा स्निग्धं लोमपादं सुसहृते ॥ सुव्रतं देवसंकाशं स्वयमेव नृमानय ॥ प्राच्यांश्चासीधुसौ वीरान्
सुराष्ट्रा न्याश्वपार्थिवान् ॥ राक्षिणां नरैर्द्रोश्च सर्वानानय माचिरं ॥ अतिस्निग्धाश्च येनैपिराजानः पृथिवींश्च
राः ॥ तानथानय वैक्षिप्रं सानुरागात्संबोधवान् ॥ वसिष्ठो वाक्यं तं ब्रूयात् सुमेत्रस्त्वरितस्तदा ॥ यदि रास्युरुषां
स्तत्र राजमानयने ब्रून् ॥ स्वयमेव च धर्मात्मा प्रययौ राजशासनात् ॥ सुमेत्रः प्रयतौ भूत्वा समाने तु महीक्षितः ॥
ततः कर्मतिकाः सर्ववसिष्ठाय महात्मने ॥ सर्वनिवेदयन्ति स्म यज्ञे यानुपकल्पितान् ॥ ततः प्रीतो द्विजश्रेष्ठ

शर्व
॥९९॥

स्तां सर्वान्युनरब्रवीत् ॥ भवद्विर्नयथायज्ञे परिहास्यति किंचन ॥ नावज्ञया प्रदातव्यं किंचिद्वा केनचित् क्वचित् ॥ अवज्ञा
या हि यद्वर्तत दानुर्दोषमावहेत् ॥ ततः कैश्चिद्दहोरात्रैरुपायातामहीक्षितः ॥ रत्नान्यासाय सुबद्धनाज्ञो दशरथस्य ह ॥ त
तो वसिष्ठः सुप्रीतो राजानमिदमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ उपायातान् रथाघराजान् सर्वशासनात् ॥ मया भिसंहृताः सर्वे
यथावसूजिताश्च ते ॥ यथा वसिष्ठः सर्वपुरुषैः स्वैः समाहितैः ॥ संप्राते विभवे हृष्टो यज्ञे संभारसे भूते ॥ सर्वका
मैरुपहृते रूपपत्रं समेततः ॥ क्रियतां वचनान्मर्त्यैः ऋष्यश्रेष्ठे गम्य चैव हि ॥ शुभे दिवसे नक्षत्रे नियतं जगती पति ॥
ततो वसिष्ठमुखाः सर्वे एव हि जातयः ॥ अश्वमेधं पुरस्कृत्य यथा कर्मा रभस्तथा ॥ ३६ ॥ ॥ इत्याद्यैरामायणे
बालकांडे यज्ञारंभो नामैकादशः सर्गः ॥ ॥ ॥ अथ संवत्सरे पूर्णप्राप्ते तस्मिंस्तुरंगमे ॥ सरस्वती
उत्तरे कुले राजायतो भ्यवर्धत ॥ ऋष्यश्रेष्ठं पुरस्कृत्य कर्मचक्रं जर्षभाः ॥ अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञस्तस्य महात्मनो
कर्तुं कुर्वन्ति किंचिदर्थं गौर्विधिपारगाः ॥ यथा विधियथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ॥ प्रवर्त्य शास्त्रतः कृत्वा तथैवोपस
द्विजाः ॥ चक्रश्च विधिवत्सर्वतथैवोदास्यकर्मते ॥ अभिष्टस्य ततो धृष्टाः सर्वे च क्रूरथाविधिः ॥ सवैरानियथा
न्यायं सोमो वै सोमसत्तमाः ॥ नानादुतमभूत्तत्र संमितं चोपि किंचन ॥ दृश्यते ब्रह्मवत्सर्वं क्रममुक्तं च चक्रिदे ॥
ततो ब्रह्मसु ब्रह्मण्यां क्षुधितं दृश्यते क्वचित् ॥ निर्यक्ष्यं कुतो न्येषु भूतेषु परितपिताः ॥ कोटिचो ब्राह्मणाः स्तत्र
तथा राजा सहस्रराः ॥ तस्मिंश्च तेनोद्भूतानां देशनिवासिनः ॥ नाविद्वान् ब्राह्मणस्तत्र नागतानुचरो द्विजः ॥

रास्फी तौ ददौ तदा ॥ दक्षिणे अक्षणे होत्रे प्रतीची समदादि रा ॥ उद्गात्रे चतुर्थो दीवी दक्षिणे वा विनिर्मितो ॥ अश्वमेधे म
हायज्ञे पुराकव्ये स्वर्गभुक् ॥ क्रतुं संस्थाप्य तदा न्यायतः पुरुषर्षभ ॥ क्रतुं भ्यः प्रददौ राजा ध्वरां तां क्रतुवर्धन ॥ क्रति
जो या ब्रुवन् सर्वराजानं त कल्मष ॥ सवाने वमही स्फी तो एकः रा सितमहे सि ॥ विष्णो ब्राह्मवराजै इ अस्माकं तस्मि
बह ॥ नमः कार्यामस्माकं अत्रा काया लने वयं ॥ रतास्वा ध्याय करणे वयं नित्यं हि भूमिष ॥ निष्कृतिं त्वे नर श्रेष्ठ अस्मभ्यं
दा तुमहे सि ॥ गवीं रा त सह साणि दश तेभ्यो ददं न पः ॥ दशकोटि सुवर्णस्य रजे ते स्थ चतुर्गुण ॥ क्रति जस्ते त त सर्वे आ
ददुः सहिता व सु ॥ क्रष्टा श्रेष्ठ गायमहि ते वसिष्ठा यच धीमने ॥ न त स्ते न्यायतः कृत्वा प्रतिलागं दि जो त मो ॥ दीनां धरुप
णां तांश्च वृधानां च कलत्रिणां ॥ स्त्रीणां हत प्रवीराणां वृधानां बालपुत्रिणां ॥ अधि क शित गात्राणां गुर्वर्थं वा मि
या च ती ॥ पू ॥ धि मि दूष्णीं दारिद्र्याणी परि रोद्धु निवासिनी ॥ सुप्रीत मनसः सर्वप्रत्यु सुदितास्तदा ॥ त तस्तु सर्व लोके
भ्यो हिरण्यस्य समुद्यता ॥ कौटी रा ते सुवर्णस्य कुलस्योद्भावने शुभ ॥ न तः प्रीत मेना राजा प्राप्य यज्ञ मनु ते मां स्वर्ग्यं
पापापहं चैव दुष्प्राप सर्वार्थं वै ॥ न तो ब्रवी दृष्ट्यं गं राजा दशरथस्तदा ॥ पुत्रानि श्छाम्य हं विष्णु कुलस्योद्भावनां
शुभान् ॥ तथेति च सराजान मुगच दि ज स त मः ॥ भविष्यति सुतारा जन्तार स्ते कुलोद्भा ॥ लोकपालोपमावी
राः परदर्पिना राजानां ॥ ५६ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे यज्ञकाये कथनं नाम द्वादश सर्गः ॥ ॥
॥ क्रष्टा गस्तु मेधावी राजानं पुनरब्रवीत् ॥ इष्टिं करोमि पुत्रीयां भवतः पुत्रकारणे ॥ ततः प्रचक्रमेतामि

शर्व
॥२९॥

क्रमि पुत्रसमृद्धये ॥ दीप्ता माव जुहो ध्वयं विधि दृष्टे न कर्मणा ॥ न तो देवाः संगंधर्वा सिधाश्च क्रविभिः ॥ सह आग्रः प्रीते
ग्रहार्थं वै पूर्वमेव समागताः ॥ अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञस्तस्य महात्मनः ॥ ब्रह्मा सुरेश्वर स्थापुस्तथा नारायणः प्रभुः ॥ च
त्वारो लोकपालाश्च देवतानां चमातरः ॥ यज्ञास्तथैव सर्वं च वेदाश्च सहितास्तथा ॥ इन्द्रश्च भगवान् साक्षान्मरुद्भ्य
वृत्तः प्रभुः ॥ आजगाम महायज्ञे राज्ञो दशरथस्य च ॥ देवांस्तानागतान् सर्वान ब्रवीद्विजसत्तमः ॥ प्रसादं कि
यतां राज्ञः प्रसवार्थं हि देवताः ॥ राजाय धार्मिको विद्वान्कृतविद्यः परंतपः ॥ प्राप्तवानश्वमेधं च शुद्धात्मागतकल्म
षः ॥ पुत्रार्थं तथैव दीर्घकालं महाद्युमिः ॥ प्रयच्छतस्तु तान् तस्मै चतुरः कुलवर्धनान् ॥ तेन ये स्य ब्रुवन् देवादि ज
मुखं कृतो जनिः ॥ भवान्मान्यश्च पूज्यश्च राजा चार्यं विशेषतः ॥ ९० ॥ लभ्यते च परं कामं पुत्रार्थं हि जसत्तमः ॥ इष्टिं हि
विधिवत्प्राप्ता राजा दशरथेन वै ॥ तेथान मुक्ता देवास्तु सर्व एवैम हाद्युमिः ॥ अब्रुवन् लोककनोरं ब्रह्माणं वचनं म
हत् ॥ भगवत्स्त्वत्सो देनरावणो नाम राक्षसः ॥ सर्वान्नो बाधते वीर्यो द्योयितुं न तत्र शकुमः ॥ त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीते
न मे बाध मुरा ॥ देवदानव्यक्षाणामवधो सीतिका मतः ॥ मानयतश्च न द्वाक्यं न त्ये सर्वे क्षमा महे ॥ उद्वेजयति लो
कास्त्रीं नुद्धि तो देहि दुर्मतिः ॥ राक्षं सुरगणे री च स धर्षयितुमिच्छति ॥ कृषीं न्ययत्त गं धवनि सुरान् ब्राह्मणा
स्तथा ॥ नष्टे वै श्रवणस्य क्वा लं कौ तदीर्यपीडितः ॥ जन्मे निमाली तं दृष्ट्वा सागरो पिचकं पते ॥ उद्वेज्य नो भयं तस्मा

वाच्यी रामा बाल
॥२२॥

इक्ष्वाकुमन्त्रिणां ॥ वधार्थं तस्य भगवानुपायं वक्तुमर्हसि ॥ एवमुक्तः सुरैः सर्वैर्ब्रह्मा ध्यात्वा ततो ब्रवीत् ॥ २० ॥ इनाय - विहितं स्व
स्ववधोपायो दुरात्मनः ॥ न च गंधर्वक्षणां देवता सुरराक्षसौ ॥ अवधोऽस्मीति तेनोक्तं तथैकैर्न च तन्मया ॥ अवस्था हि रक्ष
स्तान्वाहरेन्मानुषान् वरान् ॥ तेनासौ मानुषैवेध्यामृक्श्चान्योनविद्यते ॥ न ह्युत्पातु प्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदीरितं ॥ ग
धर्वर्धिसमायुक्ताः प्रदृष्ट्वा वाक्यमब्रुवन् ॥ एतस्मिन्नेतरे विष्णुविधिना सर्व एवेत ॥ देवता ब्रह्मणा सा धेतस्वस्तत्र समा
हिताः ॥ अब्रुवन् ते तदा सर्वे सुराः संपूर्णमानसाः ॥ तानियोध्यामहे विष्णो लोकानां क्रियतो हितं ॥ तस्य ते तद्वक्तुः श्र
त्वा यत्कमूचुरिदं सुराः ॥ एष राजा दशरथो हयमेधेन दीक्षितः ॥ धर्मज्ञो गुणश्रद्धा सत्यवादी दृढव्रतः ॥
अस्य भार्या सुतिसृष्टुही श्रीकल्या सुधीमतः ॥ विष्णो पुत्रत्वमागच्छ कृत्वा त्मानं चतुर्विधं ॥ तत्र मा
नुषो भूत्वा प्रवृद्धो लोककैटके ॥ राक्षसो रावणो नाम वीर्योत्सेकेन बाधते ॥ तमुत्खर्णं रावणमुग्रमाहवे प्रवृद्धं दप
त्रिदशैश्वर्यं ॥ ते रावणं विबुधगणस्य कैटके पराक्रमाः दुष्टमान् भवानिति ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे वा
ल्मीकीये रावणवधोपायो नाम सर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ॥ सनियुक्तः सुरैः सर्वैर्विष्णोर्नारायणस्तथा
उपगम्य सुरास्तु वीर्यश्रद्धां वनेन ब्रवीते ॥ कउपायो वधे तस्य राक्षसाधिपतेः सुराः ॥ यदहं तं समाख्याय निदध्या
मृषिकैटके ॥ एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रवृत्तुर्विष्णुमयय ॥ मानुषं रूपमाख्याय नदधौ जहिकैटके ॥ तेन तप्तं न पस्ती ब्र
ह्मर्षिकान्तरिदम ॥ येन तुष्टो भवद्द्रो लोकल्लोकपूजितः ॥ स तुष्टः प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः ॥ नाना

शर्मा
॥२२॥

विधेभ्यो भूतेभ्यो जयमयत्र मानुषात् ॥ स पूर्वे हि वरप्राप्तो राक्षसाधिपतिः प्रभो ॥ तस्मान्नस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परतदा
इत्येतद्वचनं श्रत्वा सुराणां विष्णुरययः ॥ पितरौ च यामास तदा दशरथं तप ॥ अजस्य पुत्रो नृपतिस्तस्मिन्काले यदुच्यते ॥
याज्यते द्विजमुखे न पुत्रार्थमरिसूदनः ॥ तस्यैव यजमानस्य पावकादङ्गनप्रभं ॥ प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलं ॥
कृष्णजिनधरं कृष्णरक्तक्षुं दुर्भिक्षुनै ॥ हरिस्त्रिगुणैश्च रम्यं श्रेष्ठप्रवरमूर्धनै ॥ १० ॥ शुभनक्षत्रसंयुतं दि
वाभरणभूषितं ॥ मेरुशृंगसमुत्सेधं दृष्ट्वा शोभतविक्रमं ॥ दिवाकरनिभाकारं दीप्तवद्विस्मयप्रभं ॥ तप्तजातु
दमयी राजतां नियतछटां ॥ दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीपत्नीमिवाप्रियां ॥ प्रगृह्य विमलां दोर्भ्यामयोमायामिवासुरै
अब्रवीत्प्रसूतं वाक्यं इदं द्विजवरं तदा ॥ प्राजापत्यं नरविधिमा मिहाभ्यागतेष्वयं ॥ ततो ब्रवीद्द्विजश्रेष्ठः प्राजाप
त्यं नरोत्तमं ॥ प्रयच्छ पात्रीराज्ञैर्त्वं स्वयमेव समुद्यतां ॥ ऋषिपुत्रवचः श्रत्वा प्राजापत्यो नरोत्तमः ॥ ददौ नृप
तये पात्री स्वयमेव समाहितः ॥ ततस्तैः स नरराजा प्रत्युवाच ह तं जलिः ॥ भगवत्स्वागतं ते स्तुतिं किमहं करवाणि ते ॥
ततो नृपवरं वाक्यं प्राजापत्यो नरोत्तमः ॥ राज्ञश्च यत्तदेवान् सद्यः प्राप्तं फलं त्वया ॥ इदं तु नरादौ लपाय संदेव
जिर्मितं ॥ प्रजाकरं गृहाण त्वं धर्ममारोग्यवर्धनं ॥ भायार्णामनु रूपाणामरा नोऽथ प्रयच्छ वै ॥ तासु हि प्राप्स्यसि
मिथदर्थं यजसे नृप ॥ २० ॥ बाढमित्येव नृपतिः सुहृष्टः प्रतिपूज्य च ॥ अब्रवीत्तं महद्भूतं श्रेष्ठमात्महितं वचनं
ततः स भगवास्तस्मै पात्रीपात्रवराय वै ॥ नृपायै दत्त्वा तत्रैव क्षिप्रमेतं रधीयत ॥ अदृश्यं तक्षणाद्भूतं दीपयत्प्रा

वाल्मी-रामा-वा-
॥२३॥

जगामह ॥ गते तस्मिन्महाभूते विस्मयेन प स न मः ॥ जगाम समहाने जारा जा द श र थ स्त दा ॥ स्वद्योत वच्चापिततः संभूतो भूत
स न मः ॥ न विज्ञात गतिस्तेष्व येन मार्गेण स पुतः ॥ ततो द श र थः प्राथे पायसं देवनिर्मितं ॥ बभूव परम प्रीतः प्राथ वित्त मिवा धनः ॥ सो
तः पुरं प्रविश्येव कौ स न्या मिदम ब्रवीत् ॥ य हा ण र्थ मितो देवी पुत्री यं हित मा स न्ज ॥ अर्धार्धं ददौ चापिकै के ये स न रा धि
पः ॥ चतुर्भागे द्विधा कृत्वा सुमित्राये ददौ त दा ॥ प्रददौ वा वशिष्ठं च पायसं देवनिर्मितं ॥ अनुमिच्छ सुमित्राये पुनरेव
न रा धिपः ॥ ततः प्राथ्यतु तत्सर्वं पृथक् पायस मुत्तमं ॥ श्रुत्वा पुत्री यमित्येव प्रहृष्ट मन सो भवन् ॥ अंतर्वक्ष्य श्रुताः स
र्वाः सर्वाश्च सुसमाहिताः ॥ २३ ॥ राजा संलक्ष्य धीरो हि प्रहसन्मुदितो भवत् ॥ ततः प्रादात्सु विपुलं धनं बहुवि
धं त दा ॥ ऋष्यशृंगो यमेधावीरा जा देव समुद्युतिः ॥ प्रणिगृह्य च तत्सर्वं धनं द्विजवरस्तदा ॥ श्वश्रूयश्च प्रद
दौ गत्वा सर्वाभ्यः प्रीतिपूर्वकं ॥ राक्षसतोभ्यनुज्ञातः सर्वानेव प्रचक्रम ॥ प्रीति युक्ते नमसां नेरा जाद्वारथस्त
दा ॥ स्वस्वराष्ट्रं यथा कामं गच्छंतु व सुधाधिपा ॥ प्रीता ह मत्र प्रद्वैवः स्वस्ति प्राप्नुत माचिरं ॥ सर्वे सर्वतः प
श्यंतु कार्यं विषय रक्षणं ॥ अष्टौ हि विषया द्वा जाम त क ल्मः प्रदृश्यते ॥ तस्मात्स्वविषये रक्षा कर्तव्या भूतिमि
च्छता ॥ यज्ञैर्नो वाप्यते सर्गो रक्षणात्पापते यथा ॥ यथा हि पुरुषः कुर्यात् ऋरि रित्यनुत्तमं ॥ बुध्या च चेतमानस्त
तथा राज्ये न राधिपः ॥ अनागत विधानं च कर्तव्यं विषये न पे ॥ आगमश्चापि कर्तव्यस्तदा दोषान जायते ॥ एवं स
दिश्य राज्ञः सश्रुत्वा ते च न राधिपाः ॥ अन्यो न्यं सैविदं कृत्वा प्रयाताः सर्वतो दिरी ॥ समाप्त दीक्षानियमः

॥२३॥

पत्नी गण समन्वितः ॥ ४० ॥ संप्रहृष्टमना भूत्वा राजा द श र थ स्त दा ॥ गतेषु पार्थिवैरेषु सप्त स्रुव लु वाहनः ॥ प्रविवे
शपुरीं श्रीमान् पुरस्सु स्रुजोत्तमान् ॥ ४१ ॥ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये सौमित्रे नामे सर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ततः कालस्य महतो ऋष्यशृंगः सुप्रजितः ॥ शीतयो प्रययो सार्धं ब्राह्मणे च्छेत्ता त्सभिः ॥ अन्वीयमानो राजा वै
मानुषात्रेण धीमता ॥ वसिष्ठेन च वीरेण तथा पौरुषेण न च ॥ यानेने महता शीता के बला वन ते न च ॥ गोभिः श्वे
तैः सुयुक्तेन प्रेष्यवर्गान्वितेन च ॥ संगृह्य रत्नं सुबहुमणिरत्नम जाविकौ विविधैश्चाप्यलंकारैर्भूषिता श्रीरिवा
परा ॥ सुदाच परयो येता प्रययो वरवर्जिनौ ॥ पत्नोरमनु सैर कोपौ लोमी वपुरं दूरं ॥ उषित्वा सुरववा संच सर्वका
मैः सुप्रजिता ॥ कालि ताज्ञा तिमिश्वापित थास्त्रीभिश्च सर्वशः ॥ आदिता वन वा संच भक्तानि च सुरो भना ॥ त
मेव मन्यते साधु तथा सुमुखिता सती ॥ सौतः पुरो न पश्चापि सो च गच्छन्महाव्रतं ॥ ऋषिपुत्रं महाभागं शौतो चैवा
दिजा सुतौ ॥ ऋषिपुत्रस्य वचना ततो वा सः प्रकलितः ॥ सुखवासाः सुगच्छंति सर्व कामैः सुप्रजिता ॥ ततो भिवाद्य
राजानं ऋषिपुत्रः प्रतापवान् ॥ विज्ञापयामा स तदा निवर्तन्तु भवानिति ॥ १० ॥ ऋषिपुत्र वचः श्रुत्वा राजा सौतः पुर
स्तदा ॥ उच्चैः प्रमुदितस्तत्र वचनं चेदम ब्रवीत् ॥ कौ स न्या च सुमित्रा च कै कयी च मनस्विनी ॥ सर्वाः सुहृष्टाः कु
रुत शौतो दर्शन दुर्लभा ॥ तत आर्त्तिय सर्वास्ताः शौता वाप्यविलेक्षणा ॥ उचुः स्वस्ययने तस्य सभायस्य द्विज

स्वह॥ वायुश्चाग्निश्चसोमश्च पृथिवीसर्वितादिना॥ वनेरक्षंतु सततं तं वा भर्तुं ब्रह्मचारिणी॥ अश्वशूरः पूजनीयस्तेसहि
मान्यो विशेषतः॥ पूजामिरनु कृत्वा भिरग्निशुश्रूषणादिभिः॥ भर्तुं च पूजनीयस्तेसर्ववस्त्राश्च निर्दिने॥ प्रिये
वादेनरहसिस्त्रीणां भर्ता हि देवर्तः॥ प्रेष मिथ्या मिराज्ञा तु कुत्रा लार्थं तवा नये॥ आ ब्रह्मा नित्यं संप्रीतो सोऽसु
का भूकदो यन॥ एवं शांतां समाश्वास्य मूर्ध्नि चाप्राय चासकृत्॥ निवर्तत ततः सर्वास्त्रियोराज्ञा प्रचोदिता॥ प्रद
क्षिणी द्विजश्रेष्ठं कृत्वा राजा सवीर्यवान्॥ व्यादिशत्से निकान्काश्चित् ऋष्यशृंगाय धीमते॥ अभिवाद्य सराजा
नमुवाच द्विजसत्तमः॥ स्वस्तितेस्तु महाराज धर्मणाराधय प्रजाः॥ २०॥ अथ हारेषु ते धर्मकर्तव्या हृदि नि
त्यराः॥ धर्मश्च येथाः सर्वेषु कालेषु पुरुषवर्षभ॥ एवमुक्त्वा तु राजानं यथा वृषिसुतस्तथा॥ तयां तमनुवज्राजस्त्रि
तो निश्चलचक्षुषा॥ अदृश्यो भूद्यदा विप्रस्तदा राजान्यवर्तत॥ मनस्तस्मिन्समाधाय स्नेहभावसमन्वितं॥ प्रवि
ष्टश्च पुरीं राजा सभृत्यवलवाहनः॥ अथ वसन्तत्र मुद्रितः पुत्रजन्मप्रतीक्षकः॥ ऋष्यशृंगसुते जस्वी प्रययौ क्रम
चास्तदा॥ लोमपादस्य नगरीं च पांचपकमालिनीं॥ श्रुत्वा वलोमपादोऽपि तमायां तमुच्यते॥ स ब्राह्मण
सहामात्यः प्रसूदम्य तमब्रवीत्॥ स्वागतं ते दिजश्रेष्ठ दिव्यासि कुवाली प्रभो॥ इहा गतो महाभाग सभार्य
सपरिहृदः॥ पिता ते कुवाली ब्रह्मन् प्राणिनो नित्यराश्च मे॥ कुवाली नवविभो सभार्यस्य विशेषतः॥ स्वले

शर्व

॥२४॥

कृते च नगरं कारयामास बुद्धिमान्॥ पूजार्थं ऋष्यशृंगस्य राजा दृष्टेन चेतसा॥ ऋष्यशृंगः प्रहृष्टस्तु सह राजा पु
रोत्तमः॥ पुरोहितपुरस्कृत्य प्रजितः प्रविवेश ह॥ २१॥ एवं सैन्यवसन्तत्र द्विजपुत्रः प्रतापवान्॥ राजा सातेः पुरेणैव पूज्य
मानो यथाक्रमे॥ २२॥ इत्यादि रामायणे वा लकीडे ऋष्यशृंगमर्ननाम सर्वाः॥ १९५॥ ॥ २३॥ ॥ ऋष्यशृंगे तु स
प्राप्ते राजा ब्राह्मणमब्रवीत्॥ ऋषेर्गुरुसमीपं त्वं निवेदय तव व्रतं॥ आगतं परमोदारं मृष्यशृंगे दुरासदं॥ ऋषये तु व
ताय त्वं काश्चपस्याससंभवे॥ अभिवाद्यैव त्रिरसामकृते द्विजसत्तमः॥ प्रसाद्य च सुनार्थं मे सर्ववस्त्रो महामनाः॥
श्रुत्वा वराज्ञो वचनं तेदास द्विजसत्तमः॥ जगाम तत्र यत्रासौ वर्तते काश्चपास जः॥ प्रसाद्य च द्विजश्रेष्ठ शिरसाभिप्र
णम्य च॥ अब्रवीत्प्रसूतं काश्चपां राताय दामिनोदितां॥ पुत्रस्ते समस्तु प्राप्ते यज्ञं कृत्वा महात्मनः॥ पूर्वमेव च तत्सर्वं श्रु
त्वा सो बंधकं कृतं॥ यत्तु कर्मवदेरातः कृतं दशरथस्य च॥ अत्राघनीयस्तु सर्वधीराजो देवसमो हि सः॥ ततो मर्षिते वाच्यी
रस्तस्य राजा महात्मनः॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्य द्विजस्य हिमहायराः॥ गमने मतिमाधनं पुत्रस्य भयने तदा॥ सहि शिष्ये
र्वत्सत्र प्रयातो द्विजसत्तमः॥ लोमपादस्य नगरीं च पांचपुत्रादिदक्षमा॥ संपूज्यमानो धर्मासि प्राप्ते घोषे च सर्वराः॥ २४॥
तस्य भोज्यमुपादाय नरास्तं समुपागमन्॥ किंकराः समुपातिष्ठन् रात्रिदिने मते दिताः॥ उचुः प्रणम्य शिरसा मुने
किं करवामहे॥ तान ब्रवीत्सविप्रैः सर्वानेव समागतान्॥ किमर्थं क्रियते पूजां श्रोतुमिच्छामि तत्तु तः॥ तनुचु महा
त्मानं सर्वधीतेनराधिपः॥ तस्यार्थं क्रियते ब्रह्मन् ये तु नेमानसो ज्वरं शोः श्रुत्वा तु तेषां क्वचनं मनः प्रह्लादनेभ्यः॥

वाल्मी-रामा-धा-
॥२६॥

मर्थाश्च सर्वैः समुदिता गुणैः ॥ अथ राजा यथा कालं राजवर्ग्यस्य ताः शुभाः ॥ सर्वेषामभवद्वा यस्मिन् लक्षणव-
त्सि ॥ जनकः श्वशुरो राजा रामस्य भरतस्य च ॥ कुरा ध्वजस्य ताभ्यां च स्मिन् नानंदनोपती ॥ २० ॥ तेषामतिशयो-
क्तो के रामः सत्यपराक्रमः ॥ स्वयं भूरिवभूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥ तस्य भूयो विशेषेण मेधि-
ली जनकात्मजा-
देवताभिः समोरूपेसीता श्रीरिवरूपिणी ॥ प्रिया तु सीतारामस्य दाराः प्रियकृता इति ॥ गुणैरूपगुणैश्च
पि पुनः प्रियतरा भवत् ॥ भर्ता तु तस्या द्विगुणं हृदये परिवर्त्तते ॥ अनारब्धा तमपि ध्यत्तमा च हृदयप्रिय-
वाग्या स भति च स्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ॥ सर्वाभिरामरूपेण भ्राता भ्रातरमग्रजं ॥ स च प्रियतर-
स्तस्य प्राणेभ्यो परिसूदनः ॥ लक्ष्मणो लक्ष्मणोपेतो रामस्य रिपुधातिनः ॥ मिष्टमन्त्रमुपासीत मश्नाति न-
हिते विना ॥ प्रीतिर्न तस्य जायेत प्रीतिकालेषु तं विना ॥ यदा ह्यमुपारूढो मृगयायाति राघवः ॥ तदैव दृष्ट-
तो न्वेति सधनुं पथि पालयन् ॥ भरतस्यापि राघवो राघवस्येव लक्ष्मणः ॥ प्राणैर्बद्धमनो नित्यं तस्या-
पि स तथा भवत् ॥ स तु के कयराजेन स्नेहात् प्रेषितैर्हयैः ॥ अहोपनीतो धर्मात्मानो नः स्वनगरं प्रति ॥ २१ ॥
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृद्गणाः ॥ शुश्रूषमाणपितरं वर्त्तते स नरोत्तमः ॥ रामश्च सीतया सा-
ध्वं विजहार बहून्तु ॥ मनश्च तद्गते तस्य तस्या सहृदये स्थितः ॥ तया स राजधिवराभिकामया

॥२६॥

समेधिवा नुत्तमराजके न्यया ॥ अतीव नामः शुश्रूषे भिरामया विभुः श्रिया शक्र इवामराधिपः ॥ २२ ॥ ॥ इत्यादि
मायणे बालकडि पूर्वजन्मकथनं नाम सर्गः ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ पुत्रत्वं तु गते विष्णो राक्षसस्य महात्मनः ॥
उवाच देवताः सर्वाः स्वयं भूर्भगवानिदं ॥ सत्यसंभस्य वीरस्य सर्वेषां बोधितै विष्णोः ॥ विष्णोः सहायान् स जतवर्त्तिनः का-
मरूपिणः ॥ माया विनश्च वीरोश्च वायुवेगसमो नृजये ॥ स क्षमबुधिसमो युक्तान् विष्णोः स्तुत्यपराक्रमान् ॥ असंहा-
यानुपायस्तान् दिव्यसंहनना न्वितान् ॥ सर्वास्त्रगुणसंपन्नान् अमृतप्रायु कोपनान् ॥ अस्मरः सुचसुरया सुगंध-
गणान् तन्नुच ॥ ऋषिपुत्रगके न्यासविद्याधरस्य तासु च ॥ किंचरीणां च देहेषु बानरीणां तथैव च ॥ स जध्वं ह-
रिस्त्वेषां हरिस्तुत्यपराक्रमान् ॥ ते तथोक्ता भगवता तस्येति ऋषयः स नै ॥ जनेयन् देवगंधर्वाः पुत्रान् चानररूपि-
णः ॥ ऋषयश्च महात्मानः सिद्धाश्च सह किं नरे ॥ चारणाश्चास्त जन्मघोरा न्वानरा न्वनचारिणः ॥ ते सृष्टाः क-
डुसाहस्राः दरायीव बधोद्यताः ॥ अप्रमेयवलाः शूराः बानराः कामरूपिणः ॥ ते गुं जाननसंकाशा वीर्यवतो
महाबलाः ॥ ऋक्षवाननरगोष्ठ्याः क्षिप्रमेवाभिजतिरै ॥ २५ ॥ यस्य देवस्य यद्रूपं वेपस्ते जश्च तद्विधं ॥ जज्ञे स
सदृशो नराक्षसस्य सुतस्तदा ॥ गोलो गूलेषु चोत्पन्नाः केचित्त्वमितविक्रमाः ॥ ऋक्षेषु च तथा घोरा बान-
राः किंचरीषु च ॥ शिलाप्रहरणाः सर्वे सर्वपादपयोधिनः ॥ नखदंष्ट्रायुधाः सर्वे सर्वैव कामरूपिणः ॥ उवाच ये

वाल्मी. रामा. बा.
॥३७॥

युञ्जतिरीन्भिदुः क्रोधानथादुमान् ॥ सोभयेयुश्चवेगेन तमुदंसरितां पतिं ॥ दारयेयुः क्षितिं पादैस्तु वेयुर्नमस्तु ॥
धुतयुः श्वसनाविद्वान्संजलाने पितोयदान् ॥ गृहीयुरपिनागे दानं तांस्तु जनितां श्वमान् ॥ नदतोपितथा योमिपा
नयेयुर्विहंगमान् ॥ ईदृशानां प्रसूतानां हरीणां कामरूपिणां ॥ शतं शतं सहस्राणां यथपानां महात्मनीं ॥ ईदृशी क्षिति
जन्मकुलं किं शुक्रोचिषां ॥ ते प्रधानेषु यूथेषु हरीणां हरिषु यथाः ॥ बभूवुर्यथपत्रेष्वास्ते चोद्य जनयन्स्तान् ॥
अनेकं राक्षसोः पुत्रा उपतस्तुः सहस्वराः ॥ अन्ये नानाविधान् रौद्रान् काननानिबन्धने निरे ॥ सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक
पुत्रं च बालिनं ॥ आतरा बुपतस्तुश्च तेपि सर्वे हरी श्वराः ॥ तथा दराग्र्यं वधे स्वयं भुवान्निशास्य सर्वविहितं रातक
तुः ॥ मनुष्यलोके प्रभुरजसाय यौ दिदृक्षुः रिश्वाकुस्तं सुरेश्वरः ॥ २९ ॥ ॥ दद्याद्विरामाय यो बालकां देवा
नरोत्पतिर्नामसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ ॥ निवृत्ते तु क्रतौ तस्मिन् यमेधे महात्मनः ॥ प्रतिगृह्य सुराणां प्रति
जगुर्गथागतं ॥ प्रविवेश पुरीं राजा स भूय बलवान् ॥ तस्य पुत्रा महोभागाश्च त्वारा जहिरे पृथक् ॥ गुणवतो
नुरुपाश्च लोकपालोऽप्यगुणैः ॥ कौसल्या जनय दामराजं विवरलक्ष्मीं ॥ साक्षाद्दिष्टोस्तदर्थं हि पुत्रमिक्षा
कुनं दत्तं ॥ अथ लक्ष्मणरात्रौ जनितां तौ सुमित्रया ॥ कैकयी जनयामा सभरतं धर्मवत्सलं ॥ अथ राजा
दशरथस्तोषां दारक्रियां पतिः ॥ चिंतयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः स्वबांधवः ॥ तस्य चिंतयतः कार्यं नृपि मधे

॥३७॥

महात्मनः ॥ एतस्मिन्नेव काले तु विश्वामित्र इति श्रुतः ॥ महर्षिरभ्ययाद्दुष्टमयोध्यायां नराधिपं ॥ तस्य यज्ञोत्तरक्षोभि
स्तदा विबुधैः किल ॥ मायावीर्यबलोन्मत्तैः धर्मकामस्य धीमते ॥ रक्षार्थं तस्य यज्ञस्य दुष्टमैस्तत्सपार्थिवैः ॥ न हिराकोट्य
विघ्नेन स समाप्तं महाक्रतुं ॥ ततस्तोषां विनाशाय उद्यतस्तपसो निधिः ॥ विश्वामित्रो महातेजा अयोध्यामभ्यगात्पुरीं ॥ १० ॥
सरातो दर्शनाकीर्णं दूराधक्षमुवाच ह ॥ शीघ्रमाख्यातमां प्राप्ते कौशिके गाधिनेः स्मृतं ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजवे
श्वप्रदुःखः ॥ स भ्रातृमनसः सर्वे तेन वाक्येन नोदिताः ॥ ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्रमुद्धिततः ॥ प्राप्तमावेदया
मासुर्न पतेर्धर्मदर्शितः ॥ तेषां दशरथः श्रुत्वा सोपाध्यायः स्वबांधवः ॥ प्रसूजगामन्तपतिर्ब्रह्माणमिवा स व ॥
सदृष्ट्वा ज्वलितं लक्ष्म्या भीतस्तमधिमागते ॥ प्रणम्य प्रीतिर्भूत्वा च क्रेचाभिप्रदक्षिणं ॥ सराजा पूजितस्तो
नप्रत्युद्गम्य स्वयंतदा ॥ रातश्च प्रतिगृह्यार्थं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ कुशलो नाम यं प्रीतः पष्टुवसुधाधिपं ॥ वसि
ष्ठेन सहा गम्य प्रहसन्मुनिपुंगवः ॥ यथायं वाच्यं श्रुत्वा न पष्टुनामयंततः ॥ ततो यथायं प्रथेन पूजयित्वा स
मेयच ॥ सर्वेऽप्यष्टमनसो रातस्तस्य निवेशनं ॥ विविधैः सहितारता निवेदुश्च यथाहृतः ॥ उपविष्टाय तन
स्ते विश्वामित्राय धीमते ॥ वसिष्ठसहितो राजा स्वयमेव महायशः ॥ पाद्यमर्घ्यं तथा गां च विधिवत्प्रत्यवेदयद्
अर्चयित्वा ततो राजा विश्वामित्रमभाषत ॥ प्रीजलिः प्रयतो वाक्यमिदं प्रीतमना सदा ॥ यथामृतस्य संप्राप्तियं

॥२८॥

शिव
॥२८॥

शार्ङ्ग तवैतद्विनायक ॥ महावैरा प्रसूतस्य वसिष्ठ वरावर्जिनः ॥ यत्तु मे हृद्गतं कार्यं वाक्यं तस्य विनिश्चयं ॥ कुरु
नरशार्ङ्ग धर्मसिमतु पात्रय ॥ अहं हि यज्ञमातिष्ठन् सिध्यर्थं पुस्तकवर्धन ॥ तस्य विघ्नकरो द्वौ मे राक्षसौ कामरूपि
णौ ॥ मारीचश्च सुबाहुश्च तस्मिंस्तौ राक्षसाधमौ ॥ तावभ्यां के रवं वेदिं मां सेन रुधिरेण च ॥ अवधूते तथा भूतेन
स्मिन्नियमविस्तरे ॥ कृतश्रमो निरुत्साहस्तस्माद्देशादपाक्रमन् ॥ न च मे को धमुस्सृष्टं बुधिमिव तियाथिव ॥
तथा भूतं हि तत्कर्म न कोपस्तस्य विद्यते ॥ ईदृशी यज्ञदीक्षा साममतस्मिन्महाकृतौ ॥ त्वस्य सा दादविघ्नेन
प्रापयेयं क्रियाफलं ॥ चातुमहसि मां राजन् शरणागतमागतं ॥ स पुत्रं राजशार्ङ्ग रामं सत्य पराक्रमं ॥ का
कपक्षधरं वीरं ज्येष्ठत्वं दातुमर्हसि ॥ राको ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा ॥ १० ॥ रेक्षसा ये पिक
तारस्तेषामपि विनियह ॥ श्रेयसं श्वाप्रवक्ष्यामि बहु रूपममत्सरः ॥ त्रयाणामपि लोकानां येनाजे योम
विध्यति ॥ न च ते राम मासाद्य स्थातुं शक्ताः कथंचन ॥ तेषां च रामान्त्रान्यो वै यो धुमुस्सहते पुमान् ॥ वीयो
त्सिक्ता हि ते पापाः कालकूटसमाणे ॥ रामस्य राजशार्ङ्ग न स हि र्थितिसा यकान् ॥ न च पुत्रकृतं स्नेहं
कर्तुमर्हसि पार्थिव ॥ अहं ते प्रतिजानामि हतायं राक्षसानेरणे ॥ अहं वै दिमहात्मानं रामं राजीवलोचनं ॥ व
सिष्ठश्च महान्नाये चान्ये तपसि स्थिता ॥ यदि ते धर्मलोभश्च यशश्च मनसि स्थितं ॥ अभिप्रेतं महाबाहुमा

वाल्मीकी-रामा-वाल्मीकी
॥२९॥

स जंदा तुमहसि ॥ दशरात्रेणय सस्य विघ्नारामेणराक्षसाः ॥ हेतव्याराजशाईलंममयसस्यवैरिणः ॥ यद्यभ्यनुत्तौ
काकुत्स्त्वैवदंतिवर्मत्रिणः ॥ वसिष्ठप्रमुखाः सर्वेनतोरामविसर्जय ॥ नात्येनिको क का कतयथामेवदुराधव ॥ तथा
कुरुधमद्वैतेमाचरोकेमनःकथाः ॥ इत्येवमुक्त्वाधर्मसाधर्मार्थसहितवचः ॥ २० ॥ विरराममुहातेजाविश्वामित्रोमहामु
निः ॥ इत्येवमुक्त्वाविरतेमुनीदे जगादभूयोरधुवैशकेतुः ॥ वक्षस्तु ह्येदं तमयूखजालेहीरावहं ॥ रम्यमिवप्रकुर्वेत् ॥
॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणेवाल्मीकीदेविश्वामित्रवाक्यं नामसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा
राजशाईल्यो विश्वामित्रस्यसापि तं ॥ मुहूर्तमासीन्निश्वेष्टः सदीनमिदमब्रवीत् ॥ उन्मोडशवेषोयंरामो
राजीवलोचनः ॥ नयुधयोग्यतामस्यपश्यामि सहराक्षसे ॥ इयमक्षौहिणी पूर्णायस्याः पतिरहं प्रभो ॥ तयापरि
वृतो युध्वासा मयि शिवा त्रीनां ॥ इमेहिभूराविकोताः भूत्याः शस्त्रविशारदाः ॥ अहंचैवधनुः पाणिगोपास
मरमूर्धनि ॥ यावत्प्राणा धरिष्यंति युध्यते मे निशाचरैः ॥ बालोद्यमनकिं न जानाति बलाबलं ॥ नचास्त्रेपर
मेयुको नचबुद्धिर्विशारदः ॥ नचापिरक्षसो योग्यः कूटयुधो हिराक्षसः ॥ विप्रयुक्तो हिरामेण मुहूर्तमपि
नोत्सहे ॥ जीवितुने रशाईलं नरामने तुमहसि ॥ नववर्षसहस्राणि मम जातस्य कौशिकः ॥ दुःखेनोत्सृष्टाश्चो
मेनरामने तुमहसि ॥ चतुर्णामात्मजानां हि त्रीतिरत्रयथामम ॥ ज्येष्ठधर्मप्रधानं हि नरामने तुमहसि ॥ यदि

शर्व
॥२९॥

वाराधवेर्ब्रह्मन्नेतुमिच्छसि सुव्रत ॥ चतुरंगबले येतं मया सार्धं त्वमेव नय ॥ २० ॥ किं वीर्यो राक्षसास्ते हिकस्य पुत्राः कथं वन
कथं प्रमाणाः केचेते राक्षसा मुनिपुंगव ॥ कथंचन कर्तव्येतेषां रामेण सराक्षसौ ॥ सायकैर्वा बलैर्ब्रह्मन्मया वा कूटयोधि
नां ॥ सर्वे मेरां सप्तगवन् यथातेषां महारणे ॥ स्त्रानर्थं दुष्टभावा नां वीर्योस्ति क्त्वा हिराक्षसाः ॥ श्रूयते हि महा वीर्यो रा
वणे नाम राक्षसः ॥ साक्षाद्वैश्रवणभ्राता पुत्रो विश्वसुतो मुने ॥ नखश्चसौ यज्ञविघ्नं तवाचरति दुर्मतिधो नशक्तास्त
स्यसंयामेवयं स्त्रा तु दुरात्मनः ॥ तस्मात्प्रसादं धर्मज्ञकुरु धममपुत्रके ॥ मम वैर्मदभाग्यस्य भवान् हि मम देवतं ॥
देवदानवगंधर्वा यक्षाः पतंगपन्नगाः ॥ नशक्ता रावणं सोढुं किंपुनर्मानुषायुधिः ॥ महावीर्यवती वीर्यमाददाति
सुवारितं ॥ तेन सार्धं नशक्ता स्म संयुगे तस्य वा बलैः ॥ अथवा लवणं ब्रह्मन्मया जघ्नीमधुनः सुतं ॥ कथय स्वा
मरप्रख्ये नैव मोक्ष्यामि पुत्रके ॥ सुदोषसुदयो ज्यैव पुत्रो वैवस्वतोपमो ॥ यज्ञविघ्नकरो ब्रह्मन्नेदास्यामि पु
त्रके ॥ मारीचिरश्वसुबाहुश्च विघ्नो वै कुरुतः सहा ॥ तथापि न च मोक्ष्यामि पुत्रे रामे प्रसीद मे ॥ एतद्व्यतमो वानो
यो धास्मि स सुतो मुने ॥ अन्यश्चाननुपश्यामि भगवन् जय मात्मनः ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणेवाल्मीकीदे
दशरथवाक्यं नामसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्ते ह पर्याकुलाक्षरं ॥ समञ्चुः कौशिको
वाक्यं मत्कवाचमहीयते ॥ करिष्यामि प्रतिज्ञां यप्रतिज्ञां हानुमिच्छसि ॥ राघवानामयुक्तोयंकुलस्यास्य

वाल्मी. रामा. वा.

॥३०॥

विपर्ययः॥ यदि वैरक्ष्यसे राजन गमिष्यामि यथा गते॥ हीनप्रतिज्ञा का कुरु सुखी भव सखी धवः॥ तस्य रोषप
रीतस्य विश्वामित्रस्य धीमते॥ चंचलवसुधा कृत्वा सुराश्वभयमाविशान्॥ क्रोधाभिभूतं विज्ञाय जगाम च
महान् धिः॥ धृतिमान्स सुतं धीमान्वसिष्ठो नृपमब्रवीत्॥ इक्ष्वाकूणां कुले जातः साक्षाधर्मदवापरः॥ धृति
मानस्तु बान्धीरो न धर्मं हतुमर्हसि॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो धर्मो मेति यशोधनं॥ तेन ते हि कुर्या बुध्याष्ट
सुतः कर्तुमर्हसि॥ सृष्टा धर्मव्यवस्थार्थं तपसो रक्षणाय च॥ क्षत्रियाः क्षत्रियश्चेष्टतथा भवितुमर्हसि॥ नान्यो
धर्मः क्षत्रियाणां रक्षणान्नात उच्यते॥ स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व न धर्मं हतुमर्हसि॥ करिष्यामीति संश्रुत्य तत्र
राजन् कर्तव्यं॥ इष्टा पूतं हरे धर्मं तस्माद्वागं विसर्जयाम्॥१०॥ कृतोऽस्त्रम कृतास्त्रं वानेनै धर्मेति राक्षसाः॥
गुप्तं कुशिकपुत्रेण ज्वलने नाम ते यथा॥ एष विग्रहवान् धर्म एष वीर्यवान् वरः॥ एष बुध्याधिको लोके तपस
श्च परायणः॥ एषोऽस्त्रं विविधं वेति त्रै लोके सचरोत्तरे॥ नैतदव्यः पुमान् वेति न च बध्यति कश्चन॥ न दे
वानर्षयः कश्चिन्ना सुरान च राक्षसाः॥ गंधर्वयक्षप्रवरान् किं नरमहोरगाः॥ अस्त्रं ह्यस्त्रं कृशाश्च न
पैरेः परमदुर्जयः॥ कौशिकाय पुरादत्तं यदाराजन् समन्वरात्॥ न हि पुत्राः कृशाश्च स्य प्रजापति सुतो
यमाः॥ नैव रूपामहात्मानो दीप्तिर्मतो जयावहाः॥ जयाच सुप्रभाचैव दाक्षायिण्यो सुमधमे॥ तयोस्तु

शव
॥३०॥

मायपत्न्या निशान्तरमदुर्जयः॥ पंचाशत्सुता दत्त जते जया लब्धवरा पुरा॥ वधाय परसैन्यानी अक्षयान् कामरूपिणः॥ सुप्र
भाज नयामास पुत्रा नृपं चरात वरान्॥ सर्वास्त्रान् लब्धवान् वीर दुर्धर्षाः सुवलीयसः॥ रास्त्राणामप्रहृष्टाणामजेय
नीमहोजसो॥ तां नि सर्वाण्ययं वेद विश्वामित्रो महायशः॥१२॥ सुप्रयोग रहस्यानि संहाराणि राघव॥ नादिदास्यत्यत्रो
षेण रामायैष महाभुनिः॥ यैरस्त्रे ता निरक्षां सिरामो जेयत्यसंशयः॥ अनुयह्यैरामस्य प्रजानीहितकारणात्॥
एवं वीर्यमहातेजो विश्वामित्रो महातपाः॥ न रामगमने बुद्धिं विचाराद्रोक्षमर्हसि॥२३॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे वा
ल्मीकीये सप्तमोऽध्यायः॥२३॥ ॥ ॥२४॥ ॥ तथा वीरसिद्धे ब्रुवति राजा दशरथः सुतः॥ प्रहृष्टव
दनं राममा जुहाव सलक्ष्मणं॥ कृतस्वस्थयनो मात्रा चित्रा दशरथेन च॥ पुरोधसा तथा वाग्भिर्मगलैरसि
नदितौ॥ ततो मूर्ध्नि समाप्राय राजा दशरथः सुतो॥ रदौ कुशिकपुत्राय विश्वामित्राय धीमते॥ तं दृष्ट्वा देवर्षिध्वोः
पुण्यवृष्टिं सुराददुः॥ विश्वामित्रगते दृष्ट्वा रामराजीवलोचनं॥ स पुण्यवृष्टिपटह ध्वनिहासीदिहावरे॥ राखदुदु
भिघोषश्च प्रावाद्यत महास्वनः॥ विश्वामित्रप्रयात्यये ततो रामो मयहा यशः॥ काकपक्षधरो धन्वी तनः सोमि त्रि
नन्वगात्॥ कलापिनो धनुःपाणी रा भमानो महापथे॥ विश्वामित्रं समन्वेतां त्रिशीषा विवपन्नगो॥ बध्मगोर्धो
गुलित्राणौ खड्गवैतौ महाघ्नौ॥ रुद्राणु देवमिवाचिं स कुमारविषपायकी॥ अध्यर्घ्यो जनं गत्वा सरस्वादि

वा. श्री. रामा. वा.
११३९॥

क्षिणे नरे ॥ रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ गृहाण वत्स सति त्वं मा भूत्कालं स्य पर्ययः ॥ मंत्रग्रामं य
हाणेदं बन्धामतिबलान्ता ॥ १७ ॥ न श्रमो न जरतुर्भयं न रूपस्योपसंभयः ॥ न त्वीं स्तुतं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यते
ऋताः ॥ न वीं ह्योः सदृशो वरिष्ठेति वक्तव्यं ॥ सविष्यति महाबाहो त्रिषु लोकेषु कश्चन ॥ न सो भाग्ये न दाक्षि
ण्ये न च बुद्धिनिश्चये ॥ नो नरे प्रतिपन्नये समसौ भविता नते ॥ एतद्विद्याद्वयं नाम गृहीत्वानास्ति ते समः
बन्धामतिबलां चैव सर्वज्ञानस्य मातरौ ॥ क्षुत्पिपासे न ते राममासादूर्ध्वं भविष्यतः ॥ बन्धामतिबलां चैव प
ठितेरघुर्नन्दन ॥ गृहाण सर्वलोकस्य मातरौ बहुमानदः ॥ विद्याद्वयमधीयानः कीर्तिमेवातु लोभवि
पिनामहस्ततेत्येते विधिते जो मये श्रुते ॥ ददृशो न वकाकुं प्रदातुं त्वहि धीमिकः ॥ कामं रयं नुगुणाः सर्वे तदे
विते न संशयः ॥ तपोभिः संसृते द्युते बहु पोषे भविष्यतः ॥ ततो रामो जनिं कृत्वा प्रहृष्टवदनः शुचिः ॥ प्रति
जग्राह ते विद्ये महर्षे भवितात्मनः ॥ गुरुकार्याणि सर्वाणि प्रयुज्य कृशिकात्मजे ॥ उषु स्नानं रजनीं तत्र स
रथांसे सुखं ततः ॥ २० ॥ कथयंतः कथांश्चित्राः प्रीयमाणाः परस्परं ॥ इत्यर्षिरामयणे बालकौ विद्या
प्रदानो नाम सर्गः ॥ २३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ प्रभानायौ तुरार्वयौ विश्वामित्रो महानृपिः ॥ अभ्यभाषत काकु
ष्ठो शयानोऽप्यसंस्तरे ॥ कौसल्या सुप्रजारागपूर्वसेध्या प्रवर्तते ॥ उन्निष्ठत्वं महाभाग कुरु पूर्वाष्टिकाः ॥

रु

शर्व
११३९॥

क्रियाः ॥ तस्य चैषरमो दारं वचः श्रुत्वा मनो नृगं ॥ स्नात्वा कृता नि कौवीरो जेषतुः परमं जपं ॥ कृता नि कौ महावीर्यो
विश्वामित्रमर्षिततः ॥ अभिवाद्य ततो वीरो गमनायोपतस्तु ॥ तौ प्रयातौ महात्मानौ दिव्यां त्रिपथगानंदी ॥ ददृशाने
सरथी वै संयुगे पुण्यसंमते ॥ तमाश्रमपदं पुण्यं मुनीनां भावितात्मनीं ॥ बहुवर्षं सह स्वाणितत्र ते ते विरेतपः ॥ नंददृष्ट्वा
परमप्रीतो राघवौ पुण्यमाश्रमं ॥ उचतुर्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं महामुनिं ॥ कस्यायमाश्रमः पुण्यः को न्यस्तिकुलपथ
पुमान् ॥ स गवन् श्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि नो ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ अब्रवीच्च यतावसो
यस्यायं पूर्वमाश्रमः ॥ मूर्तिमात्रा मकरद्वयः को मरुत्कृत्य तबुधैः ॥ स चकार तपोविघ्नं स्थाप्यो धर्ममुत्तमं ॥
॥ १९ ॥ कृतो दाहं तु देवेश अतिष्ठ समरुद्रेण ॥ यो धृक् कामश्च दुर्मेधाः सोऽपधातो महात्मनो ॥ अपधातुस्य रुद्र
ण च क्षुपारघुर्नन्दन ॥ यशस्यं तस्य सहस्रान्तोगात्राणि धीमतः ॥ तस्यां गात्रपतद्राम हिमशोऽसमीपतः ॥ अ
शरीरः कृतः कामः क्रोधात्तेन महात्मना ॥ अनेग इति विख्यातस्तदा प्रभृतिराघवः ॥ स चांगवियय श्रीमायत्रीं
प्रमुमोच ह ॥ तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्यैव मुनयः पुरा ॥ विद्याधर्मपराधीरा नेषां पापं हि विद्यते ॥ इहाद्य रज
नीराम वसामः शुभदर्शनं ॥ पुण्ययोः सरितोर्मध्ये तरिष्यामः प्रपद्ये वै ॥ इह कामाश्रमे राम वसाम सुसु
खं निशी ॥ तेषां संवदता मे वं तयोर्दर्शेण चक्षुषा ॥ विज्ञाय परमप्रीता मुने योऽष्टमागताः ॥ अथ

वाल्मी० रामा० बाल०

॥३२॥

पादमथातिथी निवेद्य कुशिकात्मजे ॥ रामलक्ष्मणयोः पश्चादकुर्वन्ति तिथिं क्रिया ॥ सत्कारं परमं प्रायकथा
भिरभिरिष्य च ॥ न्यवसेस्ते सुखं तत्र कामाश्रमपदे तदा ॥ २० ॥ ॥ इत्यादि रामायणे बालकां दे कामाश्रम
निवासो नाम सर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ततः प्रभाते विमले कृतान्ति कमरिदमो ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृ
त्य नद्यास्तीरमुपागतौ ॥ सर्व एव महात्मानो ऋषयः सूर्यवचसः ॥ उपतस्थुः शुभेनाव विश्वामित्रमथाब्रुव
न् ॥ आरोह तु मवात्रा रजपुत्र पुरुसरः ॥ अरिष्टंग वृषं धानं माभूत्कालस्य पर्ययः ॥ विश्वामित्रस्तथैत्युक्त्वा
तानृषीन् प्रैष्य पूजयत् ॥ ततारसरितां पुण्यां सरयू सागरं गमा ॥ राघवस्तु सरिन्मध्ये पटलमुनिपुंगवो वाता
णां भिद्यमानो नाकिमेव विमलो धामि ॥ राघवस्य च वः श्रुत्वा जातकोतूहलं वचः ॥ कथयामास धर्मात्मा त
स्य राघवस्य निश्चय ॥ कैलासे पर्यते रामे मनसा निर्मिते सरः ॥ ब्रह्मणारघुशार्दूलमानसं नाम तेन तत् ॥
तस्मात्प्रसूता सरयू सा यो ध्यामभ्यभावयत् ॥ सरः प्रसूता सरयू पुण्या ब्रह्मसरश्च ता ॥ शोभयति विपुल
स्तस्य जान्हवामभिवर्त्तते ॥ वारिसे घर्षजो रामे प्रणमं प्रयेत कुरु ॥ उभाभ्यां तावुभौ कृत्वा प्रणाममतिधा
र्मिकौ ॥ श्रीरदक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघु विक्रमौ ॥ १० ॥ अथानुपदमेवास्य वने घोरमरिदमो ॥ तद्वनं घोरस
नादं दृष्ट्वा नरवरात्मजौ ॥ ततः समंतात्तद्दीक्ष्य आष्टुहेतां मुनिं तु तौ ॥ अहो वनमिदं घोरं सिद्धीकगण

शिव

॥३२॥

नादित ॥ कैरवैश्च समाकीर्णं राकुनेदरिणे स्वरे ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महानृपिः ॥ श्रूयमां व
सकाकुल्यस्येदं कैरव वने ॥ शिवो जनपदो श्रीमान् पूर्वमास्तानरो नमः ॥ मालवश्च करुषश्च देवनिर्मणो निर्मितौ ॥
पुरा वृत्रवधे राममलेन समभिपूतः ॥ क्षधया च सहस्राक्षो ब्रह्महत्यां यदा विराट् ॥ निर्मिदमृषयः सर्वे सर्वे दे
वगणे सह ॥ १५ ॥ स्त्रयया च कुरेमलैः सलिलैर्मले शुद्धये ॥ तस्यां तस्यां मले देवा रत्नाका रूषमेव च ॥ शरी
रजं महैदस्य ततो हर्षं प्रपेदिरे ॥ निर्मलौ करुषश्चात्र बुधिरिदो यदाभवत् ॥ ददो देशश्च सुप्रीतसतो वर
मरिदमो जनपदो ख्यातिं कृत्स्ने लोके गमिष्यतः ॥ मालवश्च करुषश्च मर्माग सहचरिणौ ॥ साधुसाधि
निते देवाः शरीसुः पाकशासना ॥ देशपूजां च तीदृष्ट्वा कनोराकेण धीमता ॥ एवं जनपदो श्रीमान् युका
त्मरिदम ॥ मालवश्च करुषश्च संपन्नौ धनधान्यतः ॥ कस्य चिद्वधकालस्य यक्षीदृष्टप्रचारिणी ॥ बल
नागसहस्रस्य धारयन्निशं युधि ॥ तारकानामभद्रं ते भायां सुदस्य धीमतः ॥ मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्य वि
राक्तपरोक्तमः ॥ उत्सादयन्ति सानिह्यमेतौ जनपदो विमो ॥ मालवोश्च करुषोश्च यक्षीपिशितमक्षिणी ॥ ए
षा पश्चात्समासाद्य निवसत्यर्धयोजने ॥ अतएव नर्गतं तथं ताटकाभवन्त्यतः ॥ एतन्ने सर्वं मारव्यान् यथेदं द
स्य वने ॥ यथा दृष्टादितं सर्वं उत्थाद्युत्साद्यते तथा ॥ ३॥ ॥ इत्यादि रामायणे बालकां दे नाटकावतदशो नाम सर्गः ॥

॥३२॥

॥६५॥

वाल्मी-रामा०

॥ ३३ ॥
म

अथ तस्याग्रमपस्यमुनेर्वचनमदुतं॥ श्रुत्वा पुरुषं तर्जुनं प्रत्युवाच शुभांगिरः प्रल्मवीर्याय दाम्पत्याः श्रूयते मु
निपुंगव॥ कथं नागसहस्रस्य धारयस्य बलाबलं॥ तच्छ्रुत्वा वचस्तस्य विष्णोर्मित्रोऽभ्यभाषत॥ वरदानां महाबोहो यथेषां वाम
रूपिणी॥ पूर्वमासीन्महात्म्यक्षसकेतुर्नार्थिर्मिक॥ अनपस्य शुभाचारः स वने पेमाहातपाः॥ पितामहस्तु सुप्रीतस्तपस
पतेस्तदा॥ कन्यारत्नं देदौ रामताटका नामनामतः॥ देदौ नागसहस्रस्य बलं तस्याः पितामहः॥ न त्वेवं पुत्रं यक्षाय देदौ ब्रह्माम
हायशाः॥ वर्धमानो हितो रामरूपे यौवनशालिनी॥ कुंभपुत्राय सौ दाय देदौ भार्याय शस्त्रिणं॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षीमुत्रं
जायत॥ मारीवं नाम दुर्धर्षा पादाक्षसतो गतं॥ सोपेत्य नियतं मोहादगस्मिन्मृषितमं॥ नाटका सह पुत्रेण प्रधर्षयितुमिच्छ
ती॥ राक्षसत्वं भवत्येवं मारीवं व्याजहार सः॥ अगस्त्यः परमः कुक्षस्ताटको वापिशप्तवान्॥ पुषोरुदामहायक्षीं विकृतां विव
ताननां॥ १०॥ शुभरूपं परित्यज्य दारुणं रूपमास्मिता॥ सा वै पापकृता मर्षा ताटकानामराक्षसी॥ देशमुत्सादयत्येतद्गस्ता
चरितं सदा॥ एवं राघवदुष्टं तां यक्षीं परमदारुणाम्॥ गोब्राह्मणहिता र्थाय जहि दुष्टपराक्रमां॥ न ह्येनां शापसंदुष्टं वाश्चि
दुत्सहते पुमान्॥ निहतुं त्रिषु लोकेषु क्षामते रघुनंदन॥ न च ते स्त्रीवधे त्येव घृणा कार्या नरोत्तम॥ वातुर्वर्ण्यहितं
तात कर्तव्यं राजसूनुना॥ राज्यभारं नियुक्तानां मेघधर्मः सनातनः॥ तस्मात्वं जहिकु कुक्षधर्मोऽस्य न विद्यते॥
श्रूयते हि पुरा रामविरोचनसुतमिवत्॥ राक्षसी दीर्घजिह्वेति विख्याता कामरूपिणी॥ विकृतं सुमहत्स्वा वक्त्रं क

वाल्मीकः

॥ ३३ ॥

लानलोपमी॥ जिघांसुः पृथिवीसर्वो क्रमेण विनिपातिता॥ विष्णुना च पुरारामशक्रनुच्यपराक्रमा॥ अत्रिबं लो
कमिच्छती कायमाता निष्पदिता॥ एवमचैरपि पुराराजसि धर्मचारिभिः॥ अधर्मनिरताना योहिताः पुरुषसंजम्॥
तस्मादस्यावधाद्रामप्राणिनः संतु निषयाः॥ ११॥ मुनेर्वचनमकीर्णं श्रुत्वा नृपवरसंजः॥ राघवः प्रीजलिवाक्य
प्रकृता च दृढव्रतः॥ पितुर्वचननिर्देशो मेयाय मृषिसत्तम॥ वचनं कोऽपि कस्येति कर्तव्यमविशंकयो॥ अतुं शिष्योऽस्य यो ध्याय
गुरुमप्येमाहात्मना॥ पित्रादशरथेनेव मनुस्येव तद्वचः॥ सोऽहं पितुर्वचकुर्वन्शासनं ते महा मुने॥ निःसंदेहं करिष्या
मि ताटका वधमुत्तमं॥ गोब्राह्मणहिते चैव यशस्यं च सुरवावहं॥ न चैवाग्रमेयस्य वचनं रुतमस्तमे॥ एवमुक्त्वा व
तुर्मध्ये बध्नामुष्टिं मरिदमः॥ ज्याघोषमकरोती वै देशाद्वेन प्रयत्नः॥ तेन शब्देन विजस्ता ताटका वनवासिनेषां
ताटका वसुसे रथा तेन च द्धेन कोपिता॥ तं शब्दं भीमनिहदि यक्षाः कोपेन मूर्च्छिताः॥ श्रुत्वा तथैव द्रवन्वेगाद्यत्र शब्दो
भिनिस्ततः॥ तीदृष्ट्वा राघवकुक्षो विकृती विकृताननी॥ प्रमाणेनातिरुद्धां च लक्ष्मणीं वाक्यमब्रवीत्॥ यश्चाजस्य
णायथ्ये तद्रूपं परमदारुणं॥ भिद्यते दर्शनेनास्याहृदयं कानरस्यवा॥ २०॥ एतौ पश्य दुराध्यां निभिन्नहृदयो
सितौ॥ शयानौ रायमेधये धूतपापो मया हतौ॥ एवं तस्य ब्रुवाणस्य ताटकाको धर्मकृताः॥ उद्यम्य बाहुगजैर्न
काकुष्ठं समभिद्रुता॥ आपतंतीं तदारामो विचक्रामाशानीमिव॥ शरणोरसि विद्याध्वंसापपातममारच॥ तौ

वाल्मी. रामा.

॥ ३३ ॥

म

अथ तस्याऽप्रेमस्य मुनेर्वचनमदुतं ॥ अत्राचरुषु चार्द्राः प्रसुवाचसु भांगिरं प्रल्मवीर्याय दायकाः श्रयेते मु
निपुंगव ॥ कथं नागसहस्रस्य धारयस्य बलाबलं ॥ तद्धुताववचस्तस्य विष्वा मित्रोऽभ्यभाषत ॥ वरदानान्महाबोहो येषां वाम
रूपिणी ॥ पूर्वमासीन्महान्यक्षः सकेतुर्नर्योर्मिकः ॥ अनपस्यः शुभाचारः सचेतेपमहातपाः ॥ पितामहस्तु सुप्रीतस्तपसा
पतेस्तदा ॥ कन्यारत्नं ददौ रामताटका नाम नामतः ॥ ददौ नागसहस्रस्य बलं तस्याः पितामहः ॥ नत्वेवं पुत्रं यक्षाय ददौ ब्रह्मा
हायशाः ॥ वर्धमानो हितो रामरूपे यौवनशालिनी ॥ कुंभपुत्राय सौ दायदौ भार्याय शस्त्रिने ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं
जायत ॥ मारीचं नाम दुर्धर्षं रापाद्रक्षसतांगते ॥ सोपेत्य नियतं मोहादगस्मर्षिसत्तमं ॥ ताटकासहपुत्रेण प्रधर्षयितुमिष्ट
ती ॥ राक्षसत्वं भवेत्येवं मारीचं व्याजहार सः ॥ अगस्त्यः परमशुद्धस्तः ताटकां चापिशप्तवान् ॥ पुष्पोरुदामहायक्षीं विरुतां विरु
ताननां ॥ १० ॥ शुभरूपं परित्यज्य दारुणं रूपमास्त्रिता ॥ सा वै पापकृता मर्षा ताटका नाम राक्षसी ॥ देशमुत्सादयत्येतदगस्ता
चरितं तदा ॥ एवं राघवदुष्टं तां यक्षीं परमदारुणं ॥ गोब्राह्मणहितार्थाय जहि दुष्टपराक्रमां ॥ नक्षेत्रांशापसंदुष्टां कश्चि
दुत्सहेते पुमान् ॥ निहतं त्रिषु लोकेषु त्वाम् ते रघुनंदन ॥ नच ते स्त्रीवधे त्येव घृणाकार्या नरोत्तम ॥ चातुर्वर्ण्यहितं
तात कर्तव्यं राजसूनुना ॥ राज्यभारं नियुक्तानामेष धर्मः सनातनः ॥ तस्मात्वं जहिका कुच्छधर्मो ह्यस्यानविद्यते ॥
श्रपते हि पुरा रामविरोचनसुतमिवत् ॥ राक्षसी दीर्घजिह्वेति विख्याता कामरूपिणी ॥ विरुतं सुमहत्स्वा वक्रं क

वालकाऽ

॥ ३३ ॥

ज्ञानलोपमं ॥ जिघांसुः पृथिवीसर्वा क्रमेण विनिपातिता ॥ विष्णुना च पुरारामशक्रतुः पराक्रमा ॥ अत्रिं लो
कमिच्छती काचमाता निष्पदिता ॥ एवमचैरुपि पुराराजं धर्मचारिणिः ॥ अधर्मनिरतानां योहिताः पुरुषसत्तम ॥
तस्मादस्यावधाद्रामप्रणिनः संतु निषेयाः ॥ १० ॥ मुनेर्वचनमकीर्तयन् पवरांसजः ॥ राघवः प्रीजति वाक्
प्रसूतां च दृढव्रतं ॥ पितुर्वचननिर्देशो मया यमधिसत्तम ॥ वचनं कोशिकस्येति कर्तव्यमविरोक्यो ॥ अतु शिरोऽस्य यो धायो
गुरुमध्यमहात्मना ॥ पित्रादशरथेनेव मनुष्ये वतद्वचः ॥ सोऽपि तु वेचकुर्वन् रासनं ते महा मुने ॥ निःसंदेहं करिष्या
मि ताटकावधमुत्तमं ॥ गोब्राह्मणहिते चैव यशस्यं च सुरणवहं ॥ तव चैवाप्रेमस्य वचनं कृतमस्तमे ॥ एवमुक्त्वा
तुर्मध्ये बध्वा मुष्टिमारिदमः ॥ ज्याघोषमकरोती ब्रह्मशब्देन पूरयत् ॥ तेन शब्देन विजस्ताः ताटकावतवांसिनः ॥
ताटकावसुसैरब्धा तेन च शब्देन कोपिता ॥ तं शब्दं भीमनिहदि यक्षाः कोपेन मूर्छिताः ॥ अत्रैवाथ द्रवन्वेगाद्यत्राहो
भिनिस्ततः ॥ तीदृष्ट्वा राघवकुक्षो विरुतां विरुताननी ॥ प्रमाणेनातिरुद्धां च लक्ष्मणीं वाक्यमब्रवीत् ॥ यश्चावधम
णायैतद्रूपं परमदासणी ॥ भिद्यते दर्शनेनास्या हृदयं कान्तरस्य चो ॥ २० ॥ एतौ पश्य दुराधायो निमित्तदृष्ट्या
क्षितौ ॥ शयानोऽयमेधये धूतपापो मया हती ॥ एवं तस्य ब्रुवाणस्य ताटकाको धर्महिताः प्रउद्यम्य बाहू गजैर्
काकुच्छं समभिद्रुता ॥ आपतेतीं तदारामो विचक्रामाशनीमिव ॥ शरेणोरसि विधाय धंसापपातममारच ॥ ता

वा. श्री. रामा. वा.

॥३४॥

हनां भीमसंकाशां दृष्ट्वा सुरपतिस्तदा ॥ साधुसाधिते काकुत्स्थे सुराश्च समपूजयन् ॥ उवाच वाससः प्रीतः सहस्राक्षं
पुरंदरः ॥ सुराश्च सर्वे संप्रीता विश्वामित्रमिदं वचनं ॥ मुने कौशिक भद्रं ते सैदाः सुरगणास्त्वया ॥ तोषिताः कर्मणानि
नस्ते हृदयराघवे ॥ प्रजापते कृशाश्वस्य पुत्रान् दिव्यपराक्रमान् ॥ तेजो बलं युतान् ब्रह्मराघवाय प्रपादय ॥
पात्रभूतो ह्ययं ते पातवानुगमने कृतः ॥ कर्तव्यं च महत्कार्यं सुराणां राजसूनुना ॥ एवमुक्त्वा सुराः सर्वे जग्मुः
हृष्टाय धागते ॥ विश्वामित्रे समाधाय ततः संध्यामवर्तते ॥ ततो मुनिवरप्रीतस्तौ तकावधनोषितः ॥ मूर्ध्नि गममु
पाध्याय मधुरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३० ॥ इहाद्य रजनीं रामवसामि शुभदर्शनं ॥ अयं सिद्धाश्रमो राममत्स्यसादा इ
विद्यति ॥ प्रभाते च गमिष्यामस्तथा श्रमपदं विजै ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकि गीतकावधो नाम सर्गो
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ प्रभातार्यां तु शर्वयं विश्वामित्रो महामुनिः ॥ प्रहसन्वाक्यं तत्तत्र उवाच मधुराक्षरं ॥
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते राजपुत्र महाबल ॥ प्रीत्या परमया युक्तं ॥ सर्वास्त्राणि ददामि ते ॥ अथ ह वै दत्ता कुक्कु
पात्रभूतो सिमेयतः ॥ ब्रह्मास्त्रं परमैरामादिद्यमस्त्रं ददामि ते ॥ सर्वेषामेव लोकानां पीडितानां भयापहं ॥ इदं स्त्रं
महच्छ्रेष्ठं ददामि रघुनंदन ॥ सर्वदरामत्राण्येनाजयो भविष्यति ॥ धर्मचक्रं ततो रामकालचक्रं तथैव च ॥ विष्णु
चक्रं तथा कुरु ॥ इदं चक्रं तथैव च ॥ वज्रमस्त्रं नरश्रेष्ठ शीर्वपाशुपतं ततः ॥ गदे द्वे वापिका कुक्कुको मोदकिं चि

॥३४॥

बोदके ॥ अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ऐषीक मपिराघव ॥ ददामि ते महाबाहो ह्यस्त्रं शंखचक्रं तथा ॥ शंकरास्त्रं च दीप्तास्त्रं
ग्रहाणे दमो घतं ॥ अपि ते नरशार्दूल प्रयच्छामि नृपात्मज ॥ धर्मपाशं मिमं रामकालपाशं तथैव च ॥ वारुणपाशं रा
त्रं च ददाम्येतदनुत्तमं ॥ १० ॥ अत्राणीदं प्रयच्छामि शुक्रादौ रघुनंदन ॥ देवास्त्रमपि नागास्त्रं मस्त्रं नारायणी तथा ॥
आग्नेयमस्त्रं दयितं देवतास्त्रं तथैव च ॥ वायव्यमस्त्रं दयितं ददामि तवराघव ॥ अस्त्रं हयशिरोनाम क्रौंचमस्त्रं
तथैव च ॥ राक्षसीद्वे पुरुषव्याघ्रविष्टजामिरघूत्तम ॥ कैकाली मुसलं घोरं कपालमथो किकिणी ॥ धारयत्वं हि
रघु ददाम्येतानि ते नघ ॥ अस्त्रं विद्याधरं नाम नैदिकं नाम चापरं ॥ असिस्त्रं महाबाहो ददामि मनुजाधि
प ॥ गौधर्वमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः ॥ प्रस्तापनं प्रमथनं वितरामितवानघ ॥ दर्पणं शोषणं चैव स
तापनमिति श्रुतं ॥ दमनं चैव दुर्धर्षं कैदर्पदयितानि च ॥ पेशा च मस्त्रं दयितं मानवं नाम नामतः ॥ गृहाण न
शार्दूल सर्वाण्येतानि राघव ॥ वामनं नरशार्दूल सोमं च महाबलं ॥ सैव चैव दुर्धर्षं मोशलं च नृपात्मज ॥ सखा
मस्त्रं महाबाहो मायाधरमथापि वा प्रमोघं तेजो बलं रामपरं तेजोपकर्षणी ॥ २० ॥ सोमास्त्रं शिशिरं नाम तथा
चाष्टं कदाहूणी ॥ दारुणं च भवस्यापिरौदमस्त्रं तथैव च ॥ एतानि राम ते जीसिकामरूपबलानि च ॥ ग्रहाण च
रुपाणि प्रीतास्माह ददामि ते ॥ अथास्थप्राप्नुवो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा ॥ ददौ रामाय संप्रीतो दिव्या

वाल्मी-रामा-वा.
॥३५॥

शिव
११३५॥

5

वाल्मी. रामा. वा.
॥३६॥

रामा मासका कुल्लु विपुलो के पुनिर्भयः ॥ बले सुयजमानस्य देवाः साधि पुरोगमाः ॥ समागम्य पर्यञ्चे वविष्णु मूर्धुरि हाश्रमे ॥
वनिर्वैरो वनिर्विष्णो यजते यज्ञमुत्तमैः ॥ अपर्येव सि ते तस्मिन् स्वै कार्यं मुपपाद्यती ॥ ये चैनमभि नै रैतिया चितारस्ततस्ततः ॥
योगज्ञातत्रया चैते तेभ्यः सर्वप्रयच्छति ॥ यत्तुः सुरहिताशय महायोगमुपागतः ॥ वामनर्त्तगतो विष्णो कुरु कथ्या णमुत्त-
मैः ॥ अयं सिधाश्रमो नाम यत्प्रसादाद् विद्यति ॥ सिधे कर्मणि देवेशः प्रातिष्ठ द्रुगवामिति ॥ अथ विष्णुर्महायोगं प्रवि-
श्वरघु नंदन ॥ वामनं रूपमास्त्वा यवै रोचनिमुपागमेत् ॥ १० ॥ त्रीन्क्रमानथया चित्वा प्रतिगृह्य च वामनः ॥ आक्रम्य
लोका लोकात्मा सर्वभूतहिते रतः ॥ तेनैवः पूर्वमाकां त आश्रमः श्रमना रानः ॥ मया तु लु क्तो तस्यैव वामनस्यो प-
सेव्यते ॥ अत्र ते राक्षसारा मम ते वि धकारिणः ॥ ते त्वया पुरुषया ध्रुवत बाहु दृष्टारिणः ॥ एतमेवाभिगच्छामः
सिधाश्रममुत्तमैः ॥ स्वमाश्रमपदं राम यथापेक्षया मम ॥ तदृष्ट्वा क्रषयः सर्वे तदाश्रमनिवासिनः ॥ प्रकृष्टं द्रुमं
मथान्यायं विश्वामित्रमपूजयन् ॥ कृत्वा पूजां यथान्यायं विश्वामित्राय धीमते ॥ काकुल्लयोरपि तदा पूजां चक्रुर्महा-
र्षयः ॥ सुदूतं मित्रं विश्रान्ते राजपुत्रौ महाबलौ ॥ प्रोजलिर्मुनिरादौ लमुवाच मधुरं वचः ॥ अद्यैव दीक्षां प्रविशमिदं ते
मुनिपुंगव ॥ सिधाश्रमोयं सिधुस्तु सत्यमेवास्तु मेव च ॥ रामस्य तु वचं श्रुत्वा दीक्षां संहृष्टमानसः ॥ जग्राह समहा-
तिजा विश्वामित्रो महासुनिः ॥ कुमारो वपितौरत्रिमतिबाह्य समाहितौ ॥ प्रभातकाले चोत्थाय विश्वामित्रमतीक्ष्णौ ॥

शर्वा
॥३६॥

इत्थं विनीय रजनी मथनौ प्रभाते कोतूरुले न धरिणी रुहपंडिः सुज्वा ॥ पुष्या नतां मृगगणैरुभितः प्रकीर्णयित्वा
राददरातुः सुहर्षा कुलाक्षौ ॥ २१ ॥ इत्यपि रामायणे बालकां डे सिधाश्रमनिवासो नाम सर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ॥ ॥
अथनौ देशकालौ राजपुत्रौ महाबलौ ॥ देशकाले च विज्ञायया जहं तुरिदं वचः ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छावः य-
स्मिन्काले निशाचरो ॥ रक्षणीयावितो ब्रह्मनातिवर्त्तत सक्षणाः ॥ ब्रुवन्तोस्तु तयोरे वं दृष्टयोः परिपृच्छतोः ॥ सर्वे ते
मुनयः प्रीताः प्रशंसोस्तु योर्वचः ॥ अद्य प्रष्टुमिच्छां त्रीनिष्ठतो वत्सयन्ति तौ ॥ दीक्षागतो हि भगवान् सुनिरेष यथा च ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रावतिष्ठतां ॥ अनिदोष उहो राजै रक्षमाणौ तपो धनौ ॥ अथ काले गते तस्मिन् षष्ठे ह-
नुपकल्पिते ॥ स्वापयन् च किरेव दीमुनयः शीसितव्रताः ॥ प्रज्ज्वालन्तौ वेदी सोपाध्याय समागमा ॥ मंत्रं व-
ज्रयथान्यायं यज्ञः समभिवर्त्तत ॥ आकाशे च महानूरा कृः प्रादुरासी द्र्यं करः ॥ आचार्यगमने मेघायथा प्रावृष्टिवा-
भवत् ॥ तथा मायां प्रकुर्वी णौ राक्षसावभ्यधावतां ॥ मारीचश्च सुबाहुश्च तयो रनुचरा सथा ॥ जागम्यभीमनिहा-
दाः रुधिरौघानवासजन् ॥ सताना पतन्तो दृष्ट्वा रामो राजीवलोचनः ॥ १० ॥ उवाच लक्ष्मणो वाक्यं निर्भयः प्रहस-
न्निव ॥ पश्य लक्ष्मण दुर्दृष्टे राक्षसाय सदैव यथा ॥ मानवेन समाद्युतमविलेन यथा तृणी ॥ समनोः परमो द्रुम-
स्त्वं परम दुर्जयं ॥ चिक्षेप परमक्रुधो मारीचो रसि राघवः ॥ स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः ॥ संपूर्णं योजन-

वाल्मीकी-रामा-वाल्मीकी

॥३९॥

रातं शिवाः सागरं संप्रवे ॥ विचिंतनं विघूर्णं तं शिबेष्टुबलं तडितं ॥ पारीचं निहतं दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ पश्य लक्ष्मण
सीते पुमानवधर्मशोभितं ॥ मोहयित्वा नयद्वरं न च प्राणैर्द्यो योजयत् ॥ इमो स्तु निहन्त्या मिमिक्ष पान् दुष्टचारिणः ॥
राक्षसान्यापकर्मस्थान्यस्तं नरुधिराशो नरु ॥ सगृहीत्वा स्वमायेयं विक्षेपं रघुर्नंदनः ॥ गृहीत्वा वक्षसि स्थानं
सुबाहुं पातयद्भुवि ॥ वायवेन तु तां ह्येषा निजपानतेशाचरात् ॥ रामेन मयसे दृष्टाः सुनयः प्रत्य पूजयन् ॥ सह
लाराक्षसान्यो रात्र्यस्तं नरुधुर्नंदनः ॥ ऋषिभ्यः प्राप्तवान् पूजां यथैवो विजयापुरा ॥ अथ यज्ञं समाप्तो तु वि
श्वामित्रो महा मुनिः ॥ २० ॥ निरुपद्रवो दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ कृतार्थोऽस्मि महाबाहो कृतं गुरु
वचस्त्वया ॥ सिंहाश्रमनिवासानां कृतं क्षेमं महात्मनो ॥ अथ निहत्य निशाचरमेतलं घननिभं शुभ्रभेरघु
नंदनः ॥ तिमिरजालमतीव दुःसहं दिनकरो विविधययथा वरे ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकी
आश्रमवर्णनं नाम सर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ अथ तारुजनी तत्र कृतार्थो रघुर्नंदनो ॥ उषुतुर्मुदितो
वीरो प्रहृष्टो नरात्मना ॥ प्रभातायां तुरार्यो कृत्वा शौचमरिंदमो ॥ अभ्यवाद्यतं गत्वा विश्वामित्रं महा मुनिं ॥
इमो द्वौ सुनिशार्द्धं लक्ष्मिं करो समुपगतौ ॥ आस्तापययथेष्टं तेशासनं करवावव ॥ एवं तौ दृष्ट्वा दनौ मुनिं ज्वलन्
नेरजसं ॥ उच्यते परमोदारो वाक्यं मधुरभाषिणो ॥ ब्रुवतोस्तु तयोरेवं सर्व एव महर्षयः ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य

शर्व
॥३९॥

सराघवं वाक्यमब्रुवत् ॥ मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य जयिष्यति ॥ यतः परमधर्मिष्ठो यास्यामस्तत्र वैक्यं ॥ त्वं चापि नर
शार्दूलसहास्यो भिर्गमिष्यसि ॥ रत्नं महादूतं तत्र धनुस्सिद्धं महसि ॥ तद्विपूर्वनरश्रेष्ठ दत्तं सदसि देवते ॥ अत्र
मेव बलं घोरं मिथो परमभास्करं ॥ तत्तु देवानेगं धर्वा नासुराने च पन्नगाः ॥ अधिज्यं कर्तुमान्म्याशक्ता किमुत मान
वाः ॥ धनुषो बलवीर्यं हि जित्वा सति महीपतिः ॥ नरो कुरारोषयितुं राजपुत्रा महाबलाः ॥ १० ॥ तद्विद्युत्फलं तेषां च
मैथिलं धनुरुत्तमं ॥ याचितं नरशार्दूल दुर्लभं सर्वदेवते ॥ तद्धनुर्नरशार्दूलं मैथिलस्य महात्मनः ॥ मिश्रो दध्य
सिकाकुत्स्थमस्तं बाहुतद्वरं नै ॥ एवमुक्त्वा मुनिवराः प्रस्थानं समरोचयन् ॥ महर्षि संघाः काकुत्स्थमर्चयन्
रदेवताः ॥ स्वस्तिवोस्तु गमिष्यामः सिंधोः सिंधाश्रमाह्वयं ॥ उत्तरं जानूवी कलं हिमवतं शिलोच्चरं ॥ प्रदक्षिणीत
तः कृत्वा सिंधाश्रममनुत्तमं ॥ उत्तरीं दिशमाख्याय पंथानमुपचक्रमुः ॥ तेषां तां मुनिवराः बहवो रेणुपांडराः ॥
शक्राश्च तमन्त्रिण विश्वामित्रपुरोगमाः ॥ मृगपक्षिगणाश्चैव सिंधाश्रमनिवासिनः ॥ अनुजग्मुर्नराभागे विश्व
मित्रं महा मुनिं ॥ ते गत्वा दूरमध्याने लंबमाने दिवा करे ॥ वासं च कुर्मुनिवराः शोणकूले समाहिताः ॥ ते स्तंगते दि
नकरे ततोर्चितं दूताचारिणः ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निवेदुर्धरिणीतले ॥ रामो विसहस्रो मित्रि ऋषिं
समभिपूजयन् ॥ अथ तो निवसादर्थं विश्वामित्रस्य धीमताः ॥ २० ॥ अथ रामो महातेजा विश्वामित्रमर्चयन्

वाल्मी-रामा-बा-
॥३९॥

दं पुत्र्यः कर्नयं च महत्कृतं ॥ एकमस्य सुपागम्य कुलं वैरक्षितं मम ॥ अलंकारः क्षमापुत्र्य स्त्रियो वापुरुषस्य वा ॥
दुष्करं न स्य वः ख्याते त्रिदशे सुविशेषतः ॥ ३० ॥ प्राप्नोयं देशकाञ्च सुपात्र प्रतिपादने ॥ यद्राघुनाचकं
न्यास्तास्तत्र कुञ्जीरुताः पुरा ॥ काव्यकुञ्जमिति रयाने ततः प्रभृति तत्पूरं ॥ विसृज्य केन्याः काकुत्स्तराजा
त्रिदशविक्रमः ॥ पञ्चलो मंत्रयामा सप्रदानं सह मैत्रिभिः ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चूडिनाम महानृषिः ॥ उर्ध्वरेता
शुभ्राचारो ब्रह्मतेजो ह्यलं कृतः ॥ तप्यमानं तु नमस्विर्गंधकी तमुवाच ह ॥ सोमपा नाम भद्रं ते पुण्या यो दुहिता
तथा ॥ सा तथा प्रयता भूत्वा शुश्रूषण परायणा ॥ उवास काले धर्मस्तं तस्या स्तुष्टो भवद्गुरुः ॥ स तथा कालयो
गेन प्राब्रवीद्घुनं दनं ॥ परितुष्टो स्मिन् भद्रं ते किं करोमि तव प्रियं ॥ परितुष्टं मुनिं तौ लागंधवी मधुरस्वरा ॥
उवाच परमोदारं वाक्यं ता वाक्यकोविद ॥ ब्राह्मणं लक्ष्म्या नया ब्रह्मन् पुत्रमिच्छामि धार्मिकं ॥ न पतिश्च
स्ति मे ब्रह्मन् भार्या चास्मि कस्य चित् ॥ स्वयं च वरयेहं तं भर्तारमपरिग्रहं ॥ अनन्यपूर्वं भजमानं भज
मानो यत्र प्रसी ॥ ब्राह्मणेन तु संयुक्तं दानुमहं सिमे सुतं ॥ ४० ॥ तस्याः प्रसन्नो ब्रह्मर्षिर्ददौ पुत्रं तथा
विधं ॥ ब्रह्म दत्त इति ख्यातः सो भूः चूडि सुतो नृपः ॥ स बुधिमकरोद्वाजा कुशनाभः सुधार्मिकः ॥ ब्रह्म

राव
॥३९॥

ताय काकुत्स्त्र दानुः केन्या शतं तदा ॥ तमाद्रुय महातेजा ब्रह्म दत्तं महीपतिः ॥ ददौ केन्या शतं राजा सुप्रीते नंतरा म
ना ॥ यथाक्रमं तथा पाणिं जग्राह रघुनंदनं ॥ ब्रह्म दत्तो महीपात्रस्तो सां देवपतिर्यथा ॥ स्पृष्ट्वा मात्रं ततः पाणौ वि
ज्वरं विमलं शुचिः ॥ युक्तं परमया लक्ष्म्या केन्या शतं मभूत्तदा ॥ सदृष्ट्वा राघुना सुका कुशनाभ सुतास्तदा ॥
बभूव परमप्रीतो हृषबाब्बा कुले क्षणः ॥ कृतो दाहेतुराजो वै ब्रह्म दत्तं महा मुनिं ॥ सदारं प्रेषयामास सोपाधा
यगणे तदा ॥ सोमपायी तु ताः प्राप्य पुत्रस्य सदृशीः प्रियाः ॥ केन्या गृहीत्वा संपूज्य कुशनाभं तदा ययौ ॥ ४० ॥
॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे सर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ कृतो दाहेतुः तदा तस्मिन् ब्रह्म दत्ते
नराधिपः ॥ अपुत्रः कुशनाभोऽपुत्रीयामिष्टिमरभत् ॥ इष्ट्या तु वर्तमानायां कुशनाभं तदा नृपः ॥ उवाच पर
मप्रीतो हृषबाहो वचस्तदा ॥ पुत्रस्ते सदृशः पुत्रसदृशस्ते सुधार्मिकः ॥ गाधिं प्राप्य सितेन त्वं कीर्तिं लोके वरा
श्र्वती ॥ एवमुक्त्वा कुशो राम कुशनाभं महीपतिं ॥ जगामाकाशमा स्त्राय ब्रह्मलोके सनातनं ॥ कस्य चित् तथ
कालस्य कुशनाभस्य धीमतः ॥ जज्ञे परमधर्मिणो गाधिर्नाम सुतस्ततः ॥ सपितामम काकुत्स्त्र गाधिः परमा धा
र्मिकः ॥ कुशादेव प्रसूता स्म कौशिकारघुनंदनः ॥ पूर्वजाभगिनी चैव मम राघवसुव्रता ॥ नास्तीत्यवती सा तु क्वची
कप्रतिपादिता ॥ भर्तारमनु रंधंती सशरीरी दिवंगता ॥ कौशिकी परमो दारा सा प्रवृत्ता महानदी ॥ स्वर्गस्यैष्यो द

वा. श्री. राम. वा.
॥४०॥

कारम्याहिमवतमपाश्रिता ॥ लोकस्यहितकारार्थं प्रवृत्ता भगिनीमम ॥ ततो हिमवतः पाञ्चै निवसामि ततः
सुखं ॥ भगिन्यास्नेह संयुक्तः कौशिक्यारघुर्नन्दन ॥ १० ॥ सैवासत्यवती पुण्यासंख्ये धर्मच संस्थिता ॥ पति
व्रतामहाभाग कौशिकी सरिता वरा ॥ अहं नियममास्थास्यस्थि धरं घुर्नन्दन ॥ सिद्धाश्रम मनुप्राप्तसिद्धो
स्मितवते जसा ॥ एषारामममोत्पत्तिः स्वस्य वैरास्यकीर्तिता ॥ देवास्य च महाबाहो यन्मूर्त्तिपरिपृच्छसि ॥
ततोर्धरात्रिः काकुत्स्थ कथां कथय तोमम ॥ निस्पंद पर्णास्तरवः सङ्ख्येनामृगपक्षिणः ॥ नैरोन तमसाया
नादिशश्वरघुर्नन्दन ॥ सूक्ष्मेणां जनघृष्टेन नमः कृत्स्नमिवांजित ॥ ग्रहनक्षत्रताराभिः काक्षणाभि
रिवावृत ॥ उदेति वासौशीतांशुर्लोककोतो निशाकर ॥ स्वप्ति - ल्लादयेते धर्मान् नरघुर्नन्दन ॥
निशाचराणि सत्त्वानि धृष्टं प्रविचरंति च ॥ यक्षरक्षोगणाश्चैव ये चान्ये पिशिताशनाः ॥ निद्राभज
स्वभद्रते विघ्नो वैमां स्पृशंतु नः ॥ एवमुक्त्वा महातेजाधिरराममहानृषिः ॥ साधुसाध्विति ते सर्वे
मुनयः प्रत्युपजयन् ॥ राघवोपि ससौ मित्रिः किंचिदोगतविस्मय ॥ प्रशंसन्मुनिशार्दूल निद्रावश
मुपेयिवान् ॥ २० ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे विश्वामित्रवंशकीर्तने नामसर्गोऽष्टमः ॥ ४० ॥

शर्व
॥४०॥

ऋषीणां तु ततस्तेषां शोणकूले मनो हरे ॥ निशार्या सुप्रभातायां विश्वामित्रोभ्यभाषत ॥ सुप्रभाता निशारामपू
र्वसंध्याप्रवर्तते ॥ उज्जिष्ठो निष्ठभद्रं ते गमनं पुत्ररोचय ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा पूर्वान्निर्काक्रियां ॥ म
मनं नोदयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ अयं शोणः शुचिजलोत्सगाधः पुलिनान्वितः ॥ कथमेव यथा ब्रह्मस्त
रिध्यामः कथं सुखं ॥ सो ब्रवीद्गृध्रवैषो न तारिष्यामो यथा सुरैः ॥ एष पंथास्योद्विष्टो येन याति महर्षयः ॥
ते गत्वा दूरमध्वानं गते चोदिवसेतदा ॥ जानूवी सरितां श्रेष्ठो दृष्टुः परमर्षयः ॥ तां दृष्ट्वा पुण्यसंलिखी
हं ससारसंसेविता ॥ कथमेनां तारिष्यामो गंतव्यं वा कुतो मुने ॥ इत्युक्तः प्रकृवाचे दे विश्वामित्रो महामुनिः ॥
रामं कमन्त्रपत्राक्षं हर्षयन्निदमब्रवीत् ॥ इतस्त्रियोजनादूर्ध्वं संतारिष्याम जानूवी ॥ अस्मिन्नेव समु
त्तीर्यतीर्थे शोणमिदं तदा ॥ एष पंथाः शिवः क्षेमः स्वादुमूलफलोदकः ॥ अनेन रामयास्यामो यथा सुखम
नामय ॥ १० ॥ ते तमध्वानमचिरात्सखेनोत्तीर्य जानूवी ॥ दृष्टुमुनयः सिद्धाः आश्रमं श्रमनाशनं ॥ ती
र्थे शुचिजलोत्सगां मुनिजने प्रियां ॥ बभूवुर्मुदिताः सर्वे राघवो मुनयस्तदा ॥ तस्यास्तीरे वने चक्र
न्निवासं मुनयस्तदा ॥ ततः सर्वे यथाकारं संतर्पयित्वा देवता ॥ दुत्वा चैवाग्निहोत्राणि प्राश्यान्मृतवधुर्वि
विभिर्भुजानूवीतीतरे शुचौ मुदितमानसः ॥ विश्वामित्रं महात्मानं परिचार्य समेततः ॥ वासंतत्रतदारामो वि

वा श्रीरामा ० वा ०
॥४॥

श्रामित्रमभाषत ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि गंगां त्रिपथगामिनी ॥ त्रैलोक्यं कथमाक्रम्य गंगानदं नदीपति ॥
नोदितो रामवाक्येन विश्वामित्रो महासुनि ॥ दधिं जन्मच गंगाया वक्तुं समुपचक्रमे ॥ त्रैलोक्ये हिमवान्
मरत्नानामाकरो महान् ॥ तस्य केन्यादृष्यं रामरूपेण प्रतिमाभुवि ॥ समेतो ददितो रामतयो मोतो सुम
धमा ॥ नाम्नामनोरमारामपत्नी हिमवतः प्रिया ॥ तस्य गंगेयमभवज्येष्ठा हिमवतः सुता ॥ उन्मानाम
हितीयाभूत् केन्या तस्यैव राघव ॥ २० ॥ अथ ज्येष्ठां सुतां रामदेवाः सत्रचिकीर्षवः ॥ त्रैलोक्ये दं वरयामासुर्गं
गोत्रिपथगामिनी ॥ ददौ धर्मेण हिमवास्तनयां लोकभाविनी ॥ स्वच्छा त्रिपथगंगी त्रैलोक्यहितका
म्यया ॥ प्रतिगृह्य सलोकार्थं त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥ गंगामादाय ते जग्मुः कनार्थास्त्वितरात्मनि ॥
यात्वं न्याशैलतनया केन्यासीदघुनंदन ॥ उग्रं सा ब्रतमाधाय तपस्तेपे तपो धन ॥ उग्रेण तपसा युक्तौ
ददौ शैलवरः सुतां ॥ रुद्राया प्रतिवीर्याय लोकसंपूजिता मुनी ॥ एते ते शैलराजस्य उभे सुदयिते
शुभे ॥ गंगोचसरितां श्रेष्ठदेवी चोपारघूनम ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा त्रिपथगानदी ॥ गंगानाम्ना
धर्मरामगंगामितिसतीवर ॥ उमा च देवभेता रं संप्राप्ता च सुमध्वमा ॥ २१ ॥ इत्यादि
रामायणे बालकांडे गंगोत्पत्तिर्नामसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीराम ॥

शर्व
॥४९॥

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्नुभौ तौ रामलक्ष्मणौ ॥ प्रतिनैद्य कथां वीरावब्रूतां मुनिर्पुंगव ॥ युक्तरूपमिदं ब्रह्मन्कथि
तं मधुराक्षरं ॥ कथं ये कथिना ब्रह्मन्पुण्यश्रवणकीर्तनौ ॥ दुहितुः शैलराजस्य ज्येष्ठाया वक्तुं महसि ॥ विस्तरं विस्त
रतो सिकथानीदं विचेहवा ॥ पुनस्तौ श्रोतुमिच्छामि तौ हं बहुविस्तरौ ॥ उमाकेनाभवदेवी कोमारब्रह्मचारिणी ॥
अवाप्य देवप्रवरं पतिं भूतमहेश्वरं ॥ हेतुना केन चैवेयं गंगा त्रिपथगामिवत् ॥ कथं देवनदी चैयं मानुष्यं समुपाग
ता ॥ कथं त्रिपथगंगी प्रोच्यते देवमानुषैः ॥ त्रिषु लोकेषु धर्मज्ञैश्च धर्मे रनुष्ठिता ॥ तथा तयोस्तु ब्रुवतो
विश्वामित्रो महातपाः ॥ निखिलेन कथां दिव्यां क्रुधिमध्ये तथा ब्रवीत् ॥ पुरारामरुतो द्वाहः शितिकं वो महात
पाः ॥ उमाचास्यर्धया देवी मैथुना योपजग्मतुः ॥ शितिकं तस्य देव्याश्च दिव्यवर्षातंगतं ॥ न चैवान्यतरस्या
सीत्तयो रामपराजयः ॥ ततो देवाय युञ्जितो पितामहपुरोगमाः ॥ १० ॥ यदि चोत्सृत्य ते पुत्रः सोढाकस्तीक्ष्ण
विश्रुतिः ॥ ते भिगम्य सुराः सर्वे प्रणिपत्य वृषध्वजं ॥ देवदेवं महादेवं सर्वभूतहितरतं ॥ सुराणी प्रणिपातेन
प्रसादं कर्तुं महसि ॥ न लोकाधारिण्यं तितरापत्य सुरात्मनः ॥ ब्रह्मचर्येण संयुक्तं देवा सहव्रतेश्चरा
त्रैलोक्यहितकामस्त्विने जोधारयते जसा ॥ रक्षलोकानि मन्त्रेन लोकान् तु महसि ॥ देवतानां वक्त्रं
या सर्वलोकमहेश्वरः ॥ बाटमित्यब्रवीत्सर्वान्पुनश्च दमुवाच ह ॥ यदि दक्षभित्तस्थानां मम ते जाय

वाल्मी-रामा-बाल०

॥४३॥

बोद्धुं ताशतः ॥ गच्छेद्देववतः पार्श्वे गर्भमेव निवेशय ॥ श्रुत्वा तस्यापि वचनं तं गर्भमपि भास्कर ॥ तं स सज्जम
हाते जाः स्त्रोतेभ्यो हितदानघ ॥ तदिदं निर्गतं तस्यास्तं प्रजो ब्रूत प्रसी ॥ कौचनं धरिणी प्राप्तं हिरण्यं वा भव
तेदा ॥ नाश्री कृष्णाय सैवापि वक्रादेतद जायत ॥ मले चाद्यप्यभवत्तस्य त्रयुखी शीतु कमेव च ॥ तदेत धरि
णी प्राप्य नानाधातुत्वमागतं ॥ २० ॥ निक्षिप्य मात्रे गर्भे पुत्रे जसाय त्रजि तं ॥ सर्वं पर्वतसंबन्धं सौवर्णम
भवद्दत्तं ॥ जातस्य मितिख्यातं नतः प्रभृतिराघव ॥ तं कुमारं ततो जातं दृष्ट्वा देवामरुद्राणां ॥ क्षीरसं
भवनाथं यि कृतिकोः सम्यो जयत् ॥ तक्षीरं जातमात्राय कृत्या समयमुत्तमं ॥ दशैषु त्रार्थमस्माकं सर्वा
सो प्रकरिष्यति ॥ ततस्तदेव ताडुचुः कार्त्तिकेयमिति प्रभु ॥ देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वागर्भपरिष्कजे ॥ स्त
पयामासुरत्यर्थं दीयमानं यथारथं ॥ स्कंद इत्येव तं देवा पुत्रुरप्रतिमौजसै ॥ कार्त्तिकेयं महातेजाः काकु
त्स्थज्वलनोत्तमं ॥ प्रादुर्भूतं ततः क्षीरं कृतिकानामुत्तमं ॥ षष्ठीषडाननो भूत्वा जग्राह स्फुरजस्तदा ॥
एष ते विस्तरा रामगंगायाः कीर्तिनो मया ॥ कुमारसंभवश्चैव धन्यः पुण्यः सुखावहः ॥ २० ॥
॥ इत्याख्ये रामायणे बालकांडे कुमारोत्पत्तिर्नाम षट् त्रिंशत्सर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शर्व
॥४३॥

॥ तीतथां कौशिको रामे निवेशय मधुराक्षरा ॥ पुनरेवापरं वाक्यं काकुत्स्थमिदं ब्रवीत् ॥ अयोध्याधिपतिः
शूरः पूर्वनासी त्रराधिपः ॥ सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामः स चाप्रजः ॥ वैदमर्दुहिता नाम केशरी नाम नाम
तः ॥ ज्येष्ठा सगरपत्नी सा धर्मिष्ठा सत्यवादिनी ॥ अरिष्टने मे दुहितारूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ द्वितीया स
गरस्यासीत्यलीपरम धार्मिकी ॥ नाभ्यां सह महेशासः पत्नीभ्यां तत्तवास्तपः ॥ हिमवतं तमपि श्रित्य भू
गुप्तस्त्ववने गिरी ॥ अथ वर्षशते पूर्णे तपसाराधितो मुनिः ॥ सगराय वरं प्रादाद्भुगुः सत्यवती वरः ॥ अप
त्युन्नाभः सुमहान् भविता तेन रेश्वर ॥ कीर्तिचा प्रतिमां लोके प्राप्स्यसे पुरुषवर्धन ॥ एका जनयितार
जनं पुत्रवैशकरं तव ॥ षष्ठिं पुत्रं सह स्वाणामेकापि जनयिष्यति ॥ एवं मुनिं भाषमाणं राजपत्यौ
नरोत्तम ॥ उचतुः परमप्रीते कृतं जलिष्ठे तदा ॥ एकः कस्याः सुतो ब्रह्मन्का वरू जनयिष्यति ॥ इत्ये
तच्छ्रोतुमिच्छाकः सत्यं चास्तु वचस्तव ॥ १० ॥ तयोस्तु वचनं श्रुत्वा भृगुः परम धार्मिकः ॥ उवाच मधुरावा
णी स्वच्छंदोऽत्र विधीयतां ॥ एको वैशकरो चास्तु बहवो वामहावल्गः ॥ कीर्तिर्मतो महोत्साहो एव कायरमि
च्छसि ॥ पुत्रेस्तु वचनं श्रुत्वा केशिनी रघुनंदन ॥ पुत्रवैशकरं राम जग्राह नृपसंसदि ॥ पुत्रोऽपि सहस्रा
णि सुपर्णभगिनी ततः ॥ कीर्त्तियुक्तो महोत्साह जग्राह सुमतिस्तदा ॥ प्रदक्षिणं मयि कृत्वा क्षीरसाचा भव

॥
वाल्मी-रामा-वाल्मी-
॥४४॥

द्यवः॥ जगाम स्वपुरं राजा सभा मेरि घुनंदन ॥ अथ कावेगे ते तस्मिन् पुत्रो ज्येष्ठो ब्रजायता ॥ असमं जमिति ख्यातं
काकुत्स्थस्य राजसूयं ॥ सुमतिस्तु नरया घगर्जतुं वै ब्रजायत ॥ पक्षि पुत्रसहस्राणि तु वेपि जे विनिर्ययुः ॥ घनकुंसेषु पू
र्णेषु धान्यस्थाने न्यवर्धयन् ॥ कालेन महता ते तु यो वनं प्रतिपदिरे ॥ अथ दीर्घस्य कालस्य रूपयो वनराजिनः
पुत्राः पक्षि सहस्राणि सगरस्य तदा भवन् ॥ स्वज्येष्ठो नरया घसगरस्यात्मसंभवः ॥ पौरोणाग्रहिते युक्तः
पित्रा निर्वासितः पुरातः ॥ २० ॥ तस्य पुत्रो शुमानासीदसमं जस्य वीर्यवान् ॥ समतः सर्वलोकस्य सर्वस्यैव वि
यं वदः ॥ तस्य कालेन महता मतिरासीन्महात्मनः ॥ सगरस्य नरश्चैव जे यमिति राघवः ॥ सकृत्वा निश्चयं
राजा सोपाध्याय गणसेदा ॥ यत्तु कर्म किंचिदज्ञो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ तत्र तस्यात्मजं रामं प्रतिष्ठाः कापि
वपुः ॥ विश्वामित्रवचः श्रुत्वा कथां तेरघुनंदनः ॥ उवाच परमप्रीतो मुनिर्दीप्तमिवानलः ॥ श्रोतुमिच्छा
मिन्नगवन्तिस्तरेण कथां मिमां ॥ पूर्वको मे कथं ब्रह्मन्यज्ञां तं समवापह ॥ विश्वामित्रस्तु काकुत्स्थमुवा
च प्रहसन्निव ॥ श्रूयतां विस्तरोराम सगरस्य महात्मनः ॥ रांकरश्च शूरो नाम हिमवान् वल्लो तेमः ॥ वि
ध्यस्तु पर्वतश्चैव विरोधे तपरस्परं ॥ तयोर्मध्ये प्रवृत्तो भूयस्तौ वैरघुनंदनः ॥ सहिदेशो नरया घ
प्रशस्तो यत्तु कर्मणि ॥ तस्यैश्वर्यं च काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः ॥ अश्रुमानकरोत्ता तसगरस्य महा
त्मनः ॥ तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानं स्मराघवः ॥ ३० ॥ राक्षसीं तनुमास्तु य केनायं श्वस्तदाहृतः ॥ द्विय

श व
॥४४॥

माणेतु काकुत्स्थ तस्मिन्काले महात्मनः ॥ उपाध्याय गणः सर्वो यजमानमथा ब्रवीत् ॥ अयं पर्वणि वेगे नयति
कोशो घनीयते ॥ हर्तारमस्य राजैर्देजहिमाश्चः प्रणश्यतु ॥ उपाध्यायवचः श्रुत्वा तस्मिन्सदसि पाथिवः ॥ पक्षि
पुत्रसहस्राणि वाक्यमेतदुवाच ह ॥ न गतिरिदं ते तावदक्षसः पुरुषर्षभाः ॥ मंत्रविद्भिर्महाभागे रधिष्ठितमिदं
सदः ॥ तद्गच्छतस्तु यत्तु पुत्रकामिदं मत्सुतः ॥ समुद्रमाकिनी मेनो पृथिवी मनु मार्गश्च ॥ रैके केयो जतं पुत्रा विस्तारमनु
गच्छत ॥ यावत्तुरागसंदर्शस्तावत्वनतमेदिनी ॥ दीप्तिस्तु पुत्रसहितः सोपाध्याय गणो द्युह ॥ ननु यास्यामि मद्रवो यव
तुरागदर्शनं ॥ ते सर्वे हृष्टमनसो राजपुत्रा महाबलाः ॥ विविधभूतलं रामपितुर्वचनयंत्रितम् ॥ तेषां योजनविस्ती
र्णमेकैको धरिणी तलं ॥ विभेदपुरुषस्याप्रवृत्तस्य रसमैर्भुजैः ॥ शूलैरशनि कल्यैश्च हलैश्चापिसुदारणैः ॥
भिद्यमाना वसुमती विदेद रघुनंदन ॥ नागानां हन्यमाना नामसुरा रक्षाचरा घवः ॥ ४० ॥ राक्षसानां च घोरानां नीतः
समुपलभ्यते ॥ योजनानां सहस्राणि अशीति रघुनंदन ॥ विभिदुर्धरिणी वीराः पूर्वया वदसातलं ॥ एवं पर्व
तसं बाधं जं ब्रूही पंचपात्मज ॥ खनंतस्ते पसुताः सर्वतः परिचक्रमुः ॥ नदा देवाः सर्गधवाः सासुराः सहपत्नगाः ॥
सभां तमनसः सर्वे पितामहमुपद्रवन् ॥ ते प्रसाद्य महात्मानं विषमवदनास्तदा ॥ उचुः परमसंभ्राताः ससंभ्रममिदं वचः ॥
सपर्वतवनादेव ससरि दीपसंकुला ॥ भगवन् पृथिवीसर्वो गच्छते सगरात्मजे ॥ महान् श्वमहात्मानो बध्यते जलचारिणः ॥
॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ राक्षसीं रामायणे वाल्मीकीये पृथिवी खननं नाम सर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ४७ ॥

नाम्नी-तामा बाळ-

॥४५॥

देवा नीवचने श्रुत्वा भगवा अपि तामहः॥ तान् प्रत्युवाच संत्रस्ता सर्वदेवा नि देवच॥ यस्यैव सुधावसावसुदे
वस्यैव ते॥ कपिले रूपमास्त्राय हयस्ते नापवाहितः॥ पृथिव्याश्चापि नि र्जे दो दृष्टवपु रातनः॥ सगरस्यैव पुत्राणां
विनाशो दीर्घजीविनां॥ पितामहवच श्रुत्वा त्रयस्त्रिंशदरिदम॥ देवाः परमसंतुष्टाः सर्वजगुर्गथागतैः॥ सग
रस्य तु पुत्राणां प्रादु रासीन्महा स्वतः॥ पृथिव्या भिद्यमानायां भिघातस्वनवास्तदा॥ ततो भित्तामही कृत्वा
कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं॥ पार्थिवं सगरं सर्वे पितरं वाक्यमब्रुवन्॥ परि क्रीतामही सर्वा महान्सत्त्वबोधः कृतः॥
गधवयिष्ठ दक्षाणां पिशाचो रगराक्षसां॥ पश्यामो न च तं राजन् यत्तं विघ्नकरं तव॥ यत्किं रिष्यामहे भूयस्ते
बुधा साधु विद्यतां॥ पुत्राणां वचनं श्रुत्वा तेषां तु रघुनंदन॥ समसुरब्रवीद्वाक्यं सगरः पुरुषर्षभान्॥ भू
यः खननभद्रं वो निमिद्यं सुधातलं॥ कृतार्था सिनवर्तध्वं गृहीत्वा श्वापवाहकं॥ १०॥ पितुर्वचनमाज्ञाय स
गरस्य महात्मनः॥ षष्ठिः पुत्रसहस्राणि रसातलमथाववन्॥ खन्यमाने तदा तस्मिं दृष्टुं यवतोपमं॥ आ
शागतं विरूपारखं धारयंतं महीमिमं॥ सपर्वतवनी कृत्वा पृथिवीं सनरो जम॥ सदा भिक्षुर्निका कुच्छं विरूपाख्य
महागजः॥ यदापर्वणिका कुच्छं विभ्रामार्थं सवारणः॥ ईव बालयतर्कं ध्वं कपते मेदिनी तदा॥ तेन प्रदक्षि
णी कृत्वा दिव्या लंके जरो जम॥ खनमाना दिशं रक्षन् जगुर्भित्ता वसुधरा॥ ११॥ ततः पूयादिरी भित्ता दक्षिणी

राव
॥४५॥

विभित्तुः पुनः॥ दक्षिण स्त्रामपि पुनः दृष्टुं स्तेगजो जम॥ पद्मनाभं महात्मानं तिष्ठंतं मेदरोपमं॥ शिरसा धा
रयंतं गो ते दृष्ट्वा विस्मयं गता॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा सगरस्य महात्मने॥ षष्ठिः पुत्रसहस्राणि पश्चिमं वि
भित्तुं दिशं॥ पश्चिमायामपि तदा महात्मनो पमं॥ दिक्कुंजरं सुमेन स दृष्टुं स्तेमहाबलं॥ तेन प्रदक्षिणं कृ
त्वा पृथ्वा चैव मनामयं॥ खनतः समतिक्रान्ता दिशं हेमवती तदा॥ उत्तरस्यां रघुश्रेष्ठ दृष्टुं हिमपांडुरं॥ मद्रं भा
द्रैणवपुषा धारयंतं मीमं॥ २०॥ तमा लभ्य च ते सर्वे कृत्वा चैव प्रदक्षिणं॥ राजपुत्रास्ततो भूयो विभित्तु
ध्वं रिणी तलं॥ ततः प्रायत्त रोगत्वाया दित्याः पृथिवीमिमं॥ अभ्ययु रूषिताः सर्वे का कुच्छं सगरात्मजाः
दृष्टुः कपिले तत्र वासुदेवं महाबलं॥ तेनैव जहं सोत्वा क्रोधपयः कुच्छं क्षणाः॥ अभ्यधा वन्त रश्मि
तिष्ठतिष्ठेति चाब्रुवन्॥ संमूढानां विदुस्तैव देवमक्षयमव्ययं॥ ततस्तेनापमेयेणाप्यथराप्ता महात्मना॥ २१॥
भस्मराशी कृतोः सर्वे का कुच्छं सगरात्मजाः॥ २२॥ ॥ २३॥ ॥ २४॥ ॥ पुत्रान्वीरगता ज्ञात्वा सगरो रघुनंदन॥ नकारमब्र
वीद्वाक्यं दीपमानं स ते जसा॥ शूरत्वं कृतविद्यं स्वसमर्थं स्वमहाबलः॥ पितृणां गतिमन्विच्छन् येन चा
श्वोपि वाहिताः॥ अंतर्भित्तानि सत्यानि वीर्यवीर्यमहीति च॥ तेषां च प्रतिघातार्थं सा सिंघुषी प्रकामुके॥

काशी रामा वा.
॥४६॥

अभिब्रज्याभियाद्यत्वं संहृत्य न रिपुनपि ॥ सिधार्थः सन्निवर्तस्वममयत्नस्य पारग ॥ एवमुक्तौ शुमान्नामस
गरेणम हात्मना ॥ धनुरादयेयदुं च ययौ त्वरिते विक्रमः ॥ स खार्तेपित्तिमार्गमेतन्मो महाधिभिः ॥ पूज्य
मानोरघु श्रेष्ठ जगाम न घु विक्रमः ॥ दैत्य दानवर क्षोभिः पिशाचपरमोरगेः ॥ स्तूयमानो महातेजा
दिगाजै सददर्शह ॥ स तं प्रदक्षिणी कृत्य दृष्ट्वा चेनमेनामयं ॥ पितृ स्तान्यरिपृष्ठे वाजिहर्तोरमेव ॥
दिग्वारणस्तु तच्छ्रुत्वा सौम्यमंशु मतोवचः ॥ तमुवाच कृतार्थस्त्वं हतास्ता आश्रयसीति च ॥ तस्य तद्वचनं
श्रुत्वा सर्वो नेव हि दिगा जानू ॥ यथाक्रमं यथान्यायं प्रष्टुमसुपवक्रमे ॥ दिव्यान्तैः सक्तैः सर्वैर्वोस्य
शोवाक्यकोविदः ॥ पूजितः सहैस्तेस्तु गतासीत्यभ्यभाषितः ॥ १९ ॥ तेषां तु वचनं श्रुत्वा जगाम न
घु विक्रमः ॥ भस्मराशी कृताय त्रपितरस्तस्य सागराः ॥ सदुःखयशमापन्नस्तु समं जस्ततस्तदा ॥ चुकोरा
परमायस्तो वधे तेषां सुदुःखितः ॥ यक्षियं च हयं तत्र चरं तमविदूरतः ॥ दृष्ट्वा शिपुस्य व्याघ्रो दुःखशोक
समन्वितः ॥ स तेवो राजपुत्राणां कर्तुं कामो जलिक्रियौ ॥ सलिलार्थी महातेजास्तदापश्य जगारायं
विचार्य निपुणं दृष्ट्वा ततस्तत्र ददर्शह ॥ पितृणां मातुलं रामरूपं मनोपमं ॥ स चैनमब्रवीद्वाक्यं वै
नतेयो महाबल ॥ अहोसि सलिलं वीरदानुमेभ्यो नरोत्तम ॥ गंगाहिमवतो ज्येष्ठा दुहिता पुरुषर्षभा ॥

॥४६॥

भस्मराशी कृतानेना न्ना वये लोकभावन ॥ तया किं न विदं भस्मगंगया लोककान्तया ॥ षष्ठितानि सहस्वाणि
शक्रलोकाय धास्यति ॥ गच्छताश्च महातेजः प्रगृह्य पुरुषर्षभा ॥ यत्तं येनामहं वीरनिवर्तयितुमर्हसि ॥ २० ॥
सुपर्णवचनं श्रुत्वा सौ शुमान्नामनामतः ॥ त्वरितं हयमादाय पुनरायान्महायशाः ॥ सराजानमथासाद्य
रोक्षितेरघुनंदन ॥ न्यवेदयत्यथा वृत्तं सुपर्णवचनं ततः ॥ तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं वाक्यमंशुमनो नृपः ॥
यत्तं निवर्तयामास यथारथं यथाविधि ॥ स्वपुरं चागम धीमान् दृष्ट्वा शो महीपतिः ॥ गंगायाश्च
गमेराजानां ध्यगच्छन्निश्चयं ॥ अगत्वा निश्चयं राजा कोलेन महता महान् ॥ भ्रंशद्वर्ष सहस्त्रा
गिराज्यं कृत्वा दिव्ययौ ॥ विधाय सोपानमिव कृतुं सः प्रतापविद्योति तभूमिं पृष्ठः ॥ आहं ह्येव
जयमुग्रतेजाः चिकीर्षु देशेषु मनोरमेषु ॥ २१ ॥ ॥ इत्योषे रामायणे बालकांडे सगरयज्ञसमाप्तिनाम
सर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ कावधमगते राम सगरे प्रकृतीजनः ॥ राजानं रोच
यामा सुरभुमंतं महा कृतिं ॥ राजा च सुमहानासीद् शुमान् रघुनंदन ॥ तस्य पुत्रो महातेजा दिवीय
शक्तिविभक्तः ॥ तस्मिन् राज्ञं समावेश्य दिजीपेरघुनंदन ॥ हिमकच्छखरे रम्ये तपस्तेपे तदा शुमान् ॥ स इति वा
सहस्राणि वर्षाणाममितप्रसः ॥ तपो बने तपः कृत्वा स्वर्गं लभे स्वकर्मजं ॥ दिवीयस्तु महानेजा श्रुत्वा पेतमहं

का. श्री. रामा. वा.
११४१॥

वधं ॥ दुःखोपहनमावुधा नाध्यगच्छंस्मिन्नर्थे ॥ कथं गंगावतरणं कथं तेषां जलक्रिया ॥ नारयेयं कथं वै धूमितिर्विता
परो भवेत् ॥ तस्य चित्तयतो नित्यं धर्मेणाजितासु नग ॥ पुत्रो भगीरथो नाम जज्ञे परमधार्मिकः ॥ दिलीपस्तु महातेजा
यज्ञैर्बहुविधैर्यजन् ॥ विशन्ति वै सहस्राणि वर्षाणां गन्तव्या कथं ॥ अगत्वा निश्चयं नीस्तु ससुधुर्तमराक्यन् ॥
विधिना नरशाई लका लधर्ममुपेयि कन् ॥ इन्द्रो कै गतो राजा स्वर्जितं स्वेन कर्मणा ॥ राज्यं भगीरथं पुनर्निधि
पुत्रपुत्रवर्षा ॥ १० ॥ भगीरथोऽपि राजा भूधार्मिको रघुर्न दत्त ॥ उर्ध्वबाहुः पंचतपा मिताहारो जितेन्द्रियः ॥ तस्य व
र्षसहस्रेण तपस्यये महासुता ॥ ब्रह्मप्रीतोऽभवद्रामप्रजानी प्रभुरीश्वरः ॥ ततः सुरगणैः सर्वैः सह लोकपिता
महः ॥ भगीरथं तपमानं महासुतं सर्वलोकापि नामहं ॥ भगीरथो महातेजा बध्नाशिरसि चीजलि ॥ यदि मे भगवान् श्री
रय सुव्रत ॥ उवाच सुमहासुतं सर्वलोकपितामहं ॥ भगीरथो महातेजा बध्नाशिरसि चीजलि ॥ यदि मे भगवान् श्री
तोय द्युस्ति तपसः फलं ॥ तगरस्यात्मजाः सर्वे मत्तः सन्निभमाप्नुयुः ॥ गंगासलिलं सँक्लिन्ने ते तस्मिन्महोजसः ॥
स्वर्गं गच्छेयुर्यत्नं सर्वं मे प्रपितामहाः ॥ इयं च सीतति देवनायमानं कदाचन ॥ इक्ष्वाकुं कौकुले गच्छेदेषमेस्तु
वरो तमः ॥ उक्तं वाक्यं तुराजानं सर्वलोकपितामहः ॥ प्रसूवाच शुभां वाणीं मधुराक्षरमूषिणी ॥ तपो धनमहा
भाग भगीरथमहारथ ॥ एवमवतु भर्तृक इक्ष्वाकुं कुले मद्ये ॥ २० ॥ यासां देव नदी गंगा ज्येष्ठा हिमवतः सुता

११४१॥

नो वै धारयितुं राजन् शिवो देवः प्रसाद्यती ॥ गंगायाः पतनीरा जन्मभूमिः सोढं नराध्यति ॥ अतिवेगात्पतन्ती गं
गितापाता लमाविशेत् ॥ तस्याधारयितारं च नान्यं पथ्यामित्री करात् ॥ तमेव मुक्तां जानी गंगा चाभाष्य
लोककृत् ॥ निमुक्ता जगती गतुं गंगी प्रतिययो ततः ॥ पुराणं देवसदृशं सर्वदेवनमस्कृतः ॥ २४ ॥ ॥
॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे भगीरथवरप्रदानो नाम सर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ देवदेवे गते राम
संयुज्ज्वलेण पीडितो ॥ कृत्वा वंसुमतीं राजा संवत्सरमुपावसन् ॥ अथ संवत्सरे पूर्णं सर्वदेवनमस्कृतः ॥ उमापतिः
पशुपती राजानमिदमब्रवीत् ॥ प्रीतस्ते ह नरश्रेष्ठ करिष्यामि तव प्रियं ॥ शिरसाधारयिष्यामि त्रैलोक्यं राज
सुतामहं ॥ ततो हेमवती ज्येष्ठा सर्वलोकनेमस्कृता ॥ ततः सहि मर्वतं तमधि रं ह्यमहेश्वरः ॥ पतस्वत्यं ब्रवी
द्गंगा आभाषा काशगीतथा ॥ जराकलापविपुलं प्रविकीर्य समं ततः ॥ बहुयोजनविस्तारं शैलैर्कंदरसन्निभं ॥ त
स्मिन्पतगमनां गंगा देवनदी युता ॥ वेगेन महता रामशिरस्यमितने जसः ॥ उत्ससर्ज जलं तत्र तीव्रशब्द
पुरस्कृतं ॥ आकाशं गंगामासाद्य धारयामास शंकरः ॥ ततः संवत्सरं पूर्णं बभ्रास परिमोहिता ॥ गंगाशिरसि
देवस्य विधृता वेगवाहिनी ॥ ततः प्रसाद्यामास पुनरेव भगीरथं ॥ गंगायाः परिमोक्षार्थं महादेवमुमा

पतिः॥ तस्याथ वचनाङ्गा सुससर्ज भगवति हा॥ १५॥ ज दामेको समापीय्य स्त्रोतः संजनयन् स्वयं॥ स्त्रोतसा
नेन सुखावनतस्त्रिपथगानदी॥ पूवयती जे ब ग दाम पुण्या देवन दी शुभा॥ गगना छे कर शिरस्ततश्च
धरिणी गता॥ ता प्रच्युता मृषिगणाः शिरसा जगु दुस्तदा॥ से देः सुरगणे सार्धं पूजयं तो महानदी॥ स्वयं
चात्रजगामेनां ब्रह्मा लोक पितामहः॥ नागश्चरो धया मा सुमो गंत स्याम हो जसेः॥ जे पुदे वर्षे यो जाय
सिधाश्च परमर्षयः॥ जगुश्च देव गंधर्वा यक्षाः सिध गणा स्तथा॥ व्याकुली योति ती गंगा गगना धरिणी
गतो॥ विमानैर्गसुदैर्है सैर्है येर्गज वरे स्तथा॥ पारिप्लवगणाश्चान्ये देवतास्तत्र धिष्ठिताः॥ तद्देवतम
लोके गंगापतनमुत्तमे॥ दिदृक्षुर्देवगणाः समीपु रभितो जसः॥ संपतद्भिः सुरगणे स्तेषामाभरणे जसां॥
रातादित्यमिवासीनु गगनं गततो यदै॥ क्वचिदुत्तरं प्रायाकुटिलं क्वचिदायतं॥ विनम्रं क्वचिदुदुत्तराने
रपि पुनः क्वचित्॥ सलिले नैव सलिलं क्वचिदेभ्याहन न्युनः॥ २॥ स्वर्गोद्भूतितावर्ताफेनमाकावर्तं सि
का॥ महाजलावर्तवती महाफेनप्रवाहिनी॥ शिशुमारो रगगणे मर्त्तनैरपि तु चंचलैः॥ विद्वद्भि रिव विक्षि
प्तेः आकाशमभवदुत॥ पांडुरैः सलिलैस्तुडैः कार्यमाण सहस्रधा॥ शरच्छुभ्रमिवाभाति गगनं हेतुसंयुतैः॥
उद्धर्ततमथो गत्वा पपात धरिणी तले॥ तच्छेकरशिरा भ्रष्टे गतं भूमितलं पुनः॥ विरराजत दातोयं निर्मलं गत

शर्व
॥ ४८ ॥

कल्मषी॥ ग्रहाः सगणगंधर्वा कसुधातलवासिनः॥ भवी गतगतो ने ये पवित्रत्वात् पूजिते॥ कृत्वा तत्राभिषेका सेव
भुवर्गत कल्मषाः॥ शोपात्प्रपतिता ये तु गगनादसुधातलं॥ पूतात्मानः पुनस्तेन सलिलेन दिवंगताः॥ भगीरथोपि रा
जर्षिर्दिव्यमारुह्य वैरथं॥ प्रायादग्रे महोत्तेजा स्तंगे गाष्ट्रते न्यगात्॥ देवाः सर्षिगणाः सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः॥ गं
धर्वयक्षप्रवराः सर्किन्नरमहोरगाः॥ सर्वाश्चाक्षरसोत्साम भगीरथरथानुगाः॥ गंगामन्वगमन्त्री ताः सर्वे जलचरा
श्चये॥ ३॥ यथा भगीरथो राजा नथा गंगयशस्विनी॥ जगमनरशादूले सर्वलोक नमस्कृता॥ सगत्या सागरैरा
जा गगया तु गतस्तदा॥ प्रविचेरात हृष्टमेयं वने मत्स्यसंस्कृताः॥ भस्मन्यथापुते तेन गंगो धेन नरोत्तम॥ सर्वलो
कप्रसुब्रह्मा राजानमिदमब्रवीत्॥ तारितानि नृपश्चेच्छदि वया तानि देववत्॥ षष्ठिं पुत्रसहस्राणि सगरस्य
महात्मनः॥ सागरस्य जलं यावद्धोके स्थास्यति पार्थिव॥ सगरस्यात्मजा स्तावद्धो के स्थास्यंति देववत्॥ दिव्य
मायां बरदृता दिव्यगंधा तुलेपनाः॥ दिव्यरूपधराश्चैव भविष्यंति गुणाब्जिताः॥ इयं च दुहिता ज्येष्ठा तव गंगा
मविष्यति॥ त्वत्कृते न च नाम्ना तु लोकधात्रीति विश्रुता॥ गंगेति प्रथितं नाम तत्तथा भगीरथीति च॥ त्रिपथेति च
नामास्यास्त्रिमार्गगतमात्मनः॥ त्रीं लोका न्यावयंत्या वै सुरभिर्मिरुदाहृतं॥ द्वितीयं चापि गंगेति गंगनाया
विशोपते॥ भगीरथेति चाप्येव तृतीयं नाम सुप्रसिद्धं॥ भविष्यति च तृतीया मत्सीत्या च विचक्षण॥ ४॥

वाल्मीकिनाम्ना-
॥४६॥

॥४६॥

विश्वामित्रः वचः श्रुत्वा राघवः सह लक्ष्मणः ॥ विस्मये परमं गत्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ अत्यद्भुतमिदं ब्रह्म न क
थितं परमं त्वया ॥ गंगावतरणं पुण्यं समुद्रस्य च पूरणं ॥ क्षणभूता हि रात्रिर्मे हने येन महाव्रतं ॥ इमं चिन्तयतः सर्वा
भिरिविलेन कथ्यते ॥ ततः सा शर्वरी सर्वासहस्रोमिणा तदा ॥ गता चिन्तयतस्तस्य विश्वामित्रस्य तां कथो ॥ ततः प्र
भाते विमले विश्वामित्रं महा मुनिं ॥ उवाच राघवो वाक्यं कृतपूर्वाणि कः क्रियते ॥ गता भगवती रात्रिः श्रोतव्यं परमं
श्रुतं ॥ सरामः सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगामिनीं ॥ नैरेषा सुखविस्तीर्णमुनीनां पुण्यकर्मिणी ॥ जगत्तमिह प्राप्ता
त्वा चरितमागता ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महान्तः किं ॥ स तारं नारयामास कृषिसंघः सराघवः ॥ उत्तरः क
लमासाय संपूज्यार्थिगणैस्ततः ॥ गंगातीरे निविष्टा स्ते विरालो ददृशुः पुरी ॥ ततो मुनिवरो दृष्टुं जगाम
सह राघवः ॥ विशाला नगरीं रम्यां दिव्यां स्वर्गपुरीं मिवा ॥ १० ॥ अथ रामो महाप्राज्ञो विश्वामित्रं महा मुनिं ॥ पृष्ठ
च्छ्रौ जलिर्भूत्वा विशाला मुत्तमो पुरी ॥ कतरो राजवैशोयं विशालस्य महा मुने ॥ श्रोतुमिच्छामि भट्ट
ते परं कौतूहलं हि मे ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य मुनिस्तदा ॥ आख्यातुमुपचक्रामे विशालस्य पुरातनं
श्रुता मया महद्दृश्यं कथां कथयतः शुभो ॥ तामेन गदतो वत्स शृणु त्वेन राघव ॥ पूर्वकृतं युगे वीरदिति पु
त्रा महाबलाः ॥ अदितेश्च समा नाथा वीर्यवतो महाबलाः ॥ ततस्तेषां नरैश्च बुधिरासीन्महात्मनी ॥ क्षीरोद

वाल्मीकी रामा बालः
॥५०॥

मथनादीररसैसायतनवै॥ सर्वैषधीः समाहृत्यप्रक्षिप्य चततस्तनः॥ यदत्रोत्सृज्यते सारं तं पास्यामस्ततो वयं॥ त
था जरा मरालोके भविष्यामो गतज्वराः॥ तेजोवीर्यबलोन्मत्ताः कानि द्युतिसमन्विताः॥ इति ते निश्चयं कृत्वा मम शु
र्वरुणा लयं॥ तेथ निश्चित्य मनसा नेत्रैरुत्थाय वासुकिं॥ मथानोदयं कृत्वा मम शुः पुरुषोत्तम॥ अस्मिन्मिथ्यामा
ना सुरसास्तस्माद्वरस्त्रियः॥ २॥ उत्पेतुः पयसस्तस्मान्मना दधरसः स्मृताः॥ वीर्यकोट्यस्तु संप्रतातस्माद
धरसः पुरा॥ दिव्यानां दिव्यरूपाणां दिव्याभरणवाससां॥ रूपयौवनमाधुर्यगुणाढ्यानां सुवर्चसां॥ असंख्ये
यास्तु काकुत्स्थयास्तासां परिचारकाः॥ तास्ततः प्रति संप्राप्तान् जगद्गुरुं वदानवाः॥ अप्रतिग्रहणाच्चैव ततः सा
धारणास्तुताः॥ वरुणस्य ततः कन्या वारुणी रघुर्नंदनः॥ उत्पानमहावीर्यो बालमानापरिग्रहः॥ दिते पुत्रा
नतां रामजगद्गुरुं वरुणास्तुतां॥ अदितेस्तु सुतावीरजगद्गुरुस्तामनिदितां॥ तेनाभवत्सुरादेवोदेते याश्चा
सुरास्ततः॥ दृष्ट्वा प्रमुदिताश्चासन्चारुणीग्रहणास्तराः॥ उच्चैश्च वाच्ये तत्राश्चो मणित्वं च कौस्तुभं॥
तस्मादेव समुद्गतममृतं चाप्यनंतरं॥ अमृतानंतरं चापि धन्वंतरिरजायत॥ वैद्यराज उच्यते सैव विष्णुत्प
र्णकमंडुलः॥ धन्वंतरेरनुद्गतं विषं सर्वविषाददं॥ तनागाजगद्गुरुः सर्वज्योत्स्नादित्यसंनिभः॥ दृष्ट्वा देवास्ततो
धावन्मृतं चापि भास्वरं॥ ३०॥ अमृतस्य कृते राममहानासीकुलभयः॥ अदिते रात्मजास्तत्रादिति
पुत्रास्त्रिजगिरेः॥ विनिहृत्य दितेः पुत्रान् राज्या प्राप्य पुरंदरः॥ किञ्चरो निहता मित्रोऽमुमुदे विबुधैः सह॥

राव
॥५०॥

तदा तु मुदिता लोकाः सर्षिसंघासचारणाः॥ हतेषु पुत्रेषु मुदितिः परंदुःखेन मोहिता॥ मारीचकश्च परामर्शनी
रमिदमब्रवीत्॥ हतपुत्रास्मि भगवंस्तव पुत्रैर्महात्मभिः॥ शक्रहंतारमिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोजितं॥ साहं तप
श्चरिष्यामि गर्भमाधातुमर्हसि॥ ईदृशं शक्रहंतोरेवमनुत्तातुमर्हसि॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः क
थ्यस्तदा॥ प्रत्यवाचमहातेजादिति परमदुःखिता॥ एवमवतु भद्रं ते शुचिर्भवतपोधने॥ जनयिष्यसि पुत्रं
त्वं शक्रहंतारमाहवे॥ पूर्णवर्षसहस्रं त्वं शुचिर्यदि भविष्यसि॥ एवमुक्त्वा महातेजाः पाणिसंममार्जतां॥
संमार्जच त्रिभुवनं जगाम समहान्तं वि॥ गते तस्मिन् नरश्रेष्ठे दितिः परमहर्षिता॥ कुशप्रवणमासाद्य तप
स्तेपे सुदारुणं॥ ४०॥ तपस्तप्योश्च कुर्वत्याः परिचर्यां चकार ह॥ सहस्राक्षो नरश्रेष्ठ परयो भक्तिसंपदा॥ स
मिधो मि कुशान्युषं तथा मूलफलं हविः॥ शक्रो न्यवेदय न स्यै यत्रान्यदपि कौक्षितं॥ गात्रसंवाहने चापि श्र
माप नयने न सः॥ शक्रः सर्वशुक्लं मुदितिं परिचचार ह॥ अथ वर्षं शते पूर्णं दशमे रघुर्नंदनः॥ दितिः प
रमसुप्रीता सहस्राक्षमुवाच ह॥ प्रीता ते ह सहस्राक्षदशवर्षाणि पुत्रक॥ अवशिष्टा मिभद्रं ते भ्रात
रं दक्ष्यसे पुनः॥ तमर्हत्वं हते पुत्रसमाधाय जयोत्सुकं॥ त्रैलोक्यं निखिलं पुत्रमोक्षयतां सह विज
रा॥

नमो रामा बाल
॥५१॥

एवमुक्तादिनिःशक्तं प्राप्तेमध्यदिवाकरे ॥ मिदयायहलादेवीपादौ कृत्वातु शीर्षतः ॥ दृष्ट्वा तामशुचिरक्तः पाद
योः कृतमूर्धजा ॥ कृतपादौ शिरःस्थाने जहा समुदितोपिब ॥ तस्याः शरीरं विवृतं विवेश स पुरंदरः ॥ गर्भं वसप्र
धाराम विभेद परमाप्तवान् ॥ मिद्यमानेस्तनो गमौ वजेण शतपर्वणा ॥ हरोद सुस्वरं न राम ततोदितिरबुध
तः ॥ ५० ॥ मारोदी रितं तं राको गमं चैवाभ्यभाषत ॥ विभेद च महाते जा ऐकै के सप्तधा पुनः ॥ न हंत्योन हं
तव्य इत्येवैदितिरब्रवीत् ॥ निर्यया वषदेवेशो मातुर्वचनगोरवात् ॥ ग्राजलिर्वज्र सहितोदिति चैवाभ्यभाष
त ॥ अशुचिर्देविस्नुता सिपादतः कृतमूर्धजाः ॥ तदंतरमहं लब्ध्वा शक्तं हं तारमाहवे ॥ भिन्नवान्सप्तधा
देवितमेवं क्षंतुमर्हसि ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे गर्भभेदो नाम सर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ सप्तधा तु कृतं षण्णैर्दितिः परमदुःखिता ॥ सहस्राक्षं दुराधर्ववाक्यं सानुनया ब्रवीत् ॥ ममापराधा
दुर्को यं सप्तधा विदलीकृतः ॥ नापराधोस्ति देवेश तव कश्चन पुत्रकः ॥ प्रियं तु कृतमिच्छेयं अस्ति नापि वि
पर्यये ॥ सप्तस्थानानि सप्तैते मरुतः पालयंतु ते ॥ वातस्कंधाः सदा सप्तचरंतु मम पुत्रकाः ॥ मरुतश्चेति
विरच्याताः दिव्यरूपामहाबलाः ॥ ब्रह्मलोकं चरत्येक ईडलोकं तथापरः ॥ विषग्यायुश्चिरित्ख्यातस्तनीय
स्तमहायशाः ॥ चतुर्थस्तु नरश्चेष्टादिशो वै तव शासनात् ॥ संचरिष्यति मर्दते देवस्योमहाबलः ॥ लल्लुते

शर्व
॥५१॥

च

नैव मरुत इति नाम्ना च विष्कृता ॥ संचरिष्यति मर्दते कालेन च ममात्मजाः ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ॥
उवाच प्रीजलिर्वाक्यं दितिं बलनिषूदनः ॥ सर्वमेतज्जयो कते भविष्यति न सीरायः ॥ एवं तौ निश्चयं कृत्वा मातृपुत्रौ तपो व
ने ॥ जगत्तु स्त्रिदिवं राम कृता धाविति नः श्रुतं ॥ विषग्यायोस्तु का कुरुषु पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ५० ॥ अलं कृषाया
मुत्पन्नो विराल इति न श्रुतं ॥ तेनेयं निर्मिताराम वैशाली नगरी शुभा ॥ विशालस्य सुतो राम हेमचंद्रो महा
बलः ॥ सुमंत इति विख्यातो हेमचंद्रिर्महायशाः ॥ सुचंद्रतयो राम धर्माक्ष इति विष्कृतः ॥ धर्माक्ष तनयश्चो
पि स जयः सप्तपद्यता ॥ स जयस्य सुतः श्रीमान्सहदेवः प्रतापवान् ॥ कुराश्वः सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः ॥
कुराश्वस्य महोत्तमः सोमदत्तः प्रतापवान् ॥ सोमदत्तस्य पुत्रस्तु का कुरुषु जनमेजयः ॥ तस्य पुत्रो महातेजा
सं प्रत्येष पुरीमिमौ ॥ अध्यास्ते नरशार्दूल प्रमतिनामिदुर्जयः ॥ विषग्यायोः प्रसादेन विरालाः सर्वपाथिवाः ॥
दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवतः सुधार्मिकः ॥ इहा धरजनी राम वक्ष्यामः सुसुखं वयं ॥ प्रभाते नरश्चेष्टजनकं
दृष्टुमर्हसि ॥ अथासौ प्रमतीराजा विश्वामित्रमुपागतं ॥ श्रुत्वा मरुतश्चेष्टपुरात्तु द्रुपदो तदा ॥ पूजीच
परमां कृत्वा सोपाध्यायः सर्वा धकाः ॥ प्रोजलिः कुरालं दृष्ट्वा विश्वामित्रमथा ब्रवीत् ॥ ५२ ॥ धन्योऽस्य नुगृही
तोऽस्मि यस्य मे विषयं मुनिः ॥ संप्राप्तो दर्शनं चैव नास्ति धन्यतरो मया ॥ अद्य मे सफलं जन्म सैव न श्रममनो

ग. श्री. रामा. बाल. ०
॥५२॥

रथः॥ यस्मात् कुशलिनं ब्रह्मन् यथाभिसम्प्रागमे ॥ पृथु कुशलं तत्र परस्पर समागमे ॥ कथां ते प्रमतिर्वाक्यं व्याजहा
रमहामुनिः॥ इमौ कुमारौ भद्रं ते देव तु व्यपराक्रमौ ॥ गजसिंहगती वीरो शार्ङ्ग लक्षणा विव ॥ पद्मपत्र विशालाक्षौ वरा
धुधरा बुधौ ॥ अभिना विवरूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ यदृच्छया क्षिति प्राप्नोति मर्थं कस्य वामुने ॥ भूषयता विम
दिशं सूर्य चंद्रा विवर्धनं ॥ परस्परं न सदृशौ प्रमाण स्थिति चेष्टितैः ॥ वरायुध धरो वीरोऽत्रोत्तुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
तस्य न दूचनं श्रुत्वा यथा वृत्तं निवेदयत् ॥ सिद्धाश्रम कथां चैव राक्षसां वधमेव च ॥ विश्वामित्र वचः श्रुत्वा
विस्मितः समहायशाः ॥ बभूव दृष्ट्वा सदृशौ पुत्रौ दूरारथस्यतौ ॥ अथ तौ पूजयामास नृपतिः स यथाविधि ॥ ततः प
रमसत्कारं प्रमतेः प्राप्य राघवौ ॥ उष्यतः त्रिनिशमे कांजम तु मिच्छि लोततः ॥ दृष्ट्वा तु मुनयः सर्वे जनकस्य भु
भाधुरी ॥ साधुसाध्विति तं दृष्ट्वा मिथिलो समपूजयन् ॥ मिथिलोपवने तस्मिन्नाश्रमं प्रेक्ष्य राघवः ॥ पुराण नि
र्जितं चैव पप्रच्छाथ महामुनिः ॥ श्रीमान विरल लोका यो मुनि सैद्य विवर्जितः ॥ ओत्तुमिच्छामि भगवन् कस्यासीदय
माश्रमः ॥ तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्य विशारदः ॥ प्रसूता च महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ हततेवर्णा
मिथ्या मिश्रण तत्वेन राघव ॥ यथायमाश्रमः पूर्वशप्तः क्रोयान्महोत्सवः ॥ गौतमस्य नरश्चैव पूर्वमासीत्
हामुने ॥ आश्रमो यमहा पुण्यः सुरैरपि सुपूजितः ॥ स चेह तप आतिष्ठ दहत्या सीदितो मुनिः ॥ सर्वस

राव
॥५२॥

रसहस्त्राणि बहूनि रघुर्नन्दन ॥ तस्योत्तरं विदित्वा तु सहस्राक्षः पुरंदरः ॥ मुनिवेषधरो भूत्वा सोहृत्वा मिदमब्रवीत्
ऋतुका कप्रतीक्ष्योपिन प्रतीक्षे सुमध्यमे ॥ संगमेशी प्रमिच्छामि पृथुश्रोणिलया सह ॥ मुनिवेषधरं तात्ता सह
स्नाहंतथापिसा ॥ ४० ॥ मतिचकार दुर्मेधा देवराजं कुतूहलान् ॥ अब्रवीच्च सुरश्रेष्ठं गच्छरी प्रमदितम् ॥
आत्मानं मां च देवेश सर्वदारक्ष मानद ॥ सहस्राक्षस्तथेत्कं क्त्वा त्वहर्थां देव रूपिणी ॥ उवाच परितुष्टो स्मि
गमिष्यामि यथासुखे ॥ एवमुक्त्वा ततो हर्थां निश्चिन्ना कामोऽजा नंदा ॥ स संभ्रमे चरन् रामशक्तिं गौतमं प्र
नि ॥ गौतमं तु ददृशोऽथ प्रविशोत्तराचीपतिः ॥ देवदानव दुर्धर्ष तपोबल समन्वितः ॥ तीर्थोदक परिक्रि
रीयमानमिवा नलं ॥ गृहीत समिधं विप्रं स कुत्रा पुरुषर्षभ ॥ दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रस्तो निषसाद भयान्वि
तः ॥ अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः ॥ दुर्जनं वृत्तसंपन्नो रोषा दूचनमब्रवीत् ॥ मत्त रूप
समाख्या ॥ य कृतवानसि दुर्मते ॥ अकर्तव्यमिदं यस्मादिदं फलस्त्वं भविष्यसि ॥ गौतमे नैव
मुक्तस्य कुपितेन महात्मना ॥ ऐतत्तु वृषणो भूमौ सहस्राक्षस्य तक्षणात् ॥ तथा चोक्त्वा सहस्रा
क्षं भार्यामपि चरा मगन् ॥ वर्षपूगानं संख्येयान् त्वं पापे दुष्टचारिणि ॥ ५० ॥ तपमानो निरालंबा

सततं चाश्रमशायिनी ॥ अदृश्या सर्वभूतानां आश्रमे लीनवत्स्यसि ॥ यदा चैनं वनघोरं रामो दारा
रथिर्विभुः ॥ आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥ तस्यातिथ्येन दुर्दृष्टे लोभमोहविवर्जितः ॥
तस्मिन् काले मुदा युक्तो स्वरूपधारयिष्यसि ॥ एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीं शु
ष्यं देशं समासाद्य सिधुचारणसेवितं ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे महातपाः ॥ ५५ ॥
॥ इत्यार्षेण मायणे बालकौडे अहं व्याशापो नाम सर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
अफलस्तु कृतः शक्रो देवान्मिपुरोगमान् ॥ अब्रवीत्तत्र वचनं सविर्षिं चान्सचारणान् ॥ कुर्व
ना तपसो विघ्नं गौतमस्य महात्मनः ॥ क्रोधमुत्पाद्य तमया सुरकार्यमिदं कृतं ॥ अफलोस्मि कृतस्ते
न क्रोधास्तव निराकृतः ॥ शापमोक्षेण महता तपोऽस्यापहृतं मया ॥ तस्मात्सुरवराः सर्वे सवि
संधाः सचारणाः ॥ सुरसाहाय्यकर्तारं सफलं कर्तुमर्हथ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः
समागताः ॥ पितृदेवानुवाचोद्भिः सहितान्समरुद्गणान् ॥ अयं हि मेघो वृषणी शक्रश्चावृषणी
कृतः ॥ अस्यापहृत्य वृषणीं महेंद्रा यत्र यच्छथ ॥ अफलश्च कृतो मेघपरीपुष्टिगमिष्यति ॥ भवता

सर्व
॥५३॥

सुपयोगेन तद्यस्य सुमहत्फलं ॥ अग्रे स्तुवचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः ॥ उत्थाद्युमेघवृषणीं सहस्राक्षे समाव
धुः ॥ तदा प्रभृति का कुरुच्छ पितृदेवाः समागताः ॥ अफलो भुजते तेन सफलं तेन भुजते ॥ इदं स्तुमेघवृषणी
स्मदा प्रभृतिराद्यवगौतमस्य प्रभावेन तपसः सुमहत्फलं ॥ ५६ ॥ तस्माद्ब्रह्ममहेतस्य आश्रमे युग्यकर्मणा
तारयेमीमहाभाग अहं व्याशामरूपिणीं ॥ विश्वामित्रवचनं श्रुत्वा राघवः सहस्रक्ष्मेण ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृ
त्य प्रविवेकमहावनं ॥ सददर्शमहाभागं तपसा धुषितप्रभां ॥ एकामथ समासाद्य दुर्दर्शं मसुरासुरे ॥ प्र
यत्ननिर्मितो धात्रादिव्यामायामयीमिव ॥ धूमनाभिपरीतां गौदीक्षामग्निमिवामिव ॥ तुषारेण वृत्तो साभ्रा
पूर्णचंद्रप्रभामिव ॥ मध्येनमो दुराधर्षादीक्षोऽसूर्यप्रभामिव ॥ साहिगौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्य भवह
त्रयाणामपिलोकानां यावद्रामस्य दर्शनात् ॥ राघवो तु ततस्तस्याः पादौ जगृह तुस्तदा ॥ सावतो प्रतिजग्राह
स्मत्त्वौ गौतमभाषितं ॥ न्यामतः पाद्यमर्घ्यं च चकार सुदितातयोः ॥ प्रतिजग्राह रामस्तु शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥
पुष्पवृष्टिर्महायासीद्देवदुर्दुभिनिस्वनः ॥ गंधर्वांश्चरसां चापि महानासीत्समागमः ॥ साधुसाधिवि
निदेनाश्रितो ह्यहं मय पूजयन् ॥ तपो बलविशुद्धीनां गौतमस्य वरानुगां ॥ ५७ ॥ गौतमस्तु महातेज
अहं व्यासहितः सुरवी ॥ रामसेव्यविधिं तपस्तेपे महातपाः ॥ रामो विचरमीपूजो गौतमस्य महात्मने ॥ सेका

वाल्मी-रामा-बाल-
॥५४॥

रादुधिवत्याथ जगाममिथि गीतदा ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य पश्यन्देशान्दि रा स्तथा ॥२२॥ ॥ इत्यार्षे
रात्रायणे बालकांडे अहोरात्रा प मोक्षो नाम सर्गः ॥४४॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ततः प्रागुत्तरां कृत्वा
दिशं रामः सलक्ष्मणः ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटं ददर्श ह ॥ रामस्तु मुनिराट् लमुवाच सह लक्ष्मण ॥ साध्वयं
समधोस्य जनकस्य महाकृतुः ॥ बहवः शतसाहस्रानां देशानि वा सिनो ॥ ब्राह्मणानां समेतानां देशभाषा
विचारिणो ॥ यत भागाश्च बहवः शकटी शतसंकुलाः ॥ देशे विधीयतां ब्रह्मयज्ञवा सुःसुखी सवेत् ॥
रामस्य वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महायशः ॥ निवेशमकरो देशे विविक्ते सजिग्राश्रिते ॥ विश्वामित्रं मुनिं प्राम
जनकः सहसंविभिः ॥ शतानंदं पुरस्कृत्य पुरोधसमनिदिनं ॥ ऋषिं नृपरिवृतस्तूर्णमर्षयामास धर्मवित् ॥
विश्वामित्राय धर्मेण ददौ मंत्रपुरस्कृतं ॥ प्रतिगच्छतु तां पूजां जनकस्य महात्मनः ॥ पश्य कुरु शर्त्तुं राक्षसां
चापि निरामय ॥ तांश्चैव समुनिः सर्वा उपाध्याय पुरोधसः ॥ समागच्छ दद्यान्वायं यथाविद्यं यथाहं ॥ अ
थ राजा मुनिश्रेष्ठं कृत्वा जलिरभाषत ॥ आसने भगवानास्तां श्रमं चोक्तु मिहार्हसि ॥ १ ॥ जनकस्य वचः
श्रुत्वा निषसाद महा मुनिः ॥ पुरोहितो द्विजाश्चैव राजा च सहसंविभिः ॥ आसने तु यथान्यायमुपवि

राव
॥५४॥

ष्टायथाविधिः ॥ दृष्ट्वा नरपतिसूत्रं विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ अद्ययं सफलं लोयतो महर्षे देवैः कृतः ॥ अद्ययं सफलं लोयतो महर्षे देवैः कृतः ॥
तव सदर्शनं नमया ॥ धन्योऽस्म्यनुग्रहीतो स्मियस्व मे मुनिपुंगव ॥ यत्तावसानं संप्राप्तोऽहं मुनिवरे सह ॥ महर्षे ददर्श ह
तु शेषमा दुर्मनीषिणः ॥ यत भागाश्चिनो देवान् दृष्टुमर्हसि कौशिक ॥ इमो च मुनिराट् लमुवाच सह लक्ष्मण ॥ साध्वयं
रौ कस्ये मो मुनिपुंगव ॥ बृहदोरसो महाबाहू खड्गनूपाधनुर्धरो ॥ अभिना विवस्वतेण कस्येतौ देववर्जसौ ॥ किमर्थं
च मुनिश्रेष्ठ प्रपन्नौ दुर्गमौ न्यथ ॥ बालाववहितौ असन् श्रोतुमिच्छामि संशय ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महासु
निः ॥ न्यवेदयन् महात्मानो पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ तथा गमनमकुर्वन् रक्षसानां च न वधं ॥ सिद्धाश्रमनिवासे च विरालस्त
स्य दर्शनं ॥ २ ॥ गौतमाश्रमकार्ये च गौतमस्य च दर्शनं ॥ महाधनुषि जिह्वा सा कार्यं वैष्णो महात्मनी ॥ एतत्सर्वं महा
निजाः कौशिको जनकाय वै ॥ निवेद्य विरामाशु विश्वामित्रो महा मुनिः ॥ मुनिमध्ये स्थितः प्रोक्षो वसूना निवपावकः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ दृष्ट्वा रोमामहातेजाः क्षणेन समपद्यत ॥ गौतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तपसा
द्योति तपसः ॥ रामसं दर्शनं प्राप्य परं विस्मयमागतः ॥ सन्निपसेतु तो दृष्ट्वा सुखासीनो नृपात्मजौ ॥ शतानंदो मुनि
श्रेष्ठो विश्वामित्रमुवाच ह ॥ अपि ते मुनिराट् लमुवाच नृपात्मजौ ॥ दक्षिणराजपुत्रस्य तपोदीर्घमुपागता ॥ अपि ता
ता विमुक्तमेतस्माच्छापास्तदा रूपात् ॥ अक्षिकौशिक भर्तृते गुरुणा चापि संगता ॥ माता मुनिगणश्रेष्ठ रामसं दर्श
नादनु ॥ अपि ते गुरुणा ब्रह्मन् प्रजितोऽपि यथाहं ॥ इहागतो महोतेजाः पूजां कृत्वा महात्मनः ॥ तद्वत्वाचनं तस्य यत्

रा

वाल्मी-रामा-बाल-
॥५४॥

रादुधिवत्साय जगाम मिथि तदा ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य पश्यन् देशादि रा स्तथा ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षे
रामायणे बालकांडे अहं व्यासा प मोक्षो नाम सर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ततः प्रागुत्तरां कृत्वा
दिशं रामः सलक्ष्मणः ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटे ददर्श ह ॥ रामस्तु मुनिराट् लभुवाच सह लक्ष्मण ॥ साध्यं सु
समं धोस्य जनकस्य महाकृतुः ॥ बहवः शतसाहस्रानां नो देशनिवासिनो ॥ ब्राह्मणानां समेतानां देशभाषा
विचारिणां ॥ यज्ञभागाश्च बहवः शकटीशतसंकुलाः ॥ देशो विधीयतां ब्रह्मयज्ञवा सुःसुखी भवेत् ॥
रामस्य च न श्रुत्वा विश्वामित्रो महायशाः ॥ निवेशमकरो देशो विविक्ते सन्निवेशिते ॥ विश्वामित्रं मुनिं प्राप
जनकः सहस्रं त्रिभिः ॥ शतानंदं पुरस्कृत्य पुरोधसमनिदिनं ॥ क्रुद्धिन् परि वृतस्त्वं मया मास धर्मवित् ॥
विश्वामित्राय धर्मेण ददौ मंत्रं पुरस्कृतं ॥ प्रतिगृह्यतु तां पूजां जनकस्य महात्मनः ॥ पृच्छ कुरालं राक्षो राष्ट्रं
चायि निरामय ॥ तां श्रैव समुनिः सर्वा उपाध्याय पुरोधसः ॥ समागच्छ यथा न्यायं यथा विद्यया हर्षणं ॥ अ
थ राजा मुनिं श्रेष्ठं कृतं जलिरभाषत ॥ आसने भगवानास्तां श्रमं भोक्तुं मिहार्हसि ॥ १ ॥ जनकस्य च
श्रुत्वा निषसाद महासुनिः ॥ पुरोहितो द्विजाश्चैव राजा च सहस्रं त्रिभिः ॥ आसने तु यथा न्यायमुपवि

शर्व
॥५४॥

ष्टायथा विधिः ॥ दृष्ट्वा नरपतिस्तत्र विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ अद्य ये सफलं लोयतो महर्षे देवनेः कृतः ॥ अद्य यज्ञफलं प्राप्तं
तव स दर्शनं नमया ॥ धन्योऽस्म्यनुग्रहीतो स्मितस्वमे मुनिपुंगव ॥ यज्ञावसानं संप्राप्तोऽहं मुनिवरे सर ॥ महर्षे हा दृष्ट्वा ह
तु शेषमा दुर्मनीषिणः ॥ यज्ञभागांश्चिनो देवान् दृष्ट्वा महसि कौशिक ॥ इमौ च मुनिराट् लभुवाच पावकी ॥ काकमक्षधरो वी
रो कस्ये मो मुनिपुंगव ॥ बृहदारक्षो महाबाहू खड्ग तूपाधनुर्धरो ॥ अभिना विवस्त्रेण कस्येतो देवकस्य सौ ॥ किमर्थं
च मुनि श्रेष्ठ प्रपन्नौ दुर्गमो न्यथ ॥ बालाव वदितौ श्रुत्वा श्रोतुमिच्छामि संशय ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महासु
निः ॥ न्यवेदयन् महात्मानो पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ तथा गमनमसूयं रक्षसानां च नैव धी ॥ सिद्धाश्रमनिवासे च विशालस्त
स्य दर्शनं ॥ २ ॥ गौतमाश्रमकार्यं च गौतमस्य च दर्शनं ॥ महाधनुषि जिज्ञासा कार्यं वैषी महात्मनी ॥ एतत्सर्वं महा
जिज्ञाः कौशिको जनकाय वै ॥ निवेद्य विरामाशु विश्वामित्रो महासुनिः ॥ मुनिमध्ये स्थितः प्रोक्षो वस्त्रा निवपावकः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ दृष्ट्वा रोमामहातेजाः क्षणेन समपद्यत ॥ गौतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तपसा
द्योति तपसः ॥ रामसं दर्शनं प्राप्य परं विस्मयमागतः ॥ सन्निषसेतु तौ दृष्ट्वा सुखासीनौ नृपात्मजौ ॥ शतानंदो मुनि
श्रेष्ठो विश्वामित्रमुवाच ह ॥ अपिने मुनिराट् लभममाता तपस्विनी ॥ दक्षिताराजपुत्रस्य तपोदीर्घमुपागता ॥ अपिमा
ता विमुक्तमे न स्माच्छायात्स दारुणात् ॥ अक्षिकौशिक भर्तृते गुणान्नापि संगता ॥ माता मुनिगणश्रेष्ठ रामसं दर्श
नादनु ॥ अपिने गुरुणा ब्रह्मन् जतोपियथार्हणं ॥ इहागतो महानेजाः पूजां कृत्वा महात्मनः ॥ तद्वत्वाच न तस्य रता

रा

वाल्मी. रामा. बाल.

॥५५॥

नंदस्यधीमतः॥ प्रकृवाचशतानंदं वाक्यतोवाक्यकोविदः॥ नाति क्रमो मुनिश्रेष्ठ सर्वमेतन्मया कृतं॥ संगता मुनिना
पत्नीरेषुके वमहात्मना॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः॥ शतानंदो महोत्तमो रामं वचनं श्रुत्वा॥ स्वागतं
तेन श्रेष्ठं दिव्यादृष्टो सिराघवो॥ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य तं चाश्रममुपागतः॥ अचिंत्यो यो धर्मस्माह धर्मित
श्रमः॥ विश्वामित्रो महातेजास्तवायं परमा गतिः॥ नास्ति धन्यतरो राम त्वमेव भुवि स्यते॥ गोपाकुशिकपु
त्रस्तु येन तर्पं महत्तपः॥ श्रूयतामभिधास्यामि को विदुः कस्य महात्मनः॥ यथावर्तयथा वृत्तं तन्मे निगदतः॥ शृणु
राजाभूदे धर्मात्मा दीर्घकालमहिं दमः॥ धर्मस्तु श्रवदान्यश्च प्रजोऽप्यश्रुतिरतः॥ पितामहस्तु तस्मात्सी
क्तुशोनाममहातपाः॥ कुशस्य पुत्रो बलवान् कुशनाभः सुधार्मिकः॥ कुशनाभस्तु तस्मात्सीदधि रित्येव वि
श्रुतः॥ गाधेः पुत्रो महानासीद्विश्वामित्रो महात्मनाः॥ विश्वामित्रस्तु धर्मस्मापात्रयन्मे दिनी मिमी॥ बह्वच
र्षगणानामराजराज्यमकारयन्॥ कदाचित्सुमहाते जायते जयित्वा बरुधिनी॥ अक्षौहिणीय रिवृत्तः पर्यग
च्छेद सुधरी॥ सखितः पर्यतां श्रेष्ठवनामिनगराणि च॥ विचरन्क्रेमवो राजा नदागच्छन्महायशाः॥ वसि
ष्ठस्तु श्रमपदं नाना पुष्पफलद्रुमैः॥ नाना मृगगणाकीर्णं दिवर्षिगणपूजितं॥ बहुपुष्पफलं रम्यं यक्षराक्षस
वर्जितं॥ देवदानवगंधर्वकिन्नरैरुपशोभितं॥ प्रशान्तहरिणाकीर्णं नानाविहगनादितं॥ तपश्चरणसंसिद्धे

६
राव
॥५५॥

रमिकलैर्महात्मभिः॥ सततं श्रीकुलं श्रीमान् ब्रह्मकलैर्महात्मभिः॥ असौ कार्युभक्षोऽश्वशीर्षपणा
शिक्षिस्तथा॥ फलमूलाशानंदो नैर्जितरोषे जितात्मभिः॥ संप्रक्षाल्यै रश्मकुटैः दंतैः कूरुकिमिस्तथा॥
नृषिभिर्बालरिव द्याद्यैः जपहोमपरायणैः॥ वसिष्ठश्चाश्रमपदं ब्रह्मच्छान्तमनुत्तमं॥ अपश्य जयतां
श्रेष्ठो विश्वामित्रो महाबलः॥ वातो धृतं तपनं वाहसं नित्यं वक्त्रा वशो न तुरगं च शशं कशुभं
दिव्यप्रभाकिं करकुंडललो लमानकणं सुरंगमवरान्नपउत्तार॥ ४६॥ ॥ इत्यादि रामायणे
बालकांडे वसिष्ठश्चाश्रमदर्शनं नाम सर्गः॥ ४५॥ ॥ ४६॥ ॥ वसिष्ठं ततदा तस्मि
न्नाश्रमे मुनिसत्तमं॥ दृष्ट्वा तु परमप्रीतो विश्वामित्रो महामनाः॥ प्रणतो विनया दीरो वसिष्ठं जप
तां वरं॥ स्वागतं तव ब्रह्म क्त्वा वसिष्ठे नमहात्मना॥ आसन्नं तेन विधिवत्प्रदत्तं जगतीयतो॥ उपवि
ष्टाय च तदा विश्वामित्राय धीमते॥ दृष्ट्वा यन्मनुनिवरः फलमूला मुपाहरत्॥ प्रणम्य च वरं पूज्य
वसिष्ठं राजा जसत्तमः॥ तदा मिहोत्रे शिष्येषु पर्यष्टं छदनामयं॥ विश्वामित्रो महातेजा वनस्य नि
गणो तथा॥ सर्वत्र कुशलं चोक्त्वा वसिष्ठो मुनिसत्तमः॥ सुखोपविष्टं राजानं विश्वामित्रं महातपः॥

वा. श्री. रामा. बाल. ॥५७॥

हस्तेण दीयतां शबलो मम ॥ इति हि मगवन्ने तद्वत्तहारी हि पार्थिवः ॥ तस्मान्नेरावलो देहि ममैवाधर्मतो द्विजः ॥
एवमुक्तस्तु भगवान्वाचसिष्ठो मुनिः स तमः ॥ विश्वामित्रेण धर्मस्मा प्रत्युवाच महीपति ॥ नाहं राते सहस्रेण गवां कोटि
शतेर्गवा ॥ राजन्दास्यामि शबलो रारीभीरजतस्य हि ॥ न परित्यागमहेयं मत्सकाशाद रिंदमो ॥ शाश्वती शबले
यं मे कीर्तिशम्बतो यथा ॥ अत्र हर्षं वक्तव्यं च प्राणयात्रो तथैव मे ॥ आपन्ने मयि होत्रं च बलिहो मत्स्यैव च ॥ स्वाहा
कारवषट्कारो विद्याश्च विविधानप ॥ आपन्नाद्यत्र राजर्वे सर्वमन्यदसीराय ॥ सर्वस्वमेव सस्यं ते मम पुष्टिकरं सदा ॥
वसिष्ठे नैव मुक्तस्तु विश्वामित्रो ब्रवीत्ततः ॥ संरक्ष्येतरमस्य धनं वाक्यं वाक्यं विदो वरः ॥ हैरण्यकेश्याग्रैवेयांस्व
भरणभूषिताम् ॥ ददामि कुंजरां स्तुभ्यं सहस्राणि चतुर्दश ॥ हैरण्यानां तथा श्वानां श्वेतानां च चतुर्गुणां ॥ वि
लक्षणे रूपयन्तानां किंकिणीजालमालिनी ॥ हयानां देवाजानां कुलजानां महोजसी ॥ सहस्रमेकं दशच
ददामि तव सुव्रत ॥ नानावर्णविरक्तानां वयस्कानां तथैव च ॥ ददाम्येकं कीर्णं गवां कोटि दीयतां शबलो मम ॥ एवमुक्त
स्तु भगवान् विश्वामित्रेण धीमता ॥ नैव दास्यामि शबलो मिति राजानमब्रवीत् ॥ एतदेव हि मे सर्वमेतदेव हि जीवन्
दर्शश्च यो ममास श्वयज्ञश्चैव नाम दक्षिणः ॥ एतदेव हि मे राजन् क्रियाश्च विधास्तथा ॥ एतत्पूजाः क्रियाः सर्वा
मम राजन् स राय ॥ ५० ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे धर्मप्रकारो नाम सर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शब
॥५७॥

॥ कामधेनुं वसिष्ठो हिनतत्याज यदामुनिः ॥ ततोऽस्य शबलो राजा विश्वामित्रस्तदाहरत् ॥ नीयमाना तु शबलो
रामराजा बलीयसी ॥ ध्यायन् विचिंतयामास रुदतीशो ककविता ॥ परित्यक्ता वसिष्ठेन किं महं सुमहात्मनो ॥ याहं
भृशाराजभयौ द्वीपे परमदुःखिता ॥ किं मया पकृतं तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ॥ बन्धुमना गसीसाध्वी च कांश
जति धार्मिकः ॥ इति सार्चितयित्वा तु निश्चस्य च पुनः पुनः ॥ प्रययौ सामवेगेन वसिष्ठे प्रणिशयव ॥ विधूयताम्
राजभृत्यान् शतशोऽथ सहस्रशः ॥ जगामानि लवेगासा पादमूलं महात्मनः ॥ गत्वाथ रुदतीशो कादिदी
वचनमब्रवीत् ॥ शोकसंतप्तो दयास्वसाय इत्सु दुःखिता ॥ किं मया पकृतं ब्रह्म नृत्वं धर्मभूतं वर ॥ यन्मा
मना गसीशो भक्त्या तजसि धार्मिक ॥ श्रुत्वा तु शबलो वाक्यं वसिष्ठेऽवमब्रवीत् ॥ न हि स्याजामि
शबले न हि मे पकृतं त्वया ॥ एष त्वीनयने राजा बलान्मम महाबलः ॥ न हि तु व्योमले भद्रराजो विप्रै
र्महाबलैः ॥ बलीराजा क्षत्रियश्च पृथिव्याः पतिरेव च ॥ इयमक्षौणी हि पूर्णगमि वाजिरथाकुला ॥
पतिध्वज नरो गैश्च यथैष बलवन्तरः ॥ विश्वामित्रो महावीर्यसेजस्तु चतुरासद ॥ एवमुक्ता वसिष्ठे न प्र
त्युवाच विनीतवत् ॥ वचनं वचनज्ञासा ब्रह्म धर्ममरप्रभ ॥ न बलं क्षत्रियस्याहं ब्रह्मणो बलवन्तरः ॥
ब्रह्मन् ब्रह्म बलं दिव्यं क्षत्रात्तु बलवन्तरा ॥ अप्रमेयं बलं ते स्मिना ये हि बलवन्तरः ॥ नियुक्ष्यमीमहातेज

स्वयं ब्रह्मवत्संभृतः ॥ बलं दर्पेनयावधिनाशयामि दुरात्मनः ॥ एवमुक्तस्तयाराम वसिष्ठः समहातपाः ॥ सृज
त्वमिति कौवाचस्त्वं वली परबलार्दनः ॥ तस्याहं भारवादा वसुधावशात्तत्रास्तदा ॥ अनारायणं सर्वं विश्वमित्र
स्यपश्यतः ॥ यवनाश्च सर्वं बो जाः बालिका दूरदास्तथा ॥ राजा च परमायसः क्रोधपयःकुलेक्षणं बलवान्
यत्नं नारायणं स्त्रैरुच्चावचेस्तथा ॥ विश्वमित्रो हतान्दृष्ट्वा षड्बा नूरातरास्तदा ॥ भयं एव स जहोरात्राका
यवनमिश्रितान् ॥ २० ॥ तैस्स रासींस्तंभतासर्वोशकैर्यवनमिश्रितैः ॥ प्रधावद्विर्महावीर्यैः पद्मकिंजल्क
संनिभैः ॥ दीर्घासिपदिशधरैर्हं मवर्णैरिवावृता ॥ शैलस्यैर्विक्रान्तकारैर्भस्मवैगपराक्रमैः ॥ निद
ग्धतद्वली सर्वं प्रदीपैरिवपावकैः ॥ अथास्त्राणि महोते जा विश्वमित्रो ह्यवासे जरा ॥ एषां विसृजमा
णानां तस्येदपिशतक्रतुः ॥ ततस्तान्बाकुलान्दृष्ट्वा विश्वमित्रोऽस्त्रमोहितान् ॥ वसिष्ठो नोदया
मास त्वं धेनोस्तजयोधिनः ॥ तस्याहं भारवाज्जातः कां बोजार विसंनिभोः ॥ हृदयादभिसंजातः
कां बो जाः शस्त्रपाणयः ॥ योनिदेरा ज्ञयवनाः शकृत्स्नाना तथाशकाः ॥ म्हेन श्वरो म कृपेभ्यस्तुषा
राः सकिरातकाः ॥ ततो निष्पदितं सैन्यं विश्वमित्रस्य तक्षणात् ॥ सपरातिगजं सार्वसंरथं रघुनैद
न ॥ दृष्ट्वा निष्पदितं सैन्यं वसिष्ठे नमहात्मना ॥ विश्वमित्रस्तुतानां चरातं नाना विधायुधैः ॥

शर्व

अभ्यधा वेत्सु संकुप्य वसिष्ठं जयती वरं ॥ दुःकारेणैव तान्सर्वान्निर्ददाहमहामुनिः ॥ गजाश्चरथ
पादाता वसिष्ठे नमहात्मना ॥ भस्मीकृतान्मुहूर्तेन विश्वमित्रस्तुतस्तथा ॥ दृष्ट्वा विनाशितान्पुत्रान्
ग्रीवसुमहद्वलं ॥ सज्जोडश्चित्तयानश्च विश्वमित्रो भवन्नरा ॥ समुद्र इव निर्विकीर्णं भगवंतं पृथ्वीरगः ॥
उपरक्त इवादिभ्यः सद्यो निश्चेष्टनीगतः ॥ हतपुत्रो बलोदीनो लूनपक्ष इकीदृजः ॥ हतामात्यो हतोऽसाह
निर्वेदः समपद्यत ॥ पुत्रमेकं नुराज्ये च नियुज्य परियाच्यती ॥ पृथिवीतिमहाते जा वनमेवान्वपद्यत
गत्वा हिमवनः पार्श्वं किन्नरैरुपत्रोभितं ॥ देवानां हि प्रसादार्थं मत्तथ तमहं नेपः ॥ उर्ध्वबाहुः सरजो
पादौ गुह्याय संस्थितः ॥ अभक्षयदुर्धरातं वायुमात्रं भुजंगवत् ॥ ततस्तथा दृष्ट्वा ततस्त्रैलोक्य
तापनं ॥ प्रीतात्मा स्वयमेवास्य स्वयं भूदर्शनं ययौ ॥ स तं प्रणम्य विधिवद्गवंतमभाषत ॥ यदि तुष्टो
महोदेव धनुर्वेदो ममानघ ॥ सो गणपतः सोपनिषत्सरहस्यः प्रदीयतां ॥ योनिदेवेषु चास्त्राणि दान
वेषु तर्पणेषु ॥ गंधर्वमक्षरक्षस्सु प्रतिभोतु चतानि मे ॥ ४० ॥ भवप्रसादाद्भवतु देवदेवममस्मिन् ॥ एव
मस्त्विति देवो वाक्यमुक्त्वा दिव्ययौ ॥ प्रायचास्त्राणि राजर्षिर्विश्वमित्रो महानपाः ॥ हर्षणमह

वाग्मी रामा बाले

॥५२॥

नाविष्टो दर्पपूर्णस्तदाभवत् ॥ विवर्धमानो वीर्येण समुद्रवपर्वणि ॥ इतमेव तदा सासी दुस्सिष्ठमपि
सतमे ॥ आगम्य श्रमपदं तान्यस्त्राणित तो सृजत् ॥ तैस्तत्रोवनै सर्वनिर्दग्धमभवत् ॥ उ-
दीर्यमाणमस्त्रं तद्विश्वामित्रस्य धीमते ॥ दृष्ट्वा विप्रश्च तेसी ताक्षयः शतरास्तदा ॥ वसिष्ठस्य च ये
शिष्यास्तथै वमगपक्षिणः ॥ विप्राद्रवस्ततो द्विग्रादिशः सर्वे सह स्तराः ॥ वसिष्ठस्याश्रमपदं शून्य
मासीन्महात्मनः ॥ मुदूर्त्तं चैव निःशब्दमासीन्नु तमसं निर्भं ॥ अबद च वसिष्ठस्तान्माप्तेष्टेति मुदु-
र्मुदुः ॥ नाशयाम्येषणा धैर्यं नीहारमिव भास्करः ॥ एवमुक्तो महातेजा वसिष्ठो जयतां वरः ॥ विश्वामि-
त्रे तदा वाक्यं सरोषमिदमब्रवीत् ॥ आश्रमं विरमं वृधं यदि नाशितवानसि ॥ दुराचारोसि संमूढतस्मालं
न भविष्यसि ॥ ५० ॥ इत्युक्त्वा परमकुहोर्दं उज्याहसत्वरः ॥ स धूममिव काष्ठाग्निं यमदं डमिवापदं ॥ ५१ ॥
॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे वसिष्ठस्य क्रोधो नाम सर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥
॥ एवमुक्तो वसिष्ठो न विश्वामित्रो महाबलः ॥ आग्नेयमस्त्रमुत्क्षिप्य निष्पतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ तस्य तद्वचनं
श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्यभाषत ॥ स्थितोऽस्येषः क्षत्रनिचयदुर्लभं तद्दिदृश ॥ नाशयाम्येषते दर्पमस्त्रं
स्याप्यत्रेगाधिज ॥ कचक्षात्रं बलं मूढकचब्राह्मं महद्वलं ॥ कचब्राह्मं बलं दैव्यं मम क्षात्रियपांसना ॥

शर्व

॥५२॥

तत्रास्त्रीणाधिपुत्रस्य घोरमाग्नेय मुनम ॥ ब्रह्मदंडं हतं रीते अग्निवेगदवीभसा ॥ रौद्रं च वारुणं चैव शै-
वपाशुपतं तथा ॥ अवाह जन्तुषीर्कं रुषितो गधिर्न दंतः ॥ मानसं मानवं चैव गंधर्वं स्वापुनं तथा ॥ भंज-
नं मोहनं चैव संपापनं विलापनं ॥ शोषणं दारुणं चैव वज्रमस्त्रं सुदुर्जयं ॥ दंडास्त्रमथैवाचं कौंभ-
स्त्रं तथैव च ॥ धर्मचक्रं कालचक्रं विष्णुचक्रं तथैव च ॥ ब्रह्मपाशं कालपाशं वारुणपाशं मेव च ॥ पिनाक-
मस्त्रं दयितं शृङ्गादे चारानीदृशे ॥ वायथ्यमथ न चैव अस्त्रैर्यशिरस्तथा ॥ राकिद्वयं च यस्तर्कं कानं मु-
सलं तथा ॥ ५० ॥ स्थावरं वैमहास्त्रं च कालास्त्रमतिदारुणं ॥ त्रिशूलास्त्रं च दयितं कपालमथ किंकिणी ॥ ए-
तान्यस्त्राणि दिव्यानि विश्वामित्रस्त्ववाह जत् ॥ वसिष्ठे प्रेषयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ब्रह्मदंडं न ज-
आह सर्वाणि ब्रह्मणः सुतः ॥ शानेष्टुतेषु ब्रह्मास्त्रमगृह्णाद्वाधिर्न दन्तः ॥ तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा वसिष्ठे
मिपुरोगमा ॥ देवर्षयश्च विवस्ता गंधर्वाश्च महारणाः ॥ त्रैलोक्यमासीत्सि तमं ब्रह्मास्त्रं समुदीरिते ॥ न मु-
क्तमस्त्रं घोरं तु ब्राह्मं ब्राह्मणतेजसा ॥ वसिष्ठो जगत्से सर्वा ब्रह्मदंडेन राघव ॥ ब्रह्मास्त्रं य समान-
स्य वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत्सुदारुणं ॥ सर्वेभ्यो रोमकूपेभ्यो वसिष्ठस्य म-

गाव्ही-रामा-बा-न-

॥६०॥

हालनः॥ मरीचतो विनिष्पद्युः सधूमज्वलन विषः॥ जज्वाल ब्रह्मदंडस्य वसिष्ठस्य करोद्यतः॥ सधूमद्व
कालाग्निर्विषमदंडवापरः॥ ततो सुर्वेस्तु क्रषयो वसिष्ठं जयतीवरः॥ अमोघते बलं ब्रह्मने जो धारयते जे सा॥
निगृहीत स्वयाराजा विश्वामित्रो महा तपाः॥ २०॥ विश्वामित्रो विनिष्कृतो विनिष्कृतो दम ब्रवीत्॥ धिग्वल
क्षत्रिय बलं ब्रह्मते जो मह दुर्लभं॥ एकेन ब्रह्मदंडेन सर्वास्त्राणि हतानि मे॥ एत दुर्लभं समीक्ष्याहं सर्वे द्रिय स
माहितः॥ तपो बलं समास्त्राय न द्वै ब्रह्म प्रवर्तके॥ एवमिति श्रुत्वा ब्रह्मणे धृतमानसः॥ अतप्यते तपो
घोरं विश्वामित्रो महा मुनिः॥ विनिष्कृतो विनिष्कृतो कृतवैरो महा तपाः॥ दक्षिणी तु दिशं गत्वा महिष्या
सहस्राघवः॥ फलमूलो रा नो दातः परमं चा करो जपः॥ अजायते ततश्चास्य पुत्रा धर्मपरायणाः॥ द्विविधं
दो महिष्यदो दृढनेत्रो महोदरः॥ इत्यस्य शास्यतो राज्या मष्टौ पुत्रा महा बलाः॥ जज्ञिरे राजा दूलेवी
यं वै तोमहो जसः॥ पूर्णवर्ष सहस्ते तु तपसाद्यो नितमर्षः॥ आजगाम ततो द्रष्टुं ब्रह्म लोका सितामहः॥ अत्र वी
न्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपो धनं॥ जितो राजर्षि लोके तपसा कुशिको मजो॥ अनेन तपसा युक्तं राज
र्षिं विसृज्य॥ एवमुक्त्वा महातेजा जगाम सह देवतैः॥ त्रिविष्टपा द्रुह्य लोके जगाम प्रभुरथ यः॥ २०॥
विश्वामित्रस्तु तच्छास्त्रं हिया किंचिदवाप्नुवत्॥ कुर्वे नमहता युक्तः समं न्युरिदम ब्रवीत्॥ तपश्च सुमहत्तमं

शर्व
॥६०॥

राजर्षिचेतिर्मा विदुः॥ देवाः सर्षिगणाः सर्वे नास्ति मन्ये तपः फलं॥ एवमुक्त्वा महातेजा भूय एव महा मुनिः॥ तप
श्चकार का कुस्तु परमं परमाप्तवान्॥ २३॥ ॥ इत्यार्षे शमायणे बालं कांडो विश्वामित्र वैराग्यं नो मसर्गः॥
॥४८॥ ॥६०॥ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु सत्यवादी महायशाः॥ त्रिशंकुर्नाम राजा सीदित्वा कुक्षं नैरुत्तं॥
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना जनेय मिति राघवः॥ इच्छेयं स्वशरीरेण गंतुं स्वर्गमिति प्रभो॥ वसिष्ठं स समाकृत्य मैत्रेयित्वा
स राघवः॥ अत्राक्यमिति चाप्युक्तो वसिष्ठे नमहात्मना॥ प्रत्याख्यातो वसिष्ठे न प्रययौ दक्षिणामुखः॥ वसि
ष्ठादीर्घतपसस्तप्यं ते यत्रैव तपः॥ त्रिशंकुस्तु महोतेजाः शतैर्यथा स्तपस्विनः॥ वसिष्ठपुत्रान् दृष्ट्वा तथ्या
नाम हनपः॥ सोमि वाद्यमहातेजाः सर्वानेव कृतो जलिः॥ कुरालं चाप्ययं चैव पृष्ट्वा चैतान नामय॥ अत्र वीक्ष्य
हाभागं गुरुपुत्रान्तराधियः॥ शरणं वः प्रपद्ये हं शरण्यान् शरणागतः॥ प्रत्याख्यातो हि भद्रं वो वसिष्ठे नमहात्म
ना॥ यद्युक्तामो महायत्नं तन्मे नुज्ञातुमर्हथ॥ गुरुपुत्रा नहं सर्वान् तमस्तु पुरोधसः॥ शिरसा प्रणतो
स्तुत्याद्यद्येते तपसि स्थिताः॥ ते मां भवतः सिध्दार्थं याजयेतु तपो धनाः॥ सशरीरो यथा स्वर्गं यत्नेन सम
वाप्नुयां॥ १९॥ प्रत्याख्यातो वसिष्ठे न गतिमन्यां तपो धनाः॥ गुरुपुत्रान्ते सर्वानहं पश्यामित्यतः॥ २०॥

बाल्मी-रामा-बाळ

॥६९॥

क्षत्राकृणां तु सर्वेषां पुरोधः परमागतिः ॥ तस्मादनंतरं सर्वं भवति तदैव तं मम ॥ भवद्भिः संपरित्यक्तः प्रणि
पत्यगुरोः सुतान् ॥ अथैगुरुमुपाशिक्षेयशार्थं कृतमानसः ॥ त्रिरांकोर्वचनं श्रुत्वा ततः क्रोधमन्वितं ॥
ऋषिपुत्रराजं रामराजानमिदमब्रवीत् ॥ प्रत्याख्यातोऽसि दुर्बुधे गुरुणा सत्यवादिना ॥ न चानि क्रमिदुं रा
ज्यं वचनं सत्यवादिनः ॥ अराक्यमिति चोवाच वसिष्ठो भगवात् ॥ तमद्य वेयमाहर्तुं कथं राक्ताः क्रतु
तव ॥ बालिशस्त्वनरश्रेष्ठ गुरुपुत्रा न्यदृच्छसि ॥ तपोरतांश्चान्यथितुं गम्यतामिच्छे तो नृप ॥ तेषां तद्वा
चनं श्रुत्वा स्नेहपर्याकुलाक्षरं ॥ राजामन्युसमाविष्टो गुरुपुत्रानथाब्रवीत् ॥ प्रत्याख्यातो वसिष्ठे न गुरु
पुत्रेस्तथैव च ॥ अन्यागतिं गमिष्यामि स्वस्तिवोस्तु तपोधना ॥ वसिष्ठपुत्रास्तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोरं राक्षसं
तदा ॥ शेषस्तं परमकुप्यं शब्दं लब्ध्वा विष्यसि ॥ २० ॥ इत्येवमुक्त्वा राजानं विविशुस्तेत्यमाश्रमं ॥ अथरा
ज्यां यतीतायाराजाचंडालदर्शनः ॥ अथोनीलवीरधरो रक्तांबरधरो नरः ॥ विचित्रमाल्यभरणआ
यसाभरणस्तथा ॥ तं दृष्ट्वा मंत्रिणः सर्वे साक्षाच्चंडालतंगतं ॥ दुर्बुधः स्वपुरं रामपुराये चानुयायिनः
अथैकरवराजा स जगाम परमाप्तवान् ॥ दहमानं दिवा रात्रौ विश्वामित्रं तपोधनं ॥ विश्वामित्रस्तु

शर्व
॥६९॥

तं दृष्ट्वा राजानं विफलीकृतं ॥ चंडालरूपिणं घोरततः कारुण्यमीयवान् ॥ कारुण्याच्च महाने जा वाक्यं
वाक्यं विचारदः ॥ अब्रवीद्गतं लक्ष्मीकैराजानं घोरदर्शनं ॥ किमागमनहेतुस्तैश्चंडालकुलं नंदनं ॥ अयोध्या
धिपते वीरराजा चंडालतंगतः ॥ अथ तद्वाक्यमाकर्ण्य राजा चंडालदर्शनः ॥ अब्रवीत् प्राजितं वाक्यं वाक्यं
वाक्यकोपिदै ॥ प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रेस्तथैव च ॥ जनवात्तश्च तं कामं अहं प्राप्नोमि पर्ययं ॥ स सारी
रो दिव्यायामिति मां सौम्यदर्शनं ॥ मया दास्यो दाह तोयस्तं च नृप्राप्तवानहं ॥ २१ ॥ अन्तर्गतं पूर्वमेव न भवि
ष्यं कदाचन ॥ रुद्धेष्वापिगतः सौम्यक्षत्रधर्मेण तेशये ॥ यज्ञैर्बहुभिर्हि मे प्रजाधर्मेण पातितोः ॥ गुरुवक्त्र
महात्मानोशीलवृत्तेन तोषिताः ॥ धर्मप्रयत्नमानानां शुभवाङ्मुहिकर्मणां ॥ परितोषं न गच्छति गुरोमु
निसंतम ॥ देवमत्र परं मन्त्रे पौरुषं नास्ति कारणं ॥ देवेनाक्रमते बुद्धिर्देवहि परमागतिः ॥ तस्य मे परमा
तस्य प्रसादं मुनिपुंगव ॥ कर्तुमर्हसि भद्रं तदैवोपहतकर्मणः ॥ नाभ्यागतिमुपास्यामि नाव्यछरणमस्मि मे
देवपुरुषकरणेन त्वत्तुमर्हसि ॥ दावानलोपद्रुतपत्राद्यो यथातरुहर्षमुपैति दृष्ट्वा ॥ वर्षासु मेघं
तडिदुज्वलीगंतथाऋषिप्राप्य न पस्त्रिरीकुः ॥ २१ ॥ इत्यार्षे रामायणे वाळकी उ
त्रिशंकुशपनामसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥६९॥ ॥ उक्तं वाक्यं तुराजानं विश्वामित्रो महामुनिः ॥ अ

अवीन्मधुरं वाक्यं त्रिशोकोर्द्विषवर्धनं ॥ इक्ष्वाको स्वागतं ते सु जानामि त्वी सु धर्मिके ॥ शरणं ते मयि विधासि वसेदनुप
सत्तम ॥ अहमामे नये सर्वान् कर्षीन् धर्मपरायणान् ॥ यज्ञसाहाय्यकरणे न तो यक्ष्यसि निवेत ॥ गुरुरापकृतं
पै यदि दत्तं विवर्तते ॥ अनेनैव च रूपेण स शरीरोगमिष्यसि ॥ हस्तप्राप्तमहमन्ये सर्वतवनरेश्वर ॥ यस्त्वं कोशिक
माशायशरैर्ष्यं शरणं गतः ॥ एवमुक्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महामनाः ॥ शिष्यांश्च सुहृदश्चैव क्रत्स्नैः सपुरो
धसः ॥ अतो दयन्महाप्राज्ञो यज्ञसंभारकारणात् ॥ शिष्यांश्च सर्वानाहूय वाक्यं सौ वाक्यमब्रवीत् ॥ गत्वा
मुनिवरांस्तर्वांस्तमानयत सत्वरं ॥ यश्च यद्वचनं ब्रूयात्तं मया द्वाभ्यपरि नोदितः ॥ तत्सर्वमखिलेनोक्तं स
मारुद्ये ये विना नृते ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा दिशो जग्मुः पृथक्पृथक् ॥ आजग्मुरथ देशेभ्यः सर्वेभ्यो ब्रह्मवा
दिनः ॥ ते तु शिष्याः समागम्य मुनिं च लनने जसौ ॥ १० ॥ अब्रुवन्वचनं सर्वं यथोक्तं ब्रह्मवादिभिः ॥ श्रुत्वा तद्व
चनं सर्वे समार्यांति हि जातयः ॥ भगवन्सर्वदेशेभ्यो वर्जयित्वा महोदय ॥ वासिष्ठं वशतः सर्वे शृणुत न्युनि सु
गव ॥ क्षत्रियो याजको यस्य चंडालस्य विशेषतः ॥ कथं सदसि भोक्तारो हविस्तत्र सुरर्षयः ॥ ब्राह्मणा हि महा
त्मानो भुक्ता चंडालभोजनं ॥ कथं स्वर्गं गमिष्यंति विश्वामित्रेण पाणिनाः ॥ एतद्वचनं श्रुत्वा कृतं रक्तं विवोचने
न वासिष्ठे न रत्नादलसवैः सह महोदयैः ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा यथोक्तं मुनिपुंगवः ॥ क्रोधं रक्तनयनः सरो
धमिदमब्रवीत् ॥ ये दूषयंत्य दुष्टमां तपउग्रमुपागतं ॥ भस्मभूतो दुरात्मानः कालस्य वशमागतः ॥ अद्य तेका

शब
॥ ६ ॥ २ ॥

नपात्रो न नीतो वैवस्वतं क्षयं ॥ समजाती शताः संतु मृतपाः संतु सर्वशः ॥ भवमांसनिरता हाराः पुष्कसानांमनि
र्घुणाः ॥ विरुताश्च विरुपाश्च लोका ननु चरंति ॥ दूषितः सर्वलोकेषु विषाद इति विश्रुतः ॥ प्राणातिपातेनिर
तो निरनुक्रोशो गतः ॥ २० ॥ दीर्घकालं मम क्रोधाद्दुर्गेति वर्तयिष्यति ॥ एतावदुक्त्वा वचनं विश्वामित्रो महात
पाः ॥ धिरशममहातेजा मुनिमध्ये महामतिः ॥ स क्रोधविषमुत्सृज्य गाधिजोरघुनंदन ॥ तपो बलहतो न
हत्वा वासिष्ठं समहोदयान् ॥ ऋषिमध्ये महातेजा विश्वामित्रोभ्यभाषत ॥ अयमिक्ष्वाकुदायादस्त्रि
शंकुरिति विश्रुतः ॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च भवैष शरणं गतः ॥ स्वेनानेन शरीरेण स्वर्गलोकं जिगीषति
अथेनाभाषिते वाक्ये महायज्ञफलैर्विणा ॥ विश्वामित्रवचः श्रुत्वा सर्वे एव महर्षयः ॥ उचुः समेत्य वच
नं धर्मज्ञा धर्मयंत्रिताः ॥ अयं कुशिकदायादो मुनिः परमकोपनः ॥ यदाह वचनं संन्यगे न कार्यं तस्योयं
अग्निरूपो हि भगवान् शपदास्यति रोषितः ॥ तस्मात्प्रवर्ततौ यज्ञो यथैवोक्तं महर्षिणा ॥ क्रियतां च तथा यत्नस
शरीरो यदा दिवं ॥ गच्छेदिक्ष्वाकुदायादो विश्वामित्रस्य ते जसा ॥ ततः प्रवृत्ते यज्ञः सर्वांगः सर्वधिष्ठितः
याजकश्च महायज्ञे विश्वामित्रो महातपाः ॥ २० ॥ ऋत्विजश्चातुर्पूर्व्येण मंत्रविन्मंत्रकोविदः ॥ चकुरम

वाल्मी. रामा. बाल.

॥६३॥

हृन्मन्त्र देवानां देवसंमिताः ॥ ननाजमुस्ततस्तत्र भागार्थं सर्वदेवताः ॥ ततः क्रोधसमाविष्टो विश्वामि
त्रोमहामुनिः ॥ सुबमुद्यम्य सक्रोधस्त्रिशंकुं तव चोब्रवीत् ॥ पश्य मे तपसो वीर्यं पूजितस्य नरेश्वरा ॥ एष
लौसशरीरेण नया मिस्वर्गमोजसा ॥ बाल्यात्प्रभृतियद्यस्ति किंचिन्मे तपसःफलं ॥ तेजसस्तस्य मे
हतः शरीरो दिवंब्रज ॥ उक्तवाक्ये मुनावेवं शरीरो नृपस्तनः ॥ स्वर्गजगाम काकुत्स्थविप्राणो तत्र प
श्यता ॥ देवलोके ततो दृष्ट्वा त्रिशंकुपाकशासनः ॥ सहस्रैः सुरगणैरिदं वचनमब्रवीत् ॥ त्रिशंको यत
भूमौ त्वं न त्वं स्वर्गे कृतान्वयः ॥ गुरुशापादभिहतो मूढशीघ्रमवाक्शिरः ॥ एवमुक्तो मेहं देव त्रिशं
कुरपतद्भुवि ॥ त्रायसेति च विप्रो शब्दिश्वामित्रं तपोधनं ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पतमानस्य स त्रिणः ॥ शो
षमाहारयत्तीव्रं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ऋषिमध्ये च काकुत्स्थ प्रजायतिरिवापरः ॥ ततो दक्षिणमार्गं स्था
सत्तर्पणपराजितः ॥ नक्षत्रमालामपरां चास्तज क्रोधमूर्छितः ॥ दक्षिणां दिशमास्थाय मुनिमध्ये महा
तपाः ॥ सृष्ट्वा नक्षत्रमालां च क्रोधेन कवुषीकृतः ॥ देवानपि च संकुप्य स्तुष्टुमेवाकरो मतिः ॥ ततः परम
संभ्रान्ताः सर्षपे घासुरासुराः ॥ विश्वामित्रं महात्मानमबुक्षुः सानुनयवच्च ॥ अयं राजशुचिः सौम्यगुरु

शब्द
॥६३॥

शापपरीक्षितः ॥ सशरीरो दिवं यातुं नार्हत्येष महायशः ॥ तासां तु वचनं श्रुत्वा देवतानां महाकृतिः ॥ अब्रवी
न्मधुरं वाक्यं वाक्यतः सर्वदेवताः ॥ सशरीरस्य सद्रवः इक्ष्वाको रमितप्रभाः ॥ आरोहणे प्रतिज्ञां मे नानृतो क
र्तुमर्हथ ॥ स्वर्गोऽस्तु सशरीरस्य त्रिशंकोर्मदनुग्रहात् ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि वैश्वानरपथाद्वहिः ॥ अर्वाकृति
रास्त्रिशंकुश्च तिष्ठत्समरसन्निभः ॥ विश्वामित्रश्च धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ ऋषिभिश्च महातेजो वा
ढमिषु ब्रवीद्वचः ॥ ततो देवा महात्मानो ऋषयश्च तपोधनाः ॥ विश्वामित्रमबोचं स्ते साधयिष्यामहेततः ॥
यथा गतास्तथा जग्मुर्यज्ञा तस्मान्न पोधनाः ॥ महान्विमदो वृजो यं दक्षिणामभितो दिशं ॥ दिशमन्यमि
तो यामस्तस्यामो यत्र वै तपः ॥ ५० ॥ पश्चिमायां विशालायां पुष्करेषु तपोधनाः ॥ सुरवे तपश्चरिष्यामः प
रं चित्तं तपोधनं ॥ एवमुक्ता महातेजाः पुष्करेषु तपोधनः ॥ तप उग्रं दुराधर्षं ते पेपरमदारुणं ॥ एतस्मि
न्नेव काले यो अयोध्याधिपतिर्नृपः ॥ अबरीषशतिख्यातो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ तस्य वै यजमानस्य नरम
धेनप्रपतेः ॥ प्रोक्षितं मंत्रपात्री यैः पशुमिंद्रो जहार ह ॥ प्रनष्टे च परौ तस्मिन् विप्राराजानमब्रवीत् ॥
पशुरभ्यो ह तोराजप्रनष्टस्तव दुर्नयात् ॥ अरक्षितारं राजानं ह्यतिदोषानरेश्वर ॥ आनयस्व पशुं श

हनन्तत्र देवानां देवसंमिताः॥ नवाजमुस्ततस्तत्र भागार्थं सर्वदेवताः॥ ततः क्रोधसमाविष्टो विश्वामि
त्रो महासुनिः॥ स्तुवमुद्यम्य सक्रोधास्त्रिशंकुं तैव ब्रवीत्॥ पश्य मे तपसो वीर्यं पूजितस्य नरेश्वरा॥ एष
त्वसंशरीरेण नयामि स्वर्गमोजसा॥ बाह्यात्प्रभृति यद्यस्ति किंचिन्मे तपसःफलं॥ तेजसस्तस्य मे
हतः संशरीरो दिवंब्रज॥ उक्तवाक्ये मुना वेवं संशरीरो नृपस्ततः॥ स्वर्गजगाम काकुत्स्थविप्राणां तत्र प
श्यता॥ देवलोके ततो दृष्ट्वा त्रिशंकुपाकशासनः॥ सह सर्वैः सुरगणैरिदं वचनमब्रवीत्॥ त्रिशंकोपत
भूमौ त्वं न त्वं स्वर्गे कृतान्तर्यः॥ गुरुशापादभिहतो मूढशीघ्रमवाक्शिरः॥ एवमुक्तो मेहं देवत्रिशं
कुरपतद्वि॥ त्रायस्वेति च विप्रो शब्दं विश्वामित्रं तपोधनं॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पतमानस्य सत्रिणः॥ शो
षमाहारयत्तीव्रं तिष्ठतिष्ठेति च ब्रवीत्॥ ऋषिमध्ये च काकुत्स्थ प्रजापतिरिवोपरः॥ ततो दक्षिणमार्गं स्थ
सप्तर्षीन्पराजितः॥ नक्षत्रमालामपरां चास्तज क्रोधमूर्छितः॥ दक्षिणां दिशमास्थाय मुनिमध्ये महा
तपाः॥ स्पृष्ट्वा नक्षत्रमाली च क्रोधेन कवुषीकृतः॥ देवानपि च संक्रुधुस्त्रष्टुमेवाकरोन्मतिं॥ ततः परम
संभ्रान्ताः सर्वे संधाः सुरासुराः॥ विश्वामित्रं महात्मानमूचुः सानुनयवचः॥ अयं राजशुचिः सौम्यगुरु

शब्द
॥६३॥

शापपरीक्षितः॥ संशरीरो दिव्यं यातुं नार्हत्येष महायशः॥ तासां तु वचनं श्रुत्वा देवतानां महाकृतिः॥ अब्रवी
न्मधुरं वाक्यं वाक्यज्ञः सर्वदेवताः॥ संशरीरस्य सद्रवः इक्ष्वाको रमितप्रभाः॥ आरोहणे प्रतिज्ञां मे नाहं तां क
र्तुमर्हथ॥ स्वर्गे तु संशरीरस्य त्रिशंकोर्मदतु यहात्॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि वैश्वानरपथाद्वहिः॥ अर्वाकुरी
रास्त्रिशंकुश्च तिस्रस्तमरसन्निभः॥ विश्वामित्रश्च धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टुतः॥ ऋषिभिश्च महातेजोवा
ढमिषु ब्रवीद्वचः॥ ततो देवामहात्मानो ऋषयश्च तपोधनाः॥ विश्वामित्रमवोचंस्ते साधयिष्यामहेततः॥
पथागतास्तथा जग्मुर्यज्ञानस्मान्नपोधनाः॥ महान्विमदो ब्रूतो र्यदक्षिणामभितो दिशः॥ दिशामन्यामि
तोयामस्तप्स्यामो यत्र वै तपः॥ ५०॥ पश्चिमायां विशालायां पुष्करेषु तपोधनाः॥ सुरवैतपश्चरिष्यामः प
रं चित्तं तपोधनं॥ एवमुक्ता महातेजाः पुष्करेषु तपोधनः॥ तपउग्रदुराधर्षं ते पेचरमदासुः॥ एतस्मि
न्निव काले यो अयोध्याधिपतिर्नृपः॥ अवरीष इति ख्यातो यष्टं समुपचक्रमे॥ तस्य वै यजमानस्य नरमे
धेनोऽपतेः॥ प्रोक्षितं मंत्रपानीयैः पशुमिदं जहार ह॥ प्रनष्टे च पशौ तस्मिन् विप्राराजानमब्रवीत्॥
पशुरभ्यो ह तोराजमनष्टस्तव दुर्नयात्॥ अरक्षितारं राजानं हृन्ति दोषानरेश्वरं॥ आनयस्व पशुं शो

वाल्मीकि रामा बाल

॥६४॥

प्रैमाच कर्म प्रवर्तता ॥ उपाध्यायवचः श्रुत्वा इक्ष्वाकुः समितप्रभः ॥ अन्वियेष महाबाहुः पशुगोभिः सह
स्त्रशः ॥ देशां जनपदां श्वापि नगराणि वनानि च ॥ आश्रमांश्च महापुण्यान्विप्रचिन्महायशः ॥
पुत्रैः सहिततातैः सभायैरघुनंदन ॥ अगुतुगे समासीनं ऋचीकं तं ददर्श ॥ अंबरीषो महातेजाः प्रणिपत्या
भित्वा यच ॥ सर्वत्र कुशलं पृष्ट्वा ऋचीकं तं महामुनिं ॥ ६० ॥ उवाच नमो ते जाः प्रणम्यो भिप्रसाद्य च ॥
ब्रह्मर्षिर्न पसादीर्षे राजर्षि रभितप्रभः ॥ भगव छ र त सहस्रेण दद्यां स्वं यदि मे सुतैः ॥ पशोरथैश्च
नार्थोऽस्मि अहं काश्चप सुव्रत ॥ सर्वपरिस्त ता देशा यक्षिये न लभे पशुं ॥ दो तुमहं सिम्भेन यावत्कर्म प्र
वर्तते ॥ एवमुक्त्वा महातेजा ऋचीकस्तमुवाच ह ॥ ऋचीकस्य वचः श्रुत्वा तेषां ताता महात्मनी ॥ उवाच नर
शार्दूलं ते राजानं महाव्रतं ॥ अत्रिंशत्सु तश्रेष्ठं पिता प्राह महाकृते ॥ महाप्येवं कनीयो संश्रुन वै विधि
मुप्रिय ॥ प्रायेण तु नरश्रेष्ठ ज्येष्ठाः पितृषु वल्लभाः ॥ मातृणां तु कनीयो संस्मादक्ष्यो हि मे सुतः ॥ उक्त
वाक्येन मुनिना मुनिपत्न्या न शैव च ॥ श्रुतः शेषो महाप्राज्ञो मध्यमो वाक्यमब्रवीत् ॥ ज्येष्ठः पितुरपि
ऋयः कनीयान्मातुरेव च ॥ विक्रीतं मध्यमं मन्ये राजपुत्र नयस्व मां ॥ गवांशत सहस्रेण श्रुतः शेषो

शब्द
॥६४॥

नरेश्वरः ॥ गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनंदन ॥ अंबरीषस्तु राजर्षिः रथमारोप्य सत्वरः ॥ श्रुतः शेषो
महातेजाः जगाम च यथागतं ॥ स्वयं सदनं प्राप्तः पुष्करे वा समागमेत् ॥ ७१ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे वा
कौटे सर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ श्रुतः शेषो नरश्रेष्ठो गृहीत्वाथ महाबलः ॥ विश्रम्य पुष्करे रामम
ध्यमे रघुनंदन ॥ तस्य विश्रम तस्तत्र श्रुतः शेषो महातपाः ॥ पुष्करं ज्येष्ठमोगम्य विश्रमिर्न ददर्श ह ॥
विघूर्णमाणं हृदयो लज्जया श्रमणेन च ॥ पयातां के पुनस्तत्र वचनं चेदमब्रवीत् ॥ न मे स्ति मातानपि
तानं शांतिर्न च बंधवः ॥ ना तुमहं सिमां सोम्य तमेवं मुनिपुंगव ॥ ज्ञाता त्वं हि मुनिश्रेष्ठ पितेव मम
सुव्रत ॥ राजा च कृतं कृत्यं स्यादयं यत्तं फलाजितं ॥ स्वर्गलोके तथा श्रिया तव सोम्य निदर्शनात् ॥
मम नाशो ह्य नाथस्य भवय स न ते जसः ॥ पिते व पुत्रं धर्मात्सु त्वा तुमहं सि किल्बिषात् ॥ तस्य तद्वचनं
श्रुत्वा विश्रमिन्नो महातपाः ॥ सांत्वयित्वा बद्धविधं पुत्रानि दमुवाच ह ॥ यत्कृते पितरः पुत्रा जनय
ति श्रुभाभिः ॥ परलोके हि तार्थाय तस्य कालो यमागतः ॥ अयं मुनि सुतो बालो मत्तः शरणमिच्छति
अस्त्वजीवनदानेन प्रियं कुरु तपुत्रकाः ॥ सर्वं सुकृतं कल्याणः सर्वधर्मपरायणः ॥ १० ॥ पशुत्वे राजसि
हस्य त्पि मग्नेः प्रयच्छथ ॥ नाशता च श्रुतः शेषो यत्तं वा विघ्नता मवेत् ॥ देवतास्तर्पिता वास्युर्मम स्याच्च व

वाल्मीकी रामा०

॥६५॥

चः कृतं ॥ पुनस्तद्वचनं श्रुत्वा मधुच्छंदादयस्ततः ॥ साभिमानं मुनिश्रेष्ठं सर्वजनिदमब्रवीत् ॥
कथमासक्तं त्वत्कोत्रायसे न्यसुतं प्रभो ॥ अकार्यमेतत्पश्यामः श्वमीसस्येव भोजने ॥ तेषां तद्वचनं
श्रुत्वा स्तानीं मुनिपुंगवः ॥ कोपसरत्तनयनो द्याहनुमुपचक्रमे ॥ निःसाध्वसमिदं वाक्यं धर्म
तोषिहृतमया ॥ श्वमीसमिति यत्प्रोक्तं दारुणं श्रोतुं महर्षणी ॥ अथाब्रवीच्छुनः शोफं कृत्यारक्ष
निरामया ॥ पवित्रपाशे राविष्टोरतमाया नुलेपनः ॥ वैष्णवरूपमासाद्य ध्यायन्मां मनसामुद्ध
इमे वगाथे द्वे योगी गाये स्तुतिपुत्रका ॥ अंबरीषस्य यत्तार्थे ततः सिद्धिमवाप्स्यसे ॥ शुनः शोफ
श्वते कृत्वा पाद्ये गाथे समाहितः ॥ त्वरयारजसिंहत्वं अंबरीषमुवाच ह ॥ २० ॥ राजसिंह नरश्रेष्ठ
गच्छशीघ्रमतः परं ॥ निवर्तयेमया सौम्य अकिंशेन मया कृतं ॥ तदा म्येष्टिपुत्रस्य श्रुत्वा हृषसमु
त्सुकः ॥ जगाम नृपतिः शीघ्रं यत्तवारतमर्तद्रिक ॥ सदस्यानुमतो राजापवित्रीकृतलक्षणा
एवं रत्नां वरं ध्याय कृत्वा यूपमूले निवो जयेत्तं सबधो वाग्भिदया भिरभिस्तु
त्यमहोजसं ॥ इन्द्रमिन्द्रानुगांश्चैव यथावन्मुनिपुंगवाः ॥ ततः प्रीतः सह साक्षस्त

॥६५॥

स्य श्रुतिभिरीडितः ॥ दीर्घायुस्ततः प्रादाच्छुनः शोफा यराधवा ॥ स च राजानरश्रेष्ठस्तस्य तद्व
वान् ॥ फलं बहु गुणराम सहसा क्षप्रसादं ॥ विश्वामित्रोपि धर्मात्मा तत्तवा न्युमहत्तपः ॥ उ
ग्रं परमनाथं ब्राह्मण्ये कृतमानसः ॥ सहस्रं शरदामेकं पुष्करेणुतदानघ ॥ २० ॥ ॥
॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे सर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ पूर्णवर्षसहस्रे तु व्रतश्र
ते महा मुनि ॥ अथ गच्छसुराः सर्वे तनयो बलविस्मिताः ॥ अब्रवीच्च महानेजाः ब्रह्मासुराच
रम्भः ॥ कृषिस्तु मसि भद्रं ते स्वर्जितं कर्मभिः शुभैः ॥ एवमुक्ताथ देवेश स्त्रीदिवं पुनरत्वगात् ॥
विश्वामित्रोपि धर्मात्मा तपः परमतपः ॥ ततः कालस्य महतो मेनकाया नामया सुराः ॥ पुष्करेणु नरश्रेष्ठ
स्नानं समुपचक्रमे ॥ तामेव महानेजाः मेनकां कुशिकात्मजः ॥ रूपेणाप्रतिमामराजं तीर्थं वा विदुः ॥ कण्ठ
नके स्फुरन्नादा पूरितदिङ्मुखं ॥ कंदर्पदं वरागो मुनिस्तमिदमब्रवीत् ॥ मेनके स्वागतं ते स्तुवसे हा धर्मयास
ह ॥ अनुष्टुप् ही श्वमा भद्रं मेनेन प्रमोदितं ॥ इत्येवमुक्ता कुशिकात्मजेन सा मेनका राममनो रमणी ॥ तत्रावस
तस्य वचोतुरोधा कंदर्पभायेव मनो भवेन ॥ ८१ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे सर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

नाम्नी-रामा-बालः

॥६६॥

इक्ष्वाक्यासावरारोहा तत्रावासमगतादा ॥ तपसस्तु महाविघ्नो विश्वामित्रमुपागमत् ॥ तस्यावसत्यवर्षा
णि पंचवर्षचराघेव ॥ विश्वामित्रा अमेरमे सम्यक्परिचचार ह ॥ मुनेस्तु बुधिरुत्पन्ना सामर्थ्यरघु
नन्दन ॥ विघ्नोयदेवविहितस्तपसो मे महान्धुर्व ॥ अथ काले गते तस्मिन् विश्वामित्रो महामुनिः ॥ स
त्सहृदयस्तत्र चिता शोकसमन्वितः ॥ सर्वश्रुतौ च कर्मैतत्तपोपहरणं मम ॥ अहोरात्रोपदेशो न
गताः सर्वस्वराट् ॥ काममोहाभिभूतस्य विघ्नोयप्रत्यपस्थितः ॥ स निश्चस्य मुनिश्चेष्टोपश्रुतापे
नमूर्छितः ॥ भीतामप्सरसं दृष्ट्वा वेपमानी कृतोजलिः ॥ मेनकां मधुरैर्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः ॥
उत्तरं पर्वतराम विश्वामित्रो भ्यगात्पुनः ॥ कृत्वा सुनिश्चितां बुद्धिं कामजे तु महायशाः ॥ कौशिकी
तीरमासाद्य तपोतथ तदारुणं ॥ तस्मिन् वर्षे सहस्रे तु तथ माने महत्तपः ॥ उत्तरं पर्वतराम देवानाम
भवद्भयं ॥ ते मन्त्रयन्तः सहिताः सार्वसंघाः सुरासुराः ॥ १९० ॥ महर्षिं शब्दं लभन्त साध्वर्यं कौशिका
त्मजः ॥ देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ॥ अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं महामुनिं ॥ महर्षे
स्वस्तिते वस तपसो ग्रेण कश्चितः ॥ महर्षिर्त्वं दुरावापं ददामि तव सुव्रत ॥ पितामह वचः श्रुत्वा विश्व

शब्द
॥६६॥

मित्रस्तपोधनः ॥ प्रीजलिः प्रयतो भूत्वा विश्वामित्रस्ततो ब्रवीत् ॥ महर्षिं शब्दं मत्तुल्यं तपो बलसमन्वि
तं ॥ यदि मे भगवानाह ततो स्मिन्विजितेन्द्रियः ॥ तमुवाच ततो ब्रह्मानतावत्विजितेन्द्रियः ॥ इन्द्रियणि
जयेत्कृत्वा जगाम त्रिदिवं पुनः ॥ यतस्तेति मुनिश्चेष्टमुक्तवांस्त्रिदिवं ब्रजत् ॥ विप्रस्थितेषु देवेषु विश्वा
मित्रो महामुनिः ॥ उर्ध्वबाहुर्निरालंबो वायुमक्षस्ततो भवत् ॥ ग्रीष्मे पंचतपांस्तृत्वार्षा स्वाकाश गोभवे
त् ॥ स लिखेशिशिरं सर्वं अहोरात्राणि सर्वशः ॥ एवं वर्षे सहस्रेण तपो तथ तदारुणं ॥ ततस्तपसि संरक्ते
विश्वामित्रे महामुनौ ॥ स भ्रमः सुमहानासीत्सुराणां वासवस्य च ॥ रंभाप्सरससंशक्तं सहस्रं
मर्हद्भुजैः ॥ २० ॥ स उवाच विहितं वाक्यं अहितं कौशिकस्य च ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे सर्गः ॥ ५३ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ वरारोहे गुणैः सर्वैरप्सरामिर्विशिष्यते ॥ स्मरकार्यमिदं रम्यं कर्तव्यं सुदृढं हृदया ॥ अ
लोभं कौशिकं भद्रे कामक्रोधवशं नय ॥ तथोक्त्वा साप्सराराम सह स्नात्वा क्षेणधीमता ॥ वित्रस्ता प्री
जलिर्भूत्वा प्रत्यवाच सुरेश्वरं ॥ अयं सुरपते कोधी विश्वामित्रो महाघृतिः ॥ शापमुत्सृज्यति
मयि देवतानां भयप्रदः ॥ ततोऽपि भगवन्साधुप्रसादं कर्तुं महसि ॥ न मे साधयितव्यानि ते जांसि

बान्सी-रामा-वाल्मीकी-
११६७११

चनपांसिच ॥ तामुवाच सहस्राक्षो वेपमाना कृती जालि ॥ २० ॥ भेमात् नवभयं कुरुष्व वचनं मम ॥ को कि
लो हृदययाही माधवे रुचिरे क्रतौ ॥ अहं कंदर्प सहित स्थाता तव समीपतः ॥ त्वं च रूपं बहु गुणं कृत्वा
परमभास्वरं ॥ तस्मिन् कौशिके भद्रे मोह नार्थमुपाह्वयो ॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्य रूपमप्रतिमं भुवि ॥ कृत्वा वे
दुविधिरंभा विश्वामित्रमुपाह्वयत् ॥ को किल स्य च संश्रुत्य बलुया हरतस्वने ॥ तं प्रहृष्टेन मनसा विश्वा
मित्रो भ्यवेक्षत ॥ रंभागी तस्वने चैव मधुरं सुमनोहरं ॥ मारुते च सुखस्य रंदिभ्यगं धाधिवासितं ॥ आयातं
समभिप्रेक्ष्य कामिनीमदवर्धनं ॥ सहसा कृतञ्चिनात्मा मदनेन महाभुनिः ॥ अथ तस्याः सुशब्देन गी
तेनाप्रतिमेन सः ॥ दर्शनेन च रंभाया मुनिः संमोहमागमत् ॥ सहस्राक्षस्य तत्कर्म विनायमुनिर्भुगवः
यस्माच्छोभयसे रंभे कामक्रोधजयेषिणे ॥ दशवर्षसहस्राणि शैले स्थास्य सिद्धुर्भगे ॥ ब्राह्मणा हि महात्मान
स्तपो बलसमन्विताः ॥ उधरिष्यति रंभे त्वीमक्रोधकलुषी कृता ॥ एवमुक्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महाभुनिः
अशकुवचारयितुं क्रोधसंतापमागतं ॥ तस्य चिन्ताभ्युपेतस्य रंभा वै शैलमागता ॥ व्रीडितश्चापिकंक्षया
यया वाभ्युपशगतं ॥ क्रोधेन च महातेजास्तपसो हरणं कृतं ॥ इन्द्रियैरजितैरामनले मेरातिमात्मनः
अथ हेमवती रामद्वितीयकामहाभुनिः ॥ पूर्वोदिरामुपाक्रम्य तपसोपे सुदारुणं ॥ तां दृष्ट्वा रापसंयुक्तौ

शुभ
११६७११

शैलमयी कृतौ ॥ २० ॥ अभ्यागच्छन्मुनिश्चिन्तांतपो - हरणे कृतं ॥ नैव कोपकरिष्यामि न च भोक्ष्येपि सौ
प्रतं ॥ अथवा स्वरायिष्यामि संवत्सरं तान् च दूनु ॥ स्वयं च शोषयिष्यामि स्वमात्मानं यतैर्दियः ॥ तावदा
वधिमे प्राप्तिं ब्राह्मण्यं महदूर्जितं ॥ अनुक्षुप्तेन भुज्ज्वैतिष्ठेयं राश्वतीः समाः ॥ नहि मे तपमानस्य क्ष
यं यास्यं निवासवः ॥ मौनं वर्षसहस्राय कृत्या मनसि सुस्थिरं ॥ अकरोदप्रतिसमाप्रतिशौरघुनं दना ॥ स्था
णुभूतो निरालंबः क्रोधमात्सर्यवर्जितः ॥ पूर्णवर्षसहस्रे तु काष्ठभूतं महाभुनिः ॥ विज्ञेयं बहुभिर्धृतं
कोपानंतरमाविशत् ॥ गत्वा च परमहर्षं तप आतिष्ठ दुत्तमं ॥ अथ वर्षसहस्रेण व्रतदीक्षणा आगतं ॥ इन्द्रो
द्विजाभिर्भूतैर्वै यथा सिद्धमया चतः ॥ निःशेषमनैर्भगवान्भुज्ज्वैतिष्ठेयं महातपोः ॥ तथैव मौनमकरोदनुष्ठासं
चराद्यय ॥ अथ वर्षसहस्रेण निरुद्धा सो भवन्मुनिः ॥ निरुद्धा सान्मुनेस्तस्य मूर्ध्नि धूमो व्यजायत ॥ त्रै
लोक्येन संप्रतीतं आदीपितमिवाभवत् ॥ २१ ॥ ततो देवर्षिर्गंधर्वा पन्नगा सुरराक्षसाः ॥ मोहितास्ते जसेवा
संस्तपसा मेदरम्भयः ॥ कश्मलोपहृताः सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ॥ बहुभिः कारणैर्देवविश्वामित्रो महा
भुनिः ॥ क्रोहितं क्रोधितश्चैव तपसा भिविवर्धते ॥ न दृश्यते न किंचिदृश्यते स्वप्नमप्यथा ॥ नदी
यतेयदा तस्मै मनसो भियदीक्षितं ॥ नारायणतिलोकांश्च त्रीनेषः सचराचरं ॥ याकुलाश्च दिवा

नाम्नीरामा-बाल-
॥६८॥

सर्वानचतुर्यः प्रकाशने ॥ सागराः क्षुभिताश्चैव विदीर्य तेन पर्यताः ॥ प्रकेपते च पृथिवी वा मुक्तिं भूशतं
तः ॥ देवविप्रान्नभजते नास्ति को जायते नरः ॥ त्रैलोक्यमपि संमूढं संप्रक्षुभितमानसं ॥ बद्धिं न कुरुते
वयावदेष जगत्स्ये ॥ तावत्प्रसादं भगवानग्निरूपो महाकृतिः ॥ कालाग्निरिव निश्चेष्टस्त्रैलोक्यं प्रदहेद
यं ॥ देवराजं किं कीर्षेद्वादीयतामस्य यद्विदुः ॥ ततः सुरगणाः सर्वे पितामहपुत्रो गमाः ॥ विश्वामित्रमहा
त्मानमूचुः सानुनयवचः ॥ महर्षे स्वस्ति ते सा धोतपसास्मसुतो धिताः ॥ ४० ॥ ब्राह्मण्यं तपसोऽग्रेण प्राप्तं
वानसिको शिकः ॥ स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गच्छ सौख्यं यथा सुखं ॥ पितामहवचः श्रुत्वा सर्वे वाचं दिवौकसी ॥
रुसाप्रणामं विधिवद्वाहरतामहामुनिः ॥ ओंकारः सवषट्कारो वेदाश्चोयीतु सर्वराः ॥ क्षत्रवेदविदोऽश्वे
ष्ठब्रह्मवेदविदामपि ॥ ब्राह्मण्यं यदि मे प्राप्तं दीर्घमाप्नुस्तथैव च ॥ यदर्थं पूर्व ते कामो गमिष्यामि सुरर्षभा ॥
ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो यमेवमेव ब्रवीतु मां ॥ ततः प्रसाद्यतं देवा विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ महर्षिस्त्वं न संदेहः
सर्वं संपत्स्यते तव ॥ इत्थं कृत्वा देवताः सर्वा जमुस्त्रिभुवनं तदा ॥ सरथं चकार ब्रह्मर्षिरेवमस्त्विति वाज्जो
त ॥ अपूजयन् ब्रह्मर्षिं वसिष्ठं जयतीवरे ॥ ब्राह्मण्यमेव मे तेन प्राप्तं राममहात्मना ॥ विश्वामित्रोऽपि धा

॥६८॥

मात्मा लब्धा ब्राह्मण्यमुत्तमं ॥ रुतकायो मही सर्वा च चारतपसि स्थितः ॥ एष धर्मपरो नित्यवीर्यस्य च परायणः ॥ एष सत्येद
मे शो च वेदे च परिनिष्ठितः ॥ इत्थं वाचराजानं रो राम लक्ष्मण सन्निधौ ॥ ५० ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे विश्वामित्रो
प्यहोलाभो नाम सर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ततः कथां ते गच्छन्तो वाक्यं मधुरमब्रवीत् ॥ अपूजय छतानं देवौ शिकः सा
धुसाधिति ॥ जनकः प्रोज्ज्वलित्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ धनोऽस्य नुग्रही तो स्मि यस्य मे मुनिपुंगव ॥ यज्ञं का कुरुत
सहितः प्राप्तवानसि धार्मिकः ॥ सहितो हि जमुस्यैश्वर्यं बहुभिः सुमहायराः ॥ पावितो हं नया ब्रह्मन्त्रां ने न महासुने ॥
गुणा बहुविधाः प्राप्तास्तव संदर्शना नमया ॥ विप्रभावं च ते ब्रह्मन्कीर्त्यमानं मया श्रुतं ॥ श्रुतं भुवि मया चाद्य रामेण च
महात्मना ॥ सदस्यैः प्रायश्च सदः श्रुतास्ते बहवो गुणाः ॥ अप्रमेयं च ते रूपमप्रमेयं च ते बलं ॥ अप्रमेयं गुणाश्चैव नित्यं ते
पुरुषर्षभ ॥ तस्मिन् श्रव्यं तत्ताभिः कथाभिर्नास्ति मे विज्ञो ॥ कर्मकाले नरश्चेष्टी बनेरविमंडलः ॥ प्रसाते नरश्चेष्ट इष्टमहा
स्य हं पुनः ॥ गता हं जयतीं श्रेष्ठमामनुशातुमर्हसि ॥ एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रसास्य पुरुषर्षभ ॥ विसर्ज्य छजनं प्रीतः
प्रीतमनास्तदा ॥ पूजितो मुनिना तेन वैदेहो मिथिल्लाधिपः ॥ ५० ॥ प्रदक्षिणं तमकरोत्सोपाध्यायः सर्वाधवः ॥ विश्वामित्रोऽपि
धर्मस्मा सरामः सह लक्ष्मणः ॥ स्ववाटमभिचक्राम पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ ततो जगाम स्वगृहं सराजा सहर्षचित्तो मुनिम
र्षिभिः ॥ सतीत्यो गच्छति तो महर्षिः रुद्धेण रात्रिं गमयां बभूव ॥ ५१ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे विश्वामित्रविरतं नाम सर्गः ॥
॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥

वाल्मीकीय-वाल्मीकीय-
॥६९॥

नतः प्रसाते विमले कृतकृत्यो नराधिपः ॥ विश्वामित्रं महात्मानं मातुहावसराघवं ॥ नमस्त्वयि त्वाधर्मात्माशास्त्रदृष्टेन
कर्मणा ॥ राघवो बभूवुः सानो ततो वाक्यमुवाच ह ॥ भगवंत्वा गतं ते सुकिकरोमि महा मुने ॥ मनानां ज्ञापयतु मामाज्ञां यो भ
वतो हरे ॥ एवमुक्तस्तु धर्मात्मा जनकेन महात्मना ॥ प्रसूवाच मुनिर्धृष्टो वाक्यं वाक्यविदीवरं ॥ पुत्रो दत्तारथस्य मोक्षत्रि
यो लोकविश्रुतौ ॥ द्रष्टुं कामो धर्तुं दिव्यं यदेतत्त्वयि तिष्ठति ॥ एतद्दर्शय भद्रं ते कृतकामो नृपात्मजौ ॥ दर्शनादस्य धनुषो
यथेष्टं प्रकरिष्यतः ॥ एवमुक्तस्तु जनकः प्रसूवाच महा मुनिं ॥ श्रूयतां धनुषस्तत्त्वयदर्थं चेहतिष्ठति ॥ देवराज इति
ख्यातो निमेषगवले मम ॥ ततो नृपतयो भीता मथ्यमाना युधिष्ठिरः ॥ अवीर्यावीर्यसंदिग्धाः निःसत्त्वापापकारिणः ॥
ते देवमुनिशार्दूलधनुः परमभास्वरं ॥ यदि त्वारोपणं कुर्यादामोस्य धनुषः स्वयं ॥ सुतामयो निजो सीता दद्याद्दर्श
रथे स्नुषा ॥ १० ॥ यो रुषे ह्यपि रूपो हि राखे क्षीरमिवापि तं ॥ जनकस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रो महा मुनिः ॥ धनुर्दर्श
य रामाय तदिति प्राब्रवीत् ॥ सुरोपमस्तु जनकः सामान्या न्यादिदेश ह ॥ धनुरानीय तां दिवं राम लक्ष्मणौ रिति ॥
यत्तद्वलपरीक्षा र्थं सर्वेषां पृथिवीक्षितां ॥ जनकेन समादिष्टा प्रविश्य मिथिलोपुरी ॥ तद्धनुर्वैपुल्यं स्तुत्यं नि
र्जग्मुः पार्थिवं कालयात्र ॥ शतानि पंच पुंसां तु ध्यायतां महात्मनो ॥ संजाता मष्टवक्रांतां मुहुः कृच्छ्रं कथं च

शिव
॥६९॥

न ॥ लामानीय तु मंजूषायां सौ यत्र धेते नु ॥ सुरोपमस्तु जनकः सूचुस्ते नृपमंत्रिणः ॥ इदं धनुर्वैराज
न सर्वलोकेषु पूजितं ॥ मिथिलया महाभाग दर्शयेत्तं महा मुने ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा कृतं जलिरुवाच ह ॥ विश्व
मित्रं तदाराजो नौ चेभौ राम लक्ष्मणौ ॥ इदं धनुर्वैराजं जनकेन रभिषूजितं ॥ राजभिः समहावीर्यै
रशकैः पूरणे तदा ॥ नेदं सुरगणैः शक्यं असुरैर्वा महा मुने ॥ गेधर्वयक्षप्रवरेः सकेनैतं रम
होरणैः ॥ २ ॥ एकैको वा समस्तो वा शकामत्रिमतां वरं ॥ सज्जं कर्तुं मुनिश्रेष्ठ कुत एव तु मा
नुषाः ॥ अगतिर्मानुषाणां हि धनुषोस्य प्रपूरणे ॥ आरोपणे समायोगे वेधने तोलने पिव ॥
ते देव धनुषां श्रेष्ठमानीते मुनिगौरवात् ॥ दर्शयेत्तं महाभाग त्वनयो राजपुत्रयोः ॥
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा श्रुत्वा जनकं वार्षितं ॥ अभ्यभाषत काकुत्स्थः प्रदृष्टेनोतरात्म
ना ॥ गृहाणेदं महाबाहो दिव्यं धनुरनुत्तमं ॥ धारणे कर्षणे चास्य यत्नमातिष्ठ राघव ॥
वत्स राम धनुः पश्यैव राघवमब्रवीत् ॥ मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा यत्र तिष्ठति तद्धनुः ॥ म

षांतामुपाश्रित्य दृष्ट्वा च धनुर्व्रवीत् ॥ इदं धनुर्वरं दिव्यं प्रसूराभ्य दृष्ट्वाणिना
यत्नवांस्तुभविष्यामि तोलने पूरणे तथा ॥ बाढमित्येव तं राजा मुनिश्च समभाषि
त ॥ सलीलमिव तद्रामो जग्राह वचनामुनेः ॥ पश्यतां च सहस्राणां बहूनां रूप
नंदनः ॥ आरोपयत्सधर्मात्मा सलीलमरिसूदनः ॥ आरोप्य च महोबाहुः पूरयामास वी
र्यवान् ॥ ३० ॥ वर्षजचेन रश्मेष्टो धनुर्मध्ये महायशाः ॥ तस्य शब्दो भवेद्भीमो निर्घातसम
निस्वनः ॥ भूमिश्च कपे सुमहादीर्यमाणे गिराविवो निषेतुश्च नराः सर्वे तेन शब्देन मोहिताः ॥
वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तो चराधवौ ॥ प्रत्याश्वसे जनेन स्मिरा जाविगतसाधवसः ॥ ३१ ॥
वाचप्रांजलिर्वाक्यं वाक्यतो मुनिपुंगवं ॥ भगवन्कृतकीर्तिर्मे रामोदशरथात्मजः ॥ अत्यद्भु
तमचित्यं च अतर्कितमिदं मया ॥ जनकानां कुले कीर्तिमाह रिष्यति मे सुता ॥ सीता भर्तृरि मे
साद्य रामोदशरथात्मजं ॥ मम सत्याप्रतिज्ञा च वीर्यशुक्लेति कौशिके ॥ सीता प्राणे बद्धम

तादेयारामाय मे सुता ॥ भवतो नु मते ब्रह्मरशी घृणं तु मंत्रिणः ॥ मम कौशिक भद्रं ते अयो
ध्यां त्वरितारथैः ॥ राजानं प्रश्रितैर्वाक्यैरानयं तु परमम ॥ प्रदानं वीर्यशुक्लायाः कथयं तु च सर्व
शः ॥ मुनियुक्तौ च काकुत्स्थौ कथयं तु नृपायतु ॥ प्रीयमाणं तुरा जानं आनयं त्वां मुनीं प्रगा ॥
कौशिकेन तथेह क्तो राजा त्वाभाष्य मंत्रिणः ॥ ३२ ॥ अयोध्यां प्रेषयामास धर्मात्मा मुनिरा
सनात् ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे धनुर्भंगो नाम सर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥
तथा च नत्समाख्यातुं आनेतुं च नृपे तदा ॥ जनकेन समादिष्टा दूतास्ते शीघ्रवाहनाः ॥ त्रिरा
त्रमुषिता मार्गे ते यो ध्यां प्रविशत्पुरी ॥ नेराज वचनाद् दूताः राजवेश्म प्रवेशिताः ॥ देहश्रुदेवसं
काशां वृधं दशरथं नृप ॥ राज्यं प्राप्तां प्रशासं तं धर्मज्ञैः सेविष्येव तं ॥ ऋत्विग्भिर्देवसंकाशे व
सिष्ठाद्यैश्च मंत्रिभिः ॥ आशास्यमानं सुप्रीतैः शक्रमां गिरसे रिव ॥ तं लोकपालं प्रतिमं लो
कपालं सुनिश्चितं ॥ बद्धांजलिपुटः सर्वे दूता विगतसाधवसाः ॥ राजानं प्रयता वाक्यं मधुरं म

धुराक्षर॥ मेधिलो जनको राजसो मिहो न पुरस्कृतः॥ कुरालं चाप्ययं वैवसोपाध्यायपुरोहितः॥
मुहुर्मुहुर्मधुरयास्नेहसेरुक्तया गिरा॥ नृपतिस्त्वामहाराजकुशलं परिपृच्छति॥ पृष्ट्वा कुशलं
मव्यग्रो वै देहो मिथिलोऽधिपः॥ कौशिकानुमतो वाक्यं वाक्यं तद्रमब्रवीत्॥ विजिताते प्रति
तो वै वीर्यश्रुक्काममात्मजा॥ राजानो विजितारामो निर्वीर्ये विमुखीकृतैः॥ नामिमांस्तस्मात्ताराज
न्विश्वामित्रपुरस्सरः॥ ९०॥ यदृच्छयागतो वीर्यान्वनिर्जितवान्कृतः॥ तच्च दिव्यधनुः श्रीमान्मध्य
मश्रे महात्मना॥ राघवेण महत्तेजोमहती जनसंसदि॥ तस्मै सीतामयो देया वीर्यश्रुक्कामराघवे॥ प्रति
ज्ञातुं मिच्छामि न दनुस्तुमर्हसि॥ पुत्रयोस्तयोरेव प्रीतिसमुपलस्यसि॥ एवं विदेहाधि
पनिर्वीर्यमधुरमब्रवीत्॥ विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः शतानंदमते स्थितः॥ इति दूतवक्त्रं श्रुत्वा राजा
परमहर्षितः॥ सोपाध्यायश्च राजेन्द्रः पुरस्कृत्य पुरोहितः॥ वसिष्ठं वामदेवं च मंत्रिणो न्याश्च सो ब्र
वीत्॥ युतः कुशिकपुत्रेण कौसल्यानंदवर्धनः॥ लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा संविदे हे पुत्रिष्ठति॥ दृष्ट

शर्व
॥७९॥

मात्रे च काकुत्स्ते जनकः सुमहायराः॥ संप्रदानं स्मृतायाश्च राघवे कर्तुं मिच्छति॥ यदि वैरोच
ते वर्तं जनकस्य महात्मनः॥ गच्छामस्तां पुरीं शीघ्रं माभूत्कालस्य पर्ययः॥ मंत्रिणो बाढमित्यु
क्तुः सहस्रैर्महर्षिभिः॥ प्रीतश्चाप्यभवद्वाजाश्चोभूत इति चाब्रवीत्॥ मंत्रिणो जनकस्यो
पिरात्रिपरमसत्कृताः॥ उषुः प्रमुदितास्तत्र सर्वकामैः सुपूजिताः॥ २०॥ ॥ इत्यार्षे
मायणे बालकौ डे दूतवा वाक्यं नामसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ अथ रात्र्यां यतीनां
यां सोपाध्यायः सर्वो धेवः॥ राजा दशरथो दृष्टः सुमंत्रमिदमब्रवीत्॥ अथ सर्वे धनाध्य
क्षाः धनमादाय पुष्कलं॥ ब्रजं त्वेयं सुविहितानाना रत्नसमन्विताः॥ चतुरंगवर्तं चापि शी
घ्रं निर्यातु सर्वशः॥ ममास्तो समकालं च यानयुग्यमनुनमः॥ वसिष्ठो वामदेवश्च जावा
निरथ काश्यपः॥ मार्कंडेयश्च दीर्घायुर्मुनिः कात्यायनस्तथा॥ एते द्विजाः प्रयाचयेय

वाल्मी-रामा-बालं
॥७२॥

दनं योजयाशुभे ॥ यथा का वाह्ययो न स्याद् दत्ता हित्वरयंति मां ॥ वचना तु नरे इत्यनिर्ययौ च
तुर्गिणी ॥ राजानमपिभिः सार्धं व्रजं तं पृष्टो न्वेयात् ॥ चतुर्भिस्तानहोरात्रैर्वै देहानभ्युपेयि
वान् ॥ ददर्शमिधि वीरं मया जनके नोपशो न्तितां ॥ ततो राजानमासाद्य वृद्धं दशरथं तदा ॥ जनको
मुदितो राजा प्रहर्षं परमं ययौ ॥ उवाच च नरश्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदा न्वितः ॥ जनकश्च क्षणया वाचा
वृद्धं दशरथं नृप ॥ स्वागतं ते महाराज दिव्या प्राप्तो सिराघव ॥ पुत्रयो रभयोः प्रीतिः प्रीणता
वीर्यनिर्जिता ॥ १० ॥ दिव्या प्राप्तो महाने जा वसिष्ठो भगवान् नृभिः ॥ सरसर्वैर्द्विजगणैर्देवैरिवरात
क्रतुः ॥ दिव्या मे निर्जिता विघ्ना दिव्या मे पूजितं कृतं ॥ राघवैः सह संबधौ वीर्यश्रेष्ठैर्महाबा
हैः ॥ श्वः प्रभाते तुराजं द्रुनिवर्तयितुमर्हसि ॥ यत्तस्यति महाराज विवाहमपि समत ॥ ततस्तद्व
चनं श्रुत्वा मुनिमध्ये नराधिप ॥ नाक्यं वाक्यं विदुः श्रेष्ठः प्रत्येकं वाचमर्होपतिः ॥ प्रतिग्रहो दातु
वशः श्रुते मे तत्पुरामया ॥ यथा वक्ष्यसि धर्मस्तत्करिष्यामहे वयं ॥ तद्धर्मिष्ठं वरिष्ठं च वचनं स

शर्व
॥७२॥

यवादिनः ॥ श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विस्मयमागमत् ॥ ततः सर्वमुनिगणाः परस्परसमाग
मे ॥ कथयंत कथां दिव्यां हृद्यां श्रोत्रसुखावहं ॥ परस्परप्रभावज्ञां पूजयंतः परस्परं ॥ दिव्या मि
त्रं तु दृष्ट्वैव राजा दशरथस्तदा ॥ शिरसा प्रणतो भूत्वा बभूव देहं पृमानसः ॥ सर्वतं नाथ मासाद्य पू
नोस्मितवने जसा ॥ विश्वामित्रोऽपि चैवै न प्रीतिमानिदं मब्रवीत् ॥ पूतए वा सिराजं वर्षं स्वकृतैः क
र्मभिः श्रुतैः ॥ १२ ॥ अनेनापि च पुत्रेण रामेणामितं ते जसा ॥ पूतो सिञ्चाधनीयो सिद्धवानामपि
संगमे ॥ एष ते नृपतेः पुत्रो रामो निर्याति तो मया ॥ लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुराजीरघुनंदन ॥
इत्युक्तो मुनिनाराज विश्वामित्रेण धीमता ॥ नौ चापि पुत्रावाघ्राय परिष्वज्य निपीडितौ ॥
हर्षेण महता विष्टुस्ती निशामवतस्त्रि वान् ॥ सतैः पुत्रैः परिवृतो निशां परमदुर्षितैः ॥ सहो
वासभृशं प्रीतो जनकेन सुपूजितः ॥ जनकोऽपि महातेजाः क्रियाधर्मेष्वाधर्मवित् ॥ य
स्य सुतयो श्वैव कृत्यारामिमुवासह ॥ रामं जामातरं लब्ध्वा हृष्टः परमधार्मिकः ॥

वाल्मी. रामा. वा. ७३११

ततः प्रभाते जनकः कृतकार्यः सहर्षिभिः॥ उवाच वाक्यं वाक्यतः शतानंदं पुरोधसं॥ भ्राता मम महतेजः
वीर्यवानतिधार्मिकः॥ कुराध्वज इति ख्यातो यो ध्यासे नगरं भुञ्जेत्॥ च पाचलकपयं तं पिबन्ति क्षेमं मे
नदी॥ सां कथ्यं दिव्यं सां कां विमानमिव पुष्पकं॥ तमहं दृष्टुमिच्छामि यत्तु गोप्तारमे मतः॥ प्रीतिं
सोऽपि महतेजाः प्रीतियुक्तो महायशः॥ २॥ रासना ते नरैर्दृश्यप्रयाताः शीघ्रवाहनाः॥ आनया
मासुरयया विष्णुमिंद्राक्षयेवर्त॥ आसया तु नरैर्दृश्य आगतः सकुराध्वज॥ ददर्श च महत्मानं ज
नकं धर्मवत्सलं॥ अस्मिन् वाद्यमहात्मानं शतानंदं सपाथिवि॥ राजार्हं परमं दिव्यं अधारो हतदासेनं॥
उपविष्टो सुरवासी नो महाभागो महाबलौ॥ मंत्रिश्रेष्ठ सुदामा नं प्रेषयामास तु स्तनः॥ ओमं वयस्वरी
प्रितमिक्षा कुममिनप्रवै स॥ आत्मजैः सह दुर्धर्षं सोपाध्यायं समीत्रिणं॥ औपकार्यं कृतं तं तु दक्षा कु
लनंदनं॥ दृष्ट्वा दशरथं प्राह सोऽस्मिन् वाद्यमहामतिः॥ अयोध्याधिपते वीरवैदेहस्त्वनरेश्वर॥
दृष्टुमिच्छामि धर्मेण सोपाध्यायः स बोधवः॥ मंत्रिश्रेष्ठ वचः श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तदा॥ सर्वधु

शर्व
१७३११

रगमत्तत्र सराजा यत्र मैथिलः॥ समासाद्य च राजानं सोपाध्यायगणैर्दृष्टं॥ तं वाक्यं वाक्यं कुराजे वैदे
ह इदमब्रवीत्॥ विदितोऽयं महाराज मंत्रिक्षा कुकुलदैवतं॥ वक्ता सर्वेषु कालेषु वसिष्ठोऽस्य गवामुपि॥ ४॥
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः सर्वेष्वपरमर्षिभिः॥ एष वक्ष्यति धर्मास्मायथायोगं यथाक्रमं॥ तूष्णीं भूते
दशरथे वसिष्ठो वाग्विदां वरः॥ उवाच वाक्यं वाक्यतो वैदेहं स पुरोहितं॥ अयं कृतप्रभवो ब्रह्माश्रितश्च
तो नित्यमथयः॥ तस्यान्मरीचिः संजज्ञे मरीचिः कथ्यपः स्तनः॥ मरीचिः कथ्यपाजज्ञो विवस्वान्लोकभा
वनः॥ मनुर्विवस्वतः पुत्र इक्ष्वाकुस्तु मनोः स्तनः॥ तमिक्ष्वाकुमयो ध्यायां राजानं विधिपूर्वजं॥ इक्ष्वाकु
स्तु सुतः श्रीमान् विकुक्षिः समपद्यत॥ विकुक्षेस्तु महतेजा बाणः पुत्रं प्रतापवान्॥ बाणस्तु तु महतेजा
अनरेण्यः प्रतापवान्॥ अनरेण्यास्तु शुर्जज्ञे त्रिशंकुस्तु पृथोरपि॥ त्रिशंकोरभवत्सुत्रो धुंधुमारो महाय
शः॥ धुंधुमारस्तु तो राजा युवनाश्वो महाबलः॥ युवनाश्वस्तु श्रीमान् मीधाता पृथिवीपतिः॥ मीधातु
स्तु महतेजाः सुगंधिः समपद्यत॥ सुगंधेर्ध्रुवसंधिस्तु द्वितीयस्तु प्रसेनजित्॥ यशस्वी ध्रुवसंधिस्तु भ
रतो नो मना मतः॥ भरतास्तु महतेजा असितः समजायत॥ ५॥ सहते सागरेणैव तस्मात्स सागरो भवत्॥

सगरस्यासमंजाभूदसमंजस्तौ शुमान् ॥ दितीपोशुमतः पुत्रो दितीपस्य भगीरथः ॥ भगीरथात्कुच्छुसुक
कुच्छानुरघुस्मृतः ॥ रघोस्तु वीरो तेजस्वी विवृधः पुरुषादकः ॥ क. माषपादो राजा भूत्वन कस्तस्य चात्मजः ॥
सुदर्शनस्तु खनखादधिवर्णः सुदर्शनात् ॥ शीघ्रगस्तु त्रिवर्णस्य शीघ्रगस्याभवन्मुनिः ॥ मुनेः प्रसुसुको
ह्यासीद्वरीषः प्रसुसुकात् ॥ अ. वरीषस्य पुत्रो भूजः कुषः पृथिवीपतिः ॥ न. कुषानुययानिश्च नाभागस्तु
ययानिनः ॥ अ. जो नाभागपुत्रस्तु तस्माद्दशरथो भवत् ॥ न. पाद्दशरथात्जातौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥
कुलवैरा नुरुपिण्यो कुलवैरा नुरुपयोः ॥ रामलक्ष्मणयोरर्थे वरया मात्मजेतव ॥ सदशाभ्यां नरश्रेष्ठ
सदशो दातुमर्हसि ॥ ५८ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बालकांडे वैराकीर्तनो नाम सर्गः ॥ ॥ ॥
एवमुक्तो धजनकस्तमुवाच कर्तुं जलेः ॥ श्रोतुमर्हसि धर्मस्तु कुलं नः शृण्वतां वर ॥ प्रदाने धनवत्तु
यं कुलं निरवशेषतः ॥ वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोधनरे श्वर ॥ राजा भूत्वा लोकेषु विश्रुतस्तेन कर्मणा ॥
निभिः परमधर्मात्मा सर्वसत्त्ववतां वर ॥ तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनितो नेमिपर्वते ॥ प्रथमो जनको नाम
जनकात्तुरुदावसे ॥ उदावसेस्तु धर्मात्मा महावीर्यो व्यजायत ॥ महावीर्यस्य धृतिमान्सु धृतिस्तस्य

रा. व.
॥७४॥

चात्मजः ॥ सुधनेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुरजायत ॥ धृष्टकेतोस्तु काकुच्छहर्षश्चरति विश्रुतः ॥ हर्षश्चस्य
मरुसुत्रो मरुसुत्रात्प्रतंधकः ॥ प्रतंधकस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः सुतः ॥ पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इति स्म
तैः ॥ देवमीढस्य विबुधो विबुधस्य महोधकः ॥ महोधकस्तो राजा कीर्तिरातो महावत् ॥ कीर्तिरातस्य काकुच्छ
महारोमा व्यजायत ॥ महारोमास्तु धर्मात्मा हस्वरोमा व्यजायत ॥ सुवर्णरोमाको कुच्छहस्वरोमो व्यजायत
॥ ५९ ॥ यस्य पुत्रद्वयं राजन् धर्मस्तस्य महात्मने ॥ तस्य ज्येष्ठो हनुमजो मम भ्राता कुराध्वजः ॥ मानियोज्यस्तं रा
ज्ये विनियुज्य नराधिप ॥ कुराध्वजं समावेश्य भ्रातरं मे वने गतः ॥ गते पितरि तस्मिंस्तु स्वर्गमावृत्तिरिति ॥
भ्रातरं देवसैकांशं पालयामि कुराध्वजं ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य संकाश्यादागमसुरा ॥ सुधन्वा वीर्यो
राजा मिथिलामवरोधकः ॥ सच मे प्रेषयदुतं शैवधनुस्तु ननु तमं ॥ प्रेषयास्तु नरश्रेष्ठ रत्नभूतं ममेकत ॥
तस्याप्रदाने काकुच्छयुधमासीन्मया सह ॥ हतश्च प्रमुरेव राजा मिथिलामवरोधकः ॥ निहत्य च नरश्रे
ष्ठ सुधन्वानं नराधिपं ॥ सैकाश्या भ्रातरं शूरमभ्याषि च कुराध्वजं ॥ कनीयानेष मे भ्राता ज्येष्ठो स्यादमहाय
दो मिपरि प्रीतो पुत्रो ते रघुनंदन ॥ सीतां रामाय भद्रं ते लक्ष्मणाय नमो मिह ॥ वीर्यशुक्लान्मया दत्तासीन ॥

वाल्मी. रामा. वा.
॥७५॥

तां सुरसुतोपमां॥ इतिकेन्येप्रयच्छामि त्रिवंशमिनसंशयः॥ प्रदानं वानयो बधो धर्मेणेश्वा कुनंदन॥ २०॥
रामलक्ष्मणयोराजकुंगोदानमुत्तमं॥ पितृ कार्ये च भद्रं ते ततो वै वादिकं कुरु॥ मया पितुर्महाबाहो तृती
ये दिवसेष्टुमे॥ फलुनी विषये राजकार्ये कन्यापवर्जनं॥ यथावत्पुत्रयोर्वै रधर्मकार्यं सुखोदयं॥ क्रियतो
देवपूर्वदि प्रथमं कार्यमुत्तमं॥ उक्तवाक्ये तु वै देहे विश्वामित्रो महामुनिः॥ उवाच वचनं वीरो वसिष्ठसहि
तैर्नृपैः॥ अर्चित्या न्यप्रमेयानि कुलानि कुलपुंगव॥ नृपेश्वाकु विदेहानां तेषां तु ल्योस्तिकश्चन॥ सीताया
पुर्मिलायाश्च रामलक्ष्मणयोरिति॥ वक्तव्यं ते नरश्रेष्ठ वचनं श्रूयतामिति॥ भ्राताद्येष्वपीयं स्नेधमा
स्मादिकुराध्वज॥ अस्य धर्मात्मनो नित्यं रूपेणाप्रतिमं भुवि॥ सुतोदयं नरश्रेष्ठ वध्वर्थं वरयामहे॥ भरत
स्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः॥ इत्थं क्वा मुनिशा दूतौ वरयामास तु नृप॥ पुत्रौ दशरथस्येतौ रूपयो
वनशालिनौ॥ भरतश्च महातेजाः शत्रुघ्नश्चापराजितः॥ तयोरर्थं महाराज भवंतं वरयामहे॥ कुशध्व
जसुताभ्यां च प्रदानमपि रोचय॥ उभयं हि नरश्रेष्ठ संबन्धेनानुगृह्यतो॥ ३॥ इक्ष्वाकु कुलमय्यग्रं भवतश्च
यशस्विनः॥ विश्वामित्रवचः श्रुत्वा वसिष्ठस्य च भावितः॥ जनकः प्रोज्जिर्वाक्यं उवाच मुनिपुंगवो॥ सदृशान्कु

राव
॥७५॥

लसंबंधा नूतनं तौ अनुग्रहं॥ एवं भवतु भद्रं कुशध्वज सुते रमे॥ पत्न्यौ भजेतां सहितौ शत्रुघ्न भरता बुभौ॥ ए
कोहे नैव सर्वासां कन्यानां मुनिपुंगवो॥ पाणिं गृह्णतु चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः॥ उत्तरो देवसे ब्रह्मन्फाल्गुनीया
मनीषिणः॥ वैवाहिकं प्रसीसं ते भगसत्तु देवता॥ एवमुक्तं वचः साम्यं प्रत्यक्षाय कृतं जलिः॥ उक्तौ मुनिवरो राजा
जनको वाक्यमब्रवीत्॥ वरधर्मकृतः सर्वे शिष्यो ह भवतां सदा॥ सामास्या से वलैश्चैव परवानस्मि चिंत्यतां॥ रा
हो दशरथस्येयं यथायो ध्यातथापुरी॥ प्रभुत्वेनास्मिर्देहो यथेष्टं कर्तुमर्हथ॥ एवं ब्रुवति वै देहे जनकैरघुनंद
नः॥ राजा दशरथो दृष्टः प्रसन्नवाचमही महीपति॥ युवामसंख्येयगुणौ भ्रातरौ मिथिले स्वर॥ उत्तमो राजकेशो
यै युवाभ्यामभिपूजितः॥ ४॥ स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गमिष्यामि स्वमालयं॥ शेषकर्माणि सर्वाणि विधास्य
रतिचाब्रवीत्॥ आष्टक्यं तं पुरस्कृत्य मुनिदशरथो ययौ॥ सगत्या निलयं राजा श्राद्धं कृत्वा हि पुष्करं॥ पुत्रा
र्थे प्रियपुत्रः स च के गोदानमुत्तमं॥ गवांशतसहस्राणि विधास्य रतिचाब्रवीत्॥ आष्टक्यं जनकैराजादान
मभ्युद्यतं तथा॥ गवांशतसहस्राणि चत्वारिपुरुषवर्षाः॥ एकैकशो ददौ राजा पुत्रानुद्दिश्य धार्मिकः॥ सुवर्षा
ष्टौ सुष्ठिताः सवत्साः कांस्त्यदो हनाः॥ वित्तमन्य च सुवहु हि जेभ्योरघुनंदनः॥ ददौ गोदानमुद्दिश्य पुत्राणां

॥७६॥

पुत्रवत्सलः॥ ससुतैः कृतगोदानैर्दत्तस्तुष्टपतिस्तदा॥ लोकपालैरिवविभुर्वतः सौम्यः प्रजापतिः॥ मुमुक्षु
तत्र सुप्रीतः स्वर्गेशक्र इवामरैः॥ यमेव दिवसं राजा चक्रे गोदानमुत्तमं॥ तमेव दिवसं शूरो युधाजिदुपयातवा
न॥ पुत्रः कैकयराजस्य साक्षाद्भरतमातुलः॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वा च कुराजं राजानमिदमब्रवीत्॥ कैकेयाधिपति
राजनस्त्रेहात्कुराजमब्रवीत्॥ ५०॥ येषां कुराजकामः सस्तेषां पृच्छत्यनामयं॥ स्वस्तीयं मम राजैर्द्रष्टु
कामो महीपतिः॥ तदर्थमुपयातो ह मयोध्यां रघुनंदन॥ श्रुत्वा त्वहमयोध्यायां विवाहेषु समागमं॥ त्वरयाभ्यु
पयातोस्मिद्रष्टुकामः स्वसुः सुतैः॥ अथ राजा दशरथः प्रियाभिधिमुपस्थितं॥ दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजो
नर्हमपूजयत्॥ ततस्तामुषितोरात्रिसहपुत्रैर्महात्मभिः॥ मुषितदापुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत्॥
सुते मुद्रते विजये सर्वाभरणाभूषितैः॥ कृतकौतुकमांगल्यैः पुत्रैर्दशरथो वृतः॥ वसिष्ठमग्रतः कृत्वा
सर्वांश्चैव द्विजर्षभान्॥ उपगम्य वसिष्ठस्तु वैदेहमुद्रमब्रवीत्॥ राजा दशरथो राजन कृतकौतुकमेव
लः॥ पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठदातारमभिकांक्षति॥ दातुं प्रष्टुं हीतभ्यां सर्वार्थः प्रभवति हि॥ स्वधर्मप्रतिपद्यस्व
कुरु वैवाहमुत्तमं॥ इत्यक्तः परमोदारवसिष्ठे नमहात्मना॥ प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित्॥ प्रतीहा

रि
सर्व
॥७६॥

रस्त्रितः कामेकस्यास्तीसंप्रतीक्ष्य॥ ६०॥ स्वगृहे कोविचारस्तेयदाराज्यमिदं तव॥ कृतकौतुककृत्यास्तु
वेदीमूलमुपागताः॥ मम केन्यामुनिश्रेष्ठवहे दशमोदवलिषः॥ सज्जोस्मि त्वत्पत्नीक्षोस्मि वेद्यामस्मि श्रव
स्त्रितः॥ अविघ्नं कुरु राजैर्द्रुकिमर्थं च विलेखसे॥ तद्वाक्यं जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथो नृपः॥ प्रवेशायामास
ततः सर्वान् विगणान् नृपः॥ ततो राजा विदेहानी उवाच रघुनंदन॥ रामे कमलपत्राक्षं पूर्वमेव महायशः॥
दयं सीतानरश्रेष्ठसहधर्मचरीतव॥ गृहाण पाणिना पाणिं त्वमस्यारघुनंदन॥ लक्ष्मणा गच्छ भद्रं ते दुर्मिला
याः परंतप॥ गृहाण पाणिना पाणिं मा भूत्कालस्य पर्ययः॥ स एव मुक्ताजनको भरतं प्रत्यभाषत॥ गृहीष्य पा
णिना पाणिं मोडयारघुनंदन॥ रात्रुघ्राय च धर्मात्मा यथापूर्वं जनेश्वरः॥ श्रुतकीर्त्या महाबाहो पाणिगृही
ष्य पाणिना॥ सर्वे भवन्तः सहिता दीर्घकालमभिरिताः॥ पत्नीः संपरिगृहीध्वं मा भूत्कालस्य पर्ययः॥ जने
कस्य वचः श्रुत्वा कुमारारघुनंदनः॥ ७०॥ चत्वारस्ते च तस्मिन् शताने दमते स्थिताः॥ अग्रेः प्रदक्षि
णी चक्रुः वेदीराजानमेव च॥ ऋषींश्च सुमहात्मानः सुभाजं रघुनंदनः॥ पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदतिरिक्ते
सुभास्वरा॥ रां खदुं दुभिनिघोषिः शान्तिरादृश्वश्रुश्रुव॥ न न तु श्वाप्सरो दृष्टाः गंधर्वाश्चैव जगुः कलाः॥

वा. श्री. रामा. वा.
॥७१॥

विवाहेरघुसुर्यानां तदङ्गं तमिवाभवत् ॥ तादृशेवर्तमाने तु तूयोक्तुं क्षमिनादिते ॥ त्रिरयं स्नेपरिक्रम्य प्रतिजम्भ
यशस्विनः ॥ अथोपकार्यविधिः प्रहृष्टारघुनन्दनाः ॥ राजा पृथुययौ पश्चात्सर्वसंघः सर्वो धवः ॥ अथ दश
रथनामाभूत्पतिः सर्वभाषेपरिवृत इति पुत्रैर्वर्द्धभाभिः समेतैः ॥ राशधरद्वयमेघैर्मुक्तविवावलेखिमव
रुणकुवेरैराप्तकान्तासमेतैः ॥ ॥७२॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बाळकौडे विवाहप्रसंगे नामसर्गः ॥ ५२ ॥
॥ ७३ ॥ अथ रात्रौ व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः ॥ आपृच्छ्यतौ नरयाघौ जगामोत्तरपर्वते ॥ विश्वामि
त्रे गते चापि वैदेहं मिथिल्लाधिपं ॥ आपृच्छ्याथ जगामाशुरा जादशरथः पुरीं ॥ अथ राजा निदेहान्
ददौ केन्याधनं बहु ॥ केवलं दीनि वस्त्राणि क्षौमयश्च बराणि च ॥ गवांश्चानसहस्राणि वदूनि मिथिल्लाधिप ॥
पदात्यश्च द्विपरधान् दिव्यरूपानलंकृतान् ॥ हिरण्यस्य सुवर्णस्य दासीनां चैव शतं शतं ॥ ददौ परमसदृशः
केन्याधनमनुत्तमं ॥ दत्त्वा बहुविधं राजा समनुज्ञाथ पार्थिवं ॥ प्रविवेश स्वनिजं यमिथिलीमिथिलेश्वरः ॥
राजाप्ययोध्याधिपतिः सहपुत्रैर्महात्मभिः ॥ ऋषीन्सर्वान्पुरस्कृत्य जगामाशुमहाबलः ॥ कृतो दाहं तु गच्छं
तैः सर्वसंघं सर्वो धवः ॥ घोराः पक्षिगणो वीरिभिः प्रत्याशंसुः समन्ततः ॥ सौम्याश्चापि मृगाभौमाः गच्छन्ति स्म प्रदक्षि

शर्व
॥७७॥

णं ॥ तदृष्ट्वा राजा शार्दूलो वसिष्ठं प्रत्यभाषत् ॥ भगवन् यथा मे तानुत्यातां सुदारुणान् ॥ दिशश्च सर्वा भगव
न्धूमोत्पातसमाकुलोः ॥ परिवेषस्तथा सूर्ये दृश्यते सुमहानपि ॥ तमसा च नभः सर्वं न प्रज्ञायत किंचन ॥ दृष्ट्वा
स यमुपश्लिष्टं हृदयं मम चाभवत् ॥ ब्रूहि मे विदितज्ञानभगवन् को ह्यर्थं विधिः ॥ नान्यो वक्तुमिदं शक्तस्त्वदेत
मुनिसत्तम ॥ किमनिष्टं महद्दुःखं न्यरेथ्यामि सुमहद्वयं ॥ असौ म्यापक्षिणः स्यात्तु गाश्चापि प्रदक्षिणा ॥
किमयं हृदयो लोपो हृदयं मे विधीरिति ॥ राजो दशरथस्यैतद्वत्त्वा वाक्यं महानृपि ॥ उवाच मधुरावाणीश्र
यतामस्य यत्फलं ॥ उपस्थितं स यं घोरं दिव्यपक्षिमुखायुतं ॥ मृगाः प्रशमयं त्येते सतापस्य ज्येता मयि ॥ तयो
संबदतो स्त्वत्रवायुः प्रादुर्भवत् ॥ कंपयेन्मे दिने सर्वसपर्वतवनां शुभां ॥ तमसा संवृतेः सूर्यो न प्रज्ञाय
त किंचन ॥ अस्मिन्नेवावृते सर्वे समूढमिव तद्वत् ॥ वसिष्ठो ऋषयश्चान्ये राजा च स स्मृतस्तदा ॥ विसंज्ञा इव
तत्रासन् सर्वे न्ये च विचेतसः ॥ तस्मिन्स्तमसि घोरे तु अस्मद्वन्नेव सा च मूः ॥ ददर्श भीमकर्माणं जटामंड
लधारिणं ॥ २० ॥ कैलासमिव दुर्धर्षं कालाग्रिमिव दुःसहं ॥ ज्वलंतमिव ते जोभिर्दुरीक्ष्यं पृथग्जनैः ॥ स्तब्धा
वसक्तपरशुधनुर्विद्युद्गणोपमे ॥ प्रगृहीतशरैरामं त्रिपुरघ्नं यथाहरं ॥ तदृष्ट्वा भीमकर्माणं ज्वलंतमिव पावकं ॥

नि

वसिष्ठप्रमुखाविप्राजपहोमपरायणाः॥ संगताश्चर्षयः सर्वे संजगन्पुरथोमिधः॥ कचिक्षत्रवधामर्षि
क्षत्रेनोत्सादयेत्पुनः॥ पूर्वक्षत्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः॥ क्षत्रियस्योदनं भूयो मारवन्वस्येचि॥ कीर्षितं॥
एवमुक्त्वा धर्मदायभागवैभीमदर्शनं॥ ऋषयो रामशमेति तदा मधुरमब्रुवन्॥ प्रतिगृह्यतुतां पूजां जा
मदश्वः प्रतापवान्॥ ज्वलज्वलनसंकाशस्तेजसामो हयनिव॥ रामदाशरथिरामः समुपेत्याभ्यभाष
त॥ रामदाशरथे वीर श्रूयते ते महद्वलं॥ धनुषो भेदनं सर्वं निखिलेषु मया श्रुतं॥ तदद्भुतमर्च्यं च ध
नुषो भेदनं त्वया॥ श्रुत्वा हंसमनुप्राप्तो गृहीष्टे तन्महधनुः॥ तदिदं समनुप्राप्तं जामदश्वं महधनुः॥ श
सशरं पश्य राम त्वं स्ववर्णं दर्शयस्व मे॥ तदहं ते वर्णं ज्ञात्वा धनुषोऽस्य प्रपूरणे॥ धनूरा मप्रदास्यामि वीर्यश्लाघ्य
वतसव॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथस्तदा॥ विषकावदनस्तस्मिन् प्राजलिर्दशनमब्रवीत्॥ क्षात्रादो
षात्प्रज्ञातस्त्वं ब्रह्मणश्च महायशः॥ बालानां मम पुत्राणां नामयं कर्तुमर्हसि॥ षट्गुणी हि कुले जातः
स्वाध्यायव्रतशालिनी॥ सहस्राक्षे प्रविश्यायशस्त्रं निक्षिप्तवानसि॥ सत्वं धर्मपरो भूत्वा काभ्यपायव

सुंधरां॥ दत्त्वा वनमुपागम्य महं द्रुतकेतनः॥ मम सर्वं विनाशाय संप्राप्तः किमहमुने॥ न चैक
स्मिन्हेतुरामे सर्वजीवामहेवयं॥ ब्रुवन्त्येवं दशरथे जामदश्वः प्रतापवान्॥ अनादृत्य तु तद्वाक्यं राममे
वाभ्यभाषत॥ इहैव धनुर्वीरत्वे दिव्येनैलोक्यविश्रुते॥ दृढे बलवती मुखे स्फुरते विश्वकर्मणा॥ अति
सूक्ष्मे स्फुरेरेकं चैव काययुयुत्सवे॥ चैव कस्यच विष्णोश्च प्रायच्छन्मितीजसोः॥ पुरा धने मुनिश्रे
ष्ठमयं काकुत्स्थयत्नया॥ अर्मायमपि दुर्धर्षं विष्णवे यद्वदुःसुराः॥ ४०॥ समानसारं काकुत्स्थरो देण
धनुषान्वितं॥ दत्त्वा च देवताः सर्वाः पृच्छन्ति स्म पितामहः॥ शितिकंठस्य विष्णोश्च धनुषोश्च बलावर्णं॥
अभिप्रायं विदित्वा तु देवतानां पितामहः॥ विरोधं जनयामास तयोः सत्त्वतीवरः॥ विरोधे समुहयुध
मभवत्तो महर्षिण॥ शितिकंठस्य विष्णोश्च परस्परजयै विष्णोः॥ तस्य तत्पूरितं रौवं धनुर्भस्मपराक्रम
दुर्कारेण महादेवं स्तभयामास केरावः॥ देवतैस्तु समागम्य सर्वसंघैः सचारणैः॥ याचि तो न प्रहृतवान्
विष्णुर्बलवतां वरः॥ जिने हि धनुषासाधं शिवे विष्णुपराक्रमात्॥ अधिकमेतिरे विष्णुदेवाः सर्पिर्ग
णास्तदा॥ ततस्तुरुदः संक्रुधो विदेहेषु महायशः॥ देवराताय देवेशो ददौ संचासमायुधं॥ इदं च वैष्ण

वा. श्री. रामा. बा.
॥७९॥

वैराम धनुः परमप्रजितं ॥ ऋची के भार्गवे प्रादाद्विष्णुः संन्यासमुत्तमं ॥ ऋची कस्तुमहातेजाः पुत्राया दू-
तकर्मणे ॥ पित्रे ममदौ दिव्यं कार्मुकं जमदग्नये ॥ ५० ॥ न्यस्तशस्त्रे पितरि मे तपो दमसे मन्त्रिते ॥ अर्जुनो
विदधेमर्त्यं प्राकृतां बुधिमास्थितः ॥ बध्ममप्रतिमं ऋचा पितुस्तस्य महात्मनः ॥ क्षात्रमुत्सादितं को-
धाज्जातं जेतमनेकधा ॥ ऐथिबीमखिलां जित्वा कश्यपाय महा मुने ॥ यज्ञे स्थीते हमद दौ दक्षिणां पुण्य-
कर्मिणे ॥ ततो महेंद्रनिज्या तपो बल समन्वितः ॥ एवं ब्रुवाणं वचनं महा मुनौ युगांतकालौ छलितां बुभू-
रवः ॥ क्षणेन सर्वं सचराचरं जगदूयाच्च के पे सहे देवदानवैः ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे बाल-
कांडे रामराम समागमो नाम सर्गः ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ऋत्वा तु वचनैस्तस्य वाक्यं दशरथा-
त्मजः ॥ गौरवाद्यं त्रितकथो रामरामो मथाब्रवीत् ॥ ऋतवानस्मिते कर्मकृतं यत्तत्पुरातनं ॥ न ते स्या-
मि ते ब्रह्मन् पितुरानृण्यकारिणः ॥ वीर्यहीनमिदं यत्तु क्षत्रधर्मेण भार्गव ॥ प्रतिष्ठं ह्यामि ते जोस्य
पश्य मे तत्रैषो रुषं ॥ इत्युक्त्वा राघवो वाक्यं भार्गवस्य वरायुधं ॥ स तच्चाप्रतिमं हस्ताद्गृहीत्वा ध्रुपरा-
क्रमः ॥ आरोप्य रामस्तु धनुः शरमारोप्य कांचनं ॥ जामदग्न्यमसंभ्रांतो राघवो वाक्यमब्रवीत् ॥

रि
शब
॥७९॥

ब्राह्मणो सीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च ॥ राको पितेन मुंचेयं अहंप्राणहरं शरं ॥ इमांस्तव कृते
राम तपो बल समन्वितान् ॥ लोकानप्रक्षितान्यापि बधिष्यामि यदीच्छसि ॥ न ह्ययं वैष्णवो दिव्यः
शरः परपुरं जयः ॥ मोघः पतति वीरेषु बलदयं विनाशनं ॥ वरायुधधरं रामं देवो सर्वाङ्गनास्तव
दा ॥ पितामहं पुरस्कृत्य समेतास्तत्र सर्वशः ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव सिधुचारण किं न रा ॥ यद्
क्षराक्षसनागाश्च तद्रष्टुं महददुर्तं ॥ ५० ॥ एकीभूते तदा लोके रामे चापि धनुर्धरे ॥ निर्वीर्ये
जामदग्न्येथ रामो राममुदैक्षते ॥ तेजोपहतवीर्यश्च जामदग्न्यो जडीकृतः ॥ रामं कमलेया
त्राक्षमिदं मुवाच ह ॥ कश्यपाय पुरादन्तामयारामवसुधरा ॥ विषये मे न वस्त्यमिति
वै काश्यपो ब्रवीत् ॥ सो हे गुरुवचः ऋत्वा न वसाम्यवशो भुवि ॥ हीनप्रतिज्ञः काकुत्स्थस्तस्य कश्य-
पसंस्तुया ॥ इमां मम गतिं तात हेतुं नार्हसि राघव ॥ मनोजवो गमिष्यामि महेंद्रं पर्वतोत्तमं ॥
लोकास्तत्र प्रतिमारा मनिर्जितास्तपसा मया ॥ जहितां छरमुखेन साभूत्कात्तस्य पर्ययः ॥
अक्षयं मधुहं नारं जानेत्याहं सुरोत्तमं ॥ धनुषोऽस्य परामर्शस्त्वस्ति तेऽस्तु परं तप ॥ ५१ ॥ एते सुर-

वा श्रीरामाब्ज.
॥८०॥

गणाः सर्वे निरीक्ष्यते समागताः॥ त्वामप्रति मकर्माणमप्रति दू दमाहवे॥ नचेयं ममकाकु स्तु-
ब्रीडाभक्ति कर्हि चित्॥ त्वयात्रैलोक्य नाथेनयदहं विमुखीकृतः॥ शरैवाप्रति मंगम मोक्तु महे
सिधार्मिक॥ शेरमो ध्ये गमिष्या मिमहे द्रपवै तोत्तम॥ २०॥ रामेति ब्रुवते द्वे वं जामदग्न्ये प्रता
पवान्॥ रामो दाशरथिः श्रीमोश्चिक्षेपशर मुत्तम॥ आसन्वतिमिराः सर्वाक्षिः प्रतिदिशस्तथा
प्रवदुश्च शिवावातामगाश्च शुभनि स्वनाः॥ सुराः सर्पिगणाश्चैव प्रशरा सुर्न पात्स जै॥ रा
मो दाशरथिं रामं प्रशस्य रघुर्नन्दनं॥ प्रदक्षिणी कृत्य ततो जगामात्म गतिस्तथा॥ गते
रामे प्रशांतात्मा रामो दाशरथिर्धनुः॥ वरुणाया प्रमेयाया ददौ हस्ते महायशाः॥ अभिवाद्य त
तो रामो वसिष्ठ प्रमुखा नृषीन्॥ २१॥ पितरं विदुर्वाक्यं उवाच रघुर्नन्दनः॥ जामदग्न्योग
तो रामो प्रयातु चतुरंगिणी॥ अयोध्यामिमुखी सेना त्वयानाथेन पालिता॥ रामस्य तद्वचः श्रु-
त्वा राजा दशरथः स्तनैः॥ बाहुभ्यां संपरिष्रज्य मूर्ध्नि चाघ्राय राघवं॥ गतो राम इति श्रुत्वा प्रा-

॥८०॥

थ हर्षमनुत्तमं॥ नोदयामास तां सेनां जगामाश्रुततः पुरी॥ पताका ध्वज नीरंभ्यां त्रयोत्कृष्ट
निनादितां॥ सिक्तराजपथां कृत्वा प्रकीर्णकु सुमोक्षरा॥ राजप्रवेशाभिमुखैः पौरैर्मंगलवादि
भिः॥ ३०॥ प्रकीर्णं प्राविशद्वा जोपुरं चक्रे निवेशनं॥ कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च समुद्य
मा॥ वधूप्रतिग्रहे युक्तायाश्चान्याराजयोषिताः॥ ततः सीता श्रीप्रतिमामूर्मिलां च येशस्वि
नीं॥ कुराध्यजसुते चोषे जगदुर्नृपपत्नयः॥ मंगला लंभनीयैश्च शोभिताः क्षौमवाससश्च॥
देवतायतनान्यादौ सर्वास्ताः परिचक्रमुः॥ अभिवाधोभिवाद्यांश्च सर्वा राजसुतास्तथा॥ ३१॥
रेभिरेमुदितास्तत्र भटप्रियहितेरताः॥ कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृज्जनाः॥
शुश्रूषमाणाः पितरं वर्त्तयन्ति नरर्षभाः॥ तेषामतिशयो लोके रामः सत्यपराक्रमः॥
स्वयं भूरिवभूतानां वभूवगुणवन्नरः॥ रामस्तु सीतया सार्धं विजहार बहून्तूरान्॥ ३२॥

वाल्मी. रामा. वा.

॥ ८९ ॥

मनश्च तद्गुणं तस्य नित्यं हृदि समर्पितः ॥ प्रिया तु सीतारामस्य दाराः प्रियकृता इव ॥ गुणा
रूपगुणाश्चापि पुनर्भूयो विवर्धिताः ॥ तस्योपि भात्रा द्विगुणा दुष्पाढ्यो हृदये स्थितः ॥
अनाख्यातमपि व्यक्तं आख्यात हृदयं हृदि ॥ तस्य भूयो विशेषेणैव स्थिती जनकात्मजा ॥
देवताभिः समारूपे सीता श्रीरिव रूपिणी ॥ तया सराजुर्षि वरोभिका मया समेषि वा
नुत्तमराजकन्याया ॥ अतीवरामः शुश्रूषे मिरामया शरीरवपूणो दिवि दक्षकन्याया ॥ ॥
॥ ८२ ॥ ॥ इति श्रीमदार्षे रामायणे वाल्मीकिविरचिते बालकांडे दशरथवर
प्रदो नाम यथासंख्यः सर्गः ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीमच्छुद्धी वैकटेशार्पणमस्तु ॥ ॥

॥ ८९ ॥

इत्युक्तं बंकापुरदरं गंगमुहसतः कुरु

अथ वासिष्ठसामायणे प्रकरणे त्रिके ब्रह्मविद्यायां प्रकरणसर्गानुक्रमः । न त्रसर्गारंभपत्राणि त्रयं ते

१ वैराग्यप्रकरणे प्रथमे त्रयः सर्गः ।
 १ वैराग्योपनिषत्तिसाधनो म प्रथमः
 १४ जगद्वैराग्यप्रकाशनाम द्वितीयः सर्गः
 २९ वैराग्यप्रकरणं नाम तृतीयः सर्गः ।
 त्रिचहारिणः १४ प्रथमं प्रथमं समाप्तिः ।

२ अथ द्वितीये मुमुक्षुप्रकरणे एक एव सर्गः ।
 १ मुमुक्षुव्यवहारो नाम चतुर्थः सर्गः
 चतुर्दश १४ प्रथमं समाप्तिः ।

३ अथ तृतीये उत्पत्तिप्रकरणे नव सर्गः ।
 १ प्रकरणार्थनिर्देशो नाम पंचमः सर्गः
 १७ प्रउपाख्यानं लोपाख्यानं नाम षष्ठः
 ४१ कर्कटीविषूनाकोपाख्यानं सप्तमः
 ५३ ऐन्दवदशमुपाख्यानं नाम अष्टमः सर्गः
 ५५ कृत्रिमैत्रेयनामकविताख्यानं नवमः
 ५७ चित्ताख्यानं नाम दशमः सर्गः
 ६२ बालकाख्यायिका नामैकादशः
 ६४ शोबारिकाख्यानां नाम द्वादशः
 ७० लवणभूषणाख्यानां नाम त्रयोदशः
 समाप्तिः २९

४ अथ चतुर्थे स्थितिप्रकरणे पंच सर्गः ।
 १ भागवतोपाख्यानं नाम चतुर्दशः सर्गः
 ६ दामव्यालकयज्ञोपाख्यानं नाम पञ्चमः
 ११ भोमभासदशमुपाख्यानं षोडशः
 १३ दाशूराख्यानां नाम सप्तदशः सर्गः
 २८ स्थितिप्रकरणं नाम अष्टमः
 माहादशः सर्गः । समाप्तिः ३१

५ अथ पंचमे उपशमप्रकरणे दश सर्गः ।
 १ जनकोपाख्यानं नामैकोनविंशः सर्गः
 ६ पुण्यपावनकामकमुनिद्वयारख्यानं नाम
 अष्टविंशतिनमः सर्गः
 १५ वैशेखानिबुल्युपाख्यानं नामैकविंशः
 २१ प्रह्लादोपाख्यानं नाम द्वाविंशः सर्गः
 ३१ गाधिनामकमुन्युपाख्यानं नाम त्रयोविंशः
 ३५ उदालकोपाख्यानं नाम चतुर्विंशः सर्गः
 ४० शैव्युपाख्यानं नाम पंचविंशः सर्गः
 ५५ भोमविलाससंवादो नाम षड्विंशः सर्गः
 ५८ वीतह्वयोपाख्यानं नाम सप्तविंशः
 ७९ अकाशगमभावादिनिर्मुक्तनाम

६ अथ षष्ठे निर्वाणप्रकरणे पञ्चदश सर्गः । पञ्चदशोपाख्यानं नाम
 १ भृशुडोपाख्यानं नामैकोनविंशः सर्गः १
 २२ देवपूजोपाख्यानं नाम त्रिंशः सर्गः २
 ३५ बिल्वोपाख्यानं नामैकात्रिंशः सर्गः ३
 ३८ महाशिलोपाख्यानं नाम द्वात्रिंशः सर्गः ४
 ४० श्रीकृष्णोपाख्यानं नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ५
 ४४ शतरूपोपाख्यानं नाम चतुर्विंशः सर्गः ६
 ४९ वेतालोपाख्यानं नाम पंचात्रिंशः सर्गः ७
 ५४ भंगीरथोपाख्यानं नाम षट्त्रिंशः सर्गः ८
 ५८ शिरिविष्वजोपाख्यानं नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ९
 ६६ कचोपाख्यानं नाम अष्टात्रिंशः सर्गः १०
 ६९ मिथ्यापुरुषाख्यानं नामैकोनचत्वारिंशः सर्गः ११
 १०० भंगीशोपाख्यानं नाम चत्वारिंशः सर्गः १२
 १०२ इक्ष्वाकुपाख्यानं नामैकचत्वारिंशः सर्गः १३
 ११७ मुनिव्याधोपाख्यानं नाम द्वाविंशः सर्गः १४
 ११९ शानभूमिकोपाख्यानं नाम त्रिचत्वारिंशः सर्गः १५
 इति संक्षिप्तवासिष्ठसामायणारव्यब्रह्मविद्यासमाप्तिः

91
15

$$\frac{29}{95}$$

10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

५६
१५

१५
१६